

**T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE DERS
KİTAPLARINDA GÖÇ OLGUSUNUN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LATİF GÖKALP

MALATYA – 2023

T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE DERS
KİTAPLARINDA GÖÇ OLGUSUNUN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LATİF GÖKALP

Danışman: Doç. Dr. Şule EGÜZ

MALATYA – 2023

	KABUL ONAY FORMU	Doküman No	İNÜ-KYS-FRM-142
		Yayın Tarihi	19.08.2019
		Revizyon No	
		Revizyon Tarihi	
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ			

**İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ**

**SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE DERS KİTAPLARINDA GÖÇ
OLGUSUNUN İNCELENMESİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

DANIŞMAN
Doç. Dr. Şule EGÜZ

HAZIRLAYAN
Latif GÖKALP

Jürimiz tarafından 21/08/2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda bu tez oybirliği ile başarılı bulunarak Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvanı Adı Soyadı

- 1.Doç. Dr. Şule EGÜZ
- 2.Doç. Dr. Erol KOÇOĞLU
- 3.Doç. Dr. Turgay ÖNTAŞ

O N A Y

Bu tez, İnönü Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki jüri üyeleri tarafından kabul edilmiş ve Enstitü Yönetim Kurulu'nun .../.../2023 tarih ve 20.../..... sayılı Kararıyla da uygun görülmüştür.

Doç. Dr. Eyüp İZCİ
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Şule EGÜZ'ün danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım ***“Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Göç Olgusunun İncelenmesi”*** başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Latif GÖKALP

ÖNSÖZ

Göç, gerek toplumumuzun gerekse diğer ülkelerin temel değerleri üzerindeki siyasi çatışmayı tanımlayan ırk, ekonomi ve suç gibi çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Göç kültürel ve ekonomik kaygıları çağrıştıran bir konu olup doğal ve kamu kaynaklarının korunması ile ilgili kaygıları ve hatta kişisel güvenlik korkularını beraberinde getiriyor. Yıllarca süren karşılaştırmalı belirsizliğin ardından, göçmenlik politikası reformu için baskıların günümüzde yeniden arttığı biliniyor. Kamusal tartışma yoğunlaştıkça, politikanın yanı sıra gerçekler üzerindeki anlaşmazlıklar giderek daha fazla karakterize edilir. Gerçekler hakkında anlaşma, politika anlaşması anlamına gelmez. Ancak, göç ve göçmenlik meseleleri hakkında düşünmeye yönelik genel kabul görmüş bir olgusal temel ve çerçeve, farklı politika alternatiflerini değerlendirmek için ortak bir başlangıç noktası sağlayabilir. Ortaokul çağındaki çocukların birer yetişkin gibi bütün olguları kavrayabildikleri gerçeği ile göç olgusunun öğretim programları ve ders kitaplarında yer alma durumu ile bu araştırma böyle bir başlangıç noktası sağlayabilir. Bu araştırmanın göç olgusunu düşünmeye rehberlik edecek bir dizi kapsayıcı noktayı ortaya koyduğu söylenebilir.

Bu düşüncelerden hareketle araştırma; problem durumu, önemi, sınırlılıkları, sayıltıları, tanımlar, kuramsal bilgiler ve ilgili araştırmalar, yöntem, bulgular ve nihayetinde sonuç, tartışma ve öneriler bağlamında şekillendirilmiştir.

Başlangıç olarak sürekli destekleri, teşvikleri ve değerli fikirleri için değerli danışmanım Doç. Dr. Şule EGÜZ'e en içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Her bölümün taslağı kendisinin birkaç değerli ve kapsamlı eleştiri turundan geçti. Bana çalışmanın teorik çıkarımlarına daha kapsamlı bakmayı öğretti ve enerjimi bu çalışmanın tamamlanmasına odaklanmasını sağladı. Sözleri ve önerileri her zaman teşvik edici ve yapıcıydı. Ayrıca, çalışmanın kalitesini artırmaya yönelik ayrıntılı yorumlarını ve önerilerini büyük bir şevkle bana sağladığı için minnettarım. Özellikle yöntem ve veri analizi ile ilgili olarak birçok faydalı içgörü ve öneri sunarak çok yardımcı oldu. Değerli danışmanım haricinde yine her türlü destekleri için kıymetli bölüm hocalarıma da çok teşekkür ederim.

Her koşulda yanımda durduğu ve bu çalışmayı tamamlamak için ihtiyacım olan desteği bana sağladığı ve bu uzun süreçte sabrettiği için sevgili eşim Halime ÜNALDI

GÖKALP, özel bir teşekkürü ziyadesiyle hak ediyor. Son olarak neşe kaynağımız sevgili oğlum Ertuğrul Çağrı GÖKALP'e teşekkür etmek istiyorum. Onun sevgisi ve ilgisi bu çalışma için önemli bir girdiydi.

ÖZET

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE DERS KİTAPLARINDA GÖÇ OLGUSUNUN İNCELENMESİ

GÖKALP, Latif

Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
Sosyal Bilimler Eğitimi Bilim Dalı

Tez danışmanı: Doç. Dr. Şule EGÜZ
Temmuz – 2023, XVII + 190 sayfa

Bu araştırma ülkemizde 2018 yılında uygulamaya konulan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve bu program gözetilerek hazırlanan Sosyal Bilgiler ders kitaplarında göç olgusunu incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılarak dizayn edilmiştir. 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Sosyal Bilgiler ders kitapları veri toplama aracı olarak kullanılmış ve göç olgusuna yönelik veriler elde edilmiştir. Araştırmada içerik analizi kullanılmış, bahse konu öğretim programı ve ders kitapları içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. İçerik analizinin uygulanması birkaç aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, araştırmada öncelikle verilerin kodlanarak serbest kod listelerinin, kategorilerin oluşturulması ve atanması; yönelimli kodlamayla kodların ve kategorilerin ilintilenmesi ve son olarak bağlantılar kurularak bulguların dönüşümü aşamaları gerçekleştirilerek elde edilen bulgular tablolar eşliğinde sunulmuştur. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda göç olgusu ile ilgili 5. sınıf ve 6. sınıf düzeylerinde herhangi bir kazanımın yer almadığı, 2 öğrenme alanı ve 2 kazanımın da 7. sınıf düzeyiyle sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Ders kitaplarında ise göç olgusunun 5. ve 6. sınıf düzeylerinde sınırlı bir şekilde yer aldığı, 7. sınıf düzeyinde ise diğer sınıf düzeylerine oranla biraz daha kapsamlı olduğu belirlenmiştir. Her ne kadar göç olgusu ders kitaplarında sınırlı düzeyde yer alsada da göç ile ilgili bütün kavramlara ve literatürde yer alan bütün göç türlerine yer verilmediği, göçün uluslararası boyutunun yeterince ele alınmadığı görülmüştür.

Araştırma bulgu ve sonuçları dikkate alınarak program geliştirme çalışma gruplarına, ders kitapları hazırlayan yazarlara, öğretmenlere ve göç olgusunu çalışacak araştırmacılara yönelik birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: ğretim programı, ders kitabı, gö, gö türleri, mülteci

ABSTRACT

INVESTIGATION OF THE PHENOMENON OF MIGRATION IN THE SOCIAL STUDIES CURRICULUM AND TEXTBOOKS

GÖKALP, Latif

**M.S., Inonu University, Institute of Educational Sciences
Dept. of Turkish Language Education and Social Sciences
Social Sciences Education**

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Şule EGÜZ

July – 2023, XVII + 190 pages

This research was carried out in order to examine the phenomenon of migration in the Social Studies Curriculum put into practice in our country in 2018 and the Social Studies textbooks prepared with this program in mind.

The research was designed using the document analysis method, one of the qualitative research methods. The 2018 Social Studies Curriculum and Social Studies textbooks were used as a data collection tool and data on the phenomenon of migration were obtained. Content analysis was used in the research, the curriculum and textbooks in question were examined by content analysis method. The implementation of content analysis was carried out in several stages. In this context, free code lists and categories are created and assigned by coding the data in the research; With oriented coding, codes and categories were associated and connections were established, and the findings obtained by performing the transformation stages of the findings were presented in the accompaniment of tables. In the Social Studies Curriculum, it has been determined that there are no acquisitions related to the phenomenon of migration at the 5th and 6th grade levels, and 2 learning areas and 2 acquisitions are limited to the 7th grade level. In the textbooks, it has been determined that the phenomenon of migration takes place in a limited way at the 5th and 6th grade levels, and it is a little more comprehensive at the 7th grade level compared to the other grade levels. Although the phenomenon of migration is included in the textbooks at a limited level, it has been observed that all concepts related to migration and all types of migration in the literature are not included, and the international dimension of migration is not adequately addressed.

Considering the research findings and results, some suggestions were made for curriculum development working groups, authors who prepare textbooks, teachers and researchers who will study the phenomenon of migration.

Keywords: Curriculum, textbook, migration, types of migration, refugees.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
TABLOLAR LİSTESİ	xv
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xvi
KISALTMALAR	xvii

BÖLÜM I GİRİŞ

1.1. Problem Durumu	4
1.2. Araştırmanın Amacı	6
1.3. Araştırmanın Önemi.....	7
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	8
1.5. Araştırmanın Sayıltıları.....	9
1.6. Tanımlar	9

BÖLÜM II

KURAMSAL BİLGİLER ve İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Eğitim ve Öğretim Programı	12
2.2. Sosyal Bilgiler Eğitimi.....	13
2.2.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Kapsamı.....	13
2.2.2. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	17
2.2.2.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndaki Değerler	23
2.3. Ders Kitabı	25
2.3.1. Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinde Ders Kitaplarının Yeri.....	25
2.3.2. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Öğrenme-Öğretme Süreci	28
2.4. Etkinlik Kavramı.....	29
2.4.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Etkinlik Türleri.....	32

2.4.1.1. Sözlü Etkinlikler	32
2.4.1.2. Yazılı Etkinlikler.....	34
2.4.1.3. Görsel Etkinlikler.....	36
2.5. Beceri Kavramı ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Beceriler	39
2.6. Göç	41
2.6.1. Göçün Sebepleri	45
2.6.1.1. Ekonomik Sebepler.....	49
2.6.1.2. Siyasi Sebepler.....	51
2.6.1.3. Güvenlik Sebepleri	53
2.6.1.4. Sosyo-kültürel Sebepler.....	54
2.6.1.5. Diğer Göç Sebepleri (İklim, Doğal Afet, Ailevi, Dini, Cinsel Kimlik)..	55
2.6.2. Göç Çeşitleri.....	58
2.6.2.1. Sebebine (İrade Esasına) Göre Göçler.....	61
2.6.2.1.1. Zorunlu Göç	61
2.6.2.1.2. Gönüllü Göç	63
2.6.2.2. Zamana (Yerleşme Esasına) Göre Göçler	63
2.6.2.3. Boyutuna (Göçün Yoğunluğu Esasına) Göre Göçler	65
2.6.2.4. Alana (Ülke Sınırlarına) Göre Göçler.....	66
2.6.2.4.1. İç Göçler.....	66
2.6.2.4.2. Dış Göçler	68
2.6.2.5. Yasallık Durumuna Göre Göçler	71
2.6.2.5.1. Yasal (Düzenli) Göç.....	71
2.6.2.5.2. Yasadışı (Düzensiz) Göç.....	72
2.6.2.6. Göç Eden Nüfusun Niteliğine Göre Göçler.....	73
2.6.2.6.1. Emek Göçleri	74
2.6.2.6.2. Beyin Göçleri	75
2.6.2.6.3. Emekli Göçü.....	76
2.6.2.6.4. Transit Göç.....	77
2.6.3. Göçün Sonuçları	78
2.6.4. Göç Kuramları	80
2.6.5. Göç Tarihi.....	82
2.6.6. Türkiye'nin Göç Politikası	88
2.7. Yabancı (Alien), Mülteci (Refugee), Sığınmacı ve Göçmen (Migrant)	91
2.8. İlgili Araştırmalar.....	94

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli	97
3.2. Veri Toplama Araçları	97
3.3. Verilerin Analizi.....	98

BÖLÜM IV

BULGU VE YORUMLAR

4.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular.....	100
4.1.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular	100
4.1.2. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular	102
4.1.2.1. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular	102
4.1.2.1.1. E Kare Eğitim Yayıncılık 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular.....	102
4.1.2.1.2. MEB Yayınları 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular	104
4.1.2.2. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular	109
4.1.2.2.1. Anadol Yayıncılık 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular	109
4.1.2.2.2. MEB Yayınları 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular	116
4.1.2.3. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular	123
4.1.2.3.1. EKOYAY Eğitim Yayıncılık 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular.....	123
4.1.2.3.2. MEB Yayınları 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular	136

BÖLÜM V
SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar.....	156
5.2. Öneriler	162
KAYNAKÇA.....	164

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Sosyal bilgileri oluşturan sosyal bilimlerin alt disiplinleri.....	18
Şekil 2. Karikatürün unsurları.....	38
Şekil 3. Göçün karmaşık etkenleri: makro, orta ve mikro faktörler	46
Şekil 4. Göç sebepleri	49
Şekil 5. Göç türleri.....	60
Şekil 6. İç göçler ve özellikleri	68
Şekil 7. Göç eden nüfusun niteliğine göre göçler	73
Şekil 8. Göç kuramları	83
Şekil 9. Mezopotamya Uygarlıkları Kronolojisi.....	103
Şekil 10. Anadolu Uygarlıkları Kronolojisi.....	103
Şekil 11. Kültürel birikim ile ilgili çeşitli görseller	103
Şekil 12. Değerlendirme sorusu.....	104
Şekil 13. Değerlendirme sorusu.....	104
Şekil 14. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesinin ilgili maddeleri...	105
Şekil 15. Nijerya mülteci kampı	105
Şekil 16. Göçün çekici unsurları.....	106
Şekil 17. Göç alma ve nüfus artışında etkili olan unsurlar ile ilgili soru etkinliği	106
Şekil 18. Göç alma ve nüfus artışında etkili olan unsurlar	107
Şekil 19. Şehirden köye göç sonucu köyde yapılan yeni ev	107
Şekil 20. İş imkânları ile göç bağlantılı çoktan seçmeli bir soru	108
Şekil 21. Mülteci kavramı.....	108
Şekil 22. Mülteci kavramı.....	110
Şekil 23. Göçebe yaşam unsuru olarak çadır	110
Şekil 24. Kavimler göçü ve göç yolları	111
Şekil 25. Göç Destanı	111
Şekil 26. Göçebe yaşamın etkileri	112
Şekil 27. Göçebe kavramı ile ilgili etkinlik	113
Şekil 28. Hicret kavramı ile ilgili değerlendirme sorusu	113
Şekil 29. Kavimler göçü ile ilgili değerlendirme sorusu	113
Şekil 30. Kilis mülteci kampı	114
Şekil 31. Türkiye'nin Arakanlı Müslümanlara yönelik insani yardım haberi	115

Şekil 32. Ahıska Türkleri geri dönüş süreci ve mülteci konusu	115
Şekil 33. Konargöçer çadırı	116
Şekil 34. Türklerin Orta Asya'dan göç yolları	117
Şekil 35. On İki Hayvanlı Türk Takvimi	118
Şekil 36. Büyük Selçuklu Devleti'nde Kullanılan Çift Başlı Kartal Figürü-Konya.....	119
Şekil 37. Ölçme ve değerlendirme soruları	119
Şekil 38. Göç ve nüfus temalı etkinlik.....	120
Şekil 39. Mülteci kampı-Kilis.....	121
Şekil 40. Mevsimlik tarım işlerinde çalışan yabancılar	121
Şekil 41. AFAD ve TİKA'nın mültecilere yönelik yardımları	122
Şekil 42. Devşirme sistemi	124
Şekil 43. İskân politikası.....	124
Şekil 44. Coğrafi keşifler haritası	125
Şekil 45. Sanayi inkılabı ve göç.....	125
Şekil 46. Kitlesele göç	126
Şekil 47. Göç türleri.....	127
Şekil 48. Göçlerin sebepleri.....	128
Şekil 49. Göçlerin sebeplerine yönelik haber metni	128
Şekil 50. Türklerin Anadolu'ya göç yolları	129
Şekil 51. Göç şiiri, Göç eden Suriyeliler	129
Şekil 52. Balkanlardan Anadolu'ya göç temalı okuma metni	130
Şekil 53. Göç olgusuna yönelik bulmaca.....	131
Şekil 54. Sanayileşme ve göç bağlantısı	131
Şekil 55. Kızılay'ın göç ve mülteci hizmetleri	132
Şekil 56. Yerlerinden edilenlerin antidemokratik muameleye maruz kalması	132
Şekil 57. Mülteci Kampındaki çocuğun uğradığı insan hakları ihlali	133
Şekil 58. Arakanlı çocuklar	133
Şekil 59. Mültecilere karşı yargının kırılmasında sanatın rolü	134
Şekil 60. Göç.....	135
Şekil 61. Zorunlu göçe yönelik değerlendirme sorusu	135
Şekil 62. Konargöçer ve mülteci kavramları	135
Şekil 63. Rumeli'nin Türkleşmesinde Atatürk'ün ailesi de göç ettirilmiştir.....	136
Şekil 64. Reaya sınıfından temsili bir görsel	137
Şekil 65. Konargöçer	137

Şekil 66. Zeybek oyunu	138
Şekil 67. İskan politikası ile ilgili değerlendirme sorusu.....	139
Şekil 68. Göçebe gruplar	139
Şekil 69. Göç.....	140
Şekil 70. Mevsimlik kayısı işçileri	141
Şekil 71. Beyin Göçü	141
Şekil 72. Göç temalı tablo.....	142
Şekil 73. Göçün ekonomik nedenleri.....	142
Şekil 74. Ekonomi nedeniyle göç	143
Şekil 75. Göçün sosyal nedenleri.....	143
Şekil 76. Göçün sosyal nedenleri temalı etkinlik	144
Şekil 77. Göçün doğal nedenleri	144
Şekil 78. Deprem nedeniyle göç	145
Şekil 79. Deprem ve doğal nedenler kaynaklı göç etkinliği	145
Şekil 80. Göçün siyasi nedenleri.....	146
Şekil 81. Suriyeli göçmen çocuklar	146
Şekil 82. Geçici koruma altına alınan Suriyeli göçmenlerin cinsiyete göre dağılımı ..	147
Şekil 83. Çarpık ve planlı kentleşme	147
Şekil 84. Göçün olumsuz sonuçları etkinliği.....	148
Şekil 85. Boşaltılmış yerleşim alanı	149
Şekil 86. İç göç temalı çoktan seçmeli soru.....	149
Şekil 87. İlk sanayi şehri, Manchester, İngiltere.....	150
Şekil 88. Kızılay'ın göç ve mülteci hizmeti	150
Şekil 89. Myanmar'daki Göçmenler.....	151
Şekil 90. Tsunaminin yıkıcı etkisi, Japonya	152
Şekil 91. Çadır kent, Gaziantep	153
Şekil 92. Suriyeliler için kalıcı konut haberi	153
Şekil 93. Küresel sorun olarak göç etkinliği.....	153
Şekil 94. Küresel sorun olarak göç olgusuna yönelik değerlendirme sorusu	154
Şekil 95. Göçebe kavramı.....	154
Şekil 96. Göç olgusuna yönelik kaynaklar	154

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları	20
Tablo 2. 2005 yılı programı ile güncellenen 2018 yılı programı “Kazanım Sayıları” ...	21
Tablo 3. Sosyal Bilgiler Programı Öğrenme Alanları ve Süreleri	22
Tablo 4. 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Programı’nda Bulunan Değerler	24
Tablo 5. 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Programı’nın Sınıf Düzeyine Göre Öğrenme Alanlarında Vurgulanan Değerler	24
Tablo 6. Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Becerilerin Sınıf Seviyelerine Göre Dağılımı	40
Tablo 7. Göç Türlerinin Sınıflandırması.....	59
Tablo 8. Göçte geçiciliğin analitik matrisi.....	65
Tablo 9. Osmanlı Devleti Topraklarına Yönelik Gerçekleşen Göçler.....	85
Tablo 10. Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’ye Gerçekleşen Kitlemel Göç Hareketleri	87
Tablo 11. Veri toplama araçları olarak müracaat edilen kitaplar	98
Tablo 12. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda Göç Konularına Yönelik Bulgular	100
Tablo 13. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Konularına Yönelik Bulgular	109
Tablo 14. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Konularına Yönelik Bulgular	122
Tablo 15. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Konularına Yönelik Bulgular	155

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Göç Kazanımlarının 3 Sınıf Düzeyindeki Toplam Kazanımlar Arasındaki Durumu	101
--	-----

KISALTMALAR

BM	: Birleşmiş Milletler
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
EBA	: Eğitim Bilişim Ağı
EGM	: Emniyet Genel Müdürlüğü
GİGM	: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü
GKY	: Geçici Koruma Yönergesi
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDI	: The Human Development Index (İnsani Gelişme Endeksi)
IOM	: International Migration Organization (Uluslararası Göç Örgütü)
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NAE	: The National Agency for Education (Uluslararası Eğitim Ajansı)
NCSS	: Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Talim Terbiye Kurulu
UNDP	: United Nations Development Program (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

BÖLÜM I

GİRİŞ

Göçün tarihinin, insanlığın tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Yerinden edilmiş kişilerin hareketi olarak literatüre geçen göçün zaman içinde nedenlerinin değişmiş olduğu ifade edilebilir. Önceleri coğrafi nedenler, kıtlık, iklim değişikliği ve savaşlar gibi faktörler etkili olurken, günümüzde bu faktörlere kültür, siyaset, ekonomi, din, eğitim, sanayileşme gibi yeni neden ve zorunluluklar eklenmiştir (Akıncı vd., 2015). Özellikle uluslararası göçlerin gerek devlet gerekse toplum ve vatandaşlar için önemli bir politika alanı olduğu ileri sürülebilir. Nitekim 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da imparatorlukların yıkılmasıyla ortaya çıkan göçlerin, 20. yüzyılda daha önemli bir politika alanı haline geldiği görülmektedir. Bu politik alanın arka planında, insan emeğinin sınır ötesi engelsiz hareketini talep eden kapitalist ekonomik mantığın olduğu söylenilebilir. Uluslararası göç; “Yabancılar”ın ulus-devlet sınırlarını aşması olarak ifade edilebilir. Uluslararası göç tanımlamalarında “siyasi coğrafya” ve “siyasi topluluk” kavramları vurgulanmakla birlikte; uluslararası göç, göçmenlerin ulus-devlet olarak tanındığı siyasi coğrafyaya ve ulus olarak tanındığı siyasi topluluğa geçici ya da kalıcı katılım şeklinde kendini gösteren önemli bir siyasi faaliyet olarak öne çıkmaktadır (Bozkaya, 2020; İçduygu vd., 2014: 13-26).

Göçlerin, yeryüzünde sadece bir etnik kimlik ya da kültürden söz etmeyi olanaksız hale getirdiği gibi küreselleşmeyi de hızlandırdığı söylenebilir. Bilindiği üzere dünyada hiçbir ülke tek kültürlü bir yapıya sahip değildir. Günümüzde ulaşım teknolojileri ve gelişen iletişim, dünyanın birçok bölgesini rahat bir şekilde erişilebilir konuma getirmiştir. Bu durum farklı milletten insanlar ve farklı kültürleri birbirlerine oldukça yakınlaştırmış ve böylece seyahat ile göç etmedeki kolaylık, ulus aşırı göçleri hızlandırmıştır. Ulus aşırı göçlerin ülke ve şehirlerin yapısının dönüştürülmesinde, birden fazla dini, etnik ve kültürel topluluğun bir arada hayatlarına devam etmelerinde etkili olduğu söylenilebilir (Adıgüzel, 2016: 171). Birden fazla ulus, etnik yapı ve kültürlü yenedünyada moderniteden - On yedinci yüzyıl civarında Avrupa'da ortaya çıkan ve dünyada yaygınlaşan toplumsal değerler ve örgütlenme sistemi - kalma anlayış ve sistemlerin eksik kaldığı ifade edilebilir. Bu durum, ulus-devletlerin yeniden yapılanmasını öngören ve farklılıklara rağmen halkların bir arada yaşamasına olanak

sağlayan yeni toplumsal perspektifin oluşturulmasını gerektirebilir (Kaya, 2007: 35). Çünkü göçün, gerek ev sahibi toplum (göçü kabul eden) gerekse göç edenler düşünüldüğünde önemli sonuçları olabileceği rahatlıkla görülebilir (Aksoy, 2012). Bu süreç hem ekonomik hem hukuk hem de uluslararası açıdan ele alınıp değerlendirilebilir. Fakat tüm bu boyutlarının yanında belki de en zor ve kapsamlı olanı sosyal boyut olduğu düşünülebilir. Türkiye'yi ve dünyayı farklı açılardan etkileyen göç konusunun, her zaman olduğu gibi göçmenler için büyük dramlara neden olduğu bilinmektedir. Temelde bu sorunun kaynağının yine insan olduğu, çözüm yolunun da yine insandan geçtiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle, en azından yapılacak ilk şey, bu sorunu çözmekle görevli kişilere faydalı çözümler sunmaktır. Göçmen sorunu çok yönlü bir sorun olduğu için akademik bir yaklaşımla ele alınması gerekir. Bu bağlamda pedagojik bilimler içerisinde önerilecek iyi niyetli ve kalıcı çözümler üzerinde düşünmek önemli görülmektedir (Bozkaya, 2020).

Kamu politikasının yönü ne olursa olsun göçün, toplumun belirli kesimlerinde güçlü bir tepkiye neden olduğu göz ardı edilmez bir gerçektir. Göç, genellikle çok yönlü toplumsal değişim ve ekonomik yapılanma şeklinde kendini gösterir. Nitekim yaşam koşulları öngörülemeyen şekillerde değişen insanlar, genellikle yeni gelenleri (göçmenleri) bir güvensizlik nedeni olarak algılayıp onları işsizliğin, hastalığın ve suçun sebebi olarak görebilmektedirler. Bu anlayış sadece göçmenlerin kendileri için değil, demokratik kurumlar ve toplumsal düzen için de tehdit oluşturabilmektedir. Uluslararası göçün her zaman önemli farklılıklar oluşturduğu söylenemeyebilir. Ancak çoğu durumda, uluslararası göçün, toplum içindeki eşitsizliği artırdığı görülmüştür. Bu da devlet için birtakım sorunlar yaratabilmekle birlikte sosyal politika değişikliklerine sebebiyet verdiği söylenilebilir. Bu doğrultuda sosyal hizmetler ve eğitim faaliyetleri, farklı yaşam durumlarına ve kültürel uygulamalara yanıt verecek yeni yollarla planlanmalı ve sunulmalıdır. Halkı devlete bağlamanın ana yollarından biri vatandaşlık ve vatandaşlığa geçmeyi yöneten kurallardır. Ortak etnik kökene ve kültürel asimilasyona bakılmaksızın göçmenlere vatandaşlık vermeye istekli devletler, etnik farklılıkları çözmeye en yakın olanlardır. Öte yandan, vatandaşlığı kültürel bağlılıkla ilişkilendiren devletler, göçmenleri marjinalleştiren ve dezavantajlı duruma düşüren ayrımcı politikalar benimseme eğilimindedir (Castels ve Miller, 2008: 20-21).

Ulusal kimliğe yönelik tehdit daha ciddi bir sorun olarak görülebilir. Birçok ülkede ortak bir dil, gelenek, kültür ve tarih temelinde tanımlanan etnik homojenliğin,

ulus devletin dayanağı olarak algılandığı aktarılabilir. Göç ve etnik çeşitliliğin, bu ulus fikrini tehdit ettiği zira etnik kökenleri ortak olmayan insanlar meydana getirdiği görülebilir. Göçmenlerin içinde bulundukları topluma uyum sağlamalarına yönelik uygulamalarda, ilk olarak göçmenlerin yerleştikleri topluma uyum sağlamaları anlamına gelen adaptasyon kelimesi kullanılmaktadır. Günümüzde göçmenlerin kendi örf, adet, etnik köken ve kültürlerini koruyarak yeni bir topluma uyum sağlamalarını içeren “entegrasyon” kelimesi de sıklıkla zikredilmektedir (Adıgüzel, 2016: 184; Bozkaya, 2020). Geleneksel göç ülkeleri, göçmenlerin entegrasyonunu ulus inşalarına entegre ederek bu durumla kolayca başa çıkabilir. Ancak ulus inşa süreçlerinin merkezine ortak bir kültürü yerleştiren ülkeler için bu çelişkiyi çözmek oldukça çok zor olabilir. Göç karşıtı hareketlerin çok kültürlülüğe de karşı çıktığı ve birçok yerde bu tür tabandan gelen duyguların çok kültürlü siyasetten bir tepkiye neden olduğu söylenebilir.

Dünyada göçün sebep olduğu farklı alanlarda meydana gelen toplumsal değişimler, ülkemizde de demografik yapı başta olmak üzere çeşitli alanlarda gözlenen toplumsal davranışın temelini oluşturmaktadır. Gerek sistemimize gerekse eğitim programlarımıza gözlenen bütün bu değişim ve gelişmeleri yansıtmaya ihtiyacı söz konusudur. İfade edilen beklentileri karşılamak için sosyal bilgiler öğretiminin, bu dersin programında yer alan mevcut hedefler, temel beceriler, değerler ve öğrenme alanları ile uyumlu olması gerekmektedir. Sosyal bilgilerin genel amacının etkin vatandaş yetiştirmenin yanında hayat boyu sürecek olan becerileri bireylere kazandırmak olduğu için dünya ve ülkemizdeki tüm değişim ve olguların altında yatan göç hareketlerinin, sosyal bilgiler ders programları hazırlanırken göz ardı edilmeyecek kadar önemli konulardan biri olduğu ifade edilebilir (Kara vd., 2012: 150). Ayrıca göçün etkileri ve göçmenlerin ihtiyaçları da sosyal bilgiler öğretiminde yer almalıdır. Göçmen çocukların ihtiyaçlarını önemseyerek yapılan bir sosyal bilgiler öğretimi, onların toplumsal yaşama etkin bir şekilde katılmalarına, doğru kararlar almalarına ve karşılaştıkları problemleri çözmelerine olanak sağlayacaktır. Bütün bunların yanında göç, göçmen, diaspora gibi konularda kendi çocuklarımızın da daha fazla bilgi sahibi olmalarına yardımcı olacağına inanılmaktadır.

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte iletişim imkânlarının sürekli gelişmesi ve küreselleşmesinin, uluslararası göçün toplu/kitlesele olarak hızlanmasına neden olduğu ifade edilebilir (Bauman, 2012: 89). Bu bağlamda göçle ilgili incelenen alanlarda zaman içinde çeşitli değişimler meydana gelmektedir. Günümüzde göç araştırmalarının,

göçmenlerin ulus ötesi bağları, girişimciliği, genç göçmenlerin eğitimi, göçmenlerin kimlik ve aidiyet sorunları, sosyal uyumu ve geleceği gibi konuları ele aldığı görülebilir. Böylece farklı nedenlerle de olsa göçün gündemden düşmediği ifade edilebilir (Güllüpınar, 2012: 84).

1.1. Problem Durumu

İnsanların bazen gönüllü bazen de zorla göç ettiği günümüz küreselleşen dünyasında göç, ülkeler için kaçınılmaz bir olgu haline gelmiştir. 21. yüzyılda küreselleşme ve teknoloji birçok alanı etkilediği gibi savaşları ve bunların kapsamlarını da etkileyip genişletmiştir (Bauman, 2012: 89). Bu durumun savaşların yıkıcı gücü ile birlikte göçleri de artırdığı ifade edilebilir. Günümüzde özellikle savaşlar nedeniyle mülteci ve sığınmacıların göçü önemli ölçüde artmış, insanlar can güvenliği ve çeşitli zorluklar nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Mülteci ve sığınmacıların göçü çağımızda büyüyen bir sorun olmaya devam etmekle birlikte gerek göç edenler gerekse göçle karşılaşanlar açısından bu sorun henüz çözülebilmemiş değildir. Oluşumu birçok nedene bağlı olan göç, iki farklı kültürü çatışmaya zorlamış, bir arada yaşama, zorunlu uyum ve çatışma gibi birçok toplumsal sorunu ortaya çıkarmıştır (Aksoy, 2012).

İnsanların geçmişten günümüze gerek bireysel gerekse toplumsal sorunlarla karşılaştıkları ve bu problemlere çözüm bulmak için mücadele ettikleri söylenebilir. Sosyal bilimlerin oluşmasını güçlendiren etken bahse konu olan bu çözüm arayışları olmuştur. Sosyal bilimler bu açıdan ele alındığında sorunların çözümüne bir perspektif geliştiren bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilimler içerisinde kendine yer bulan birçok disiplinin bir araya gelerek oluşturduğu Sosyal Bilgiler için ise temelinde iyi ve sorumlu vatandaş yetiştirmek olan çeşitli disiplinlerin karıştırılarak bireye toplumsal yaşamında lazım olan hem bilgi ve beceri hem de tutum ve davranışları sunmayı amaçlayan bir çalışma alanıdır denilebilir. Sosyal Bilgiler ile öğrencinin içinde bulunduğu kültür ve bu kültürü meydana getiren değerler bütününe sahiplenmesi gerçekleşir. Kültürel devamlılık perspektifinden bakılacak bu duruma öğretme-öğrenme süreçlerinin de yol arkadaşlığı yaptığı söylenebilir. Bunların yanında öğrenciye yaşamı boyunca kendisi için gerekli olacak uygulanabilir bilgi ve becerileri de Sosyal Bilgilerin sunmaktadır (Bilgili, 2019). Sosyal Bilgiler, öğrenciyi düşündürürken soru sormaya, araştırmaya ve sorularının yanıtlarını bulmaya yönelten

bir alandır. Bunları etkinlikler marifetiyle ortaya çıkarmayı ve öğrencide öğrenim gördüğü alana yönelik tecrübeler edinmelerini amaçlar (Zarrillo, 2016). Sosyal Bilgilerin; kişiyi, kişiler arası ilişkileri ve insanın içinde bulunduğu mekânı da ele aldığı aktarılabilir. İnsanların yaşadığı toplumda deneyimler kazanarak ilerlemesini sağlarken bunun yanında insanın kendi benliğinin farkında olmasını sağlayan bir ders olmalıdır (Kabapınar, 2009: 3). Vatandaşlık eğitimi, Sosyal Bilgilerin temel amacı şeklinde ifade edilebilir. Bu temel amacın yanında bilgiyi kullanma becerileri kazandırmak aynı zamanda demokratik değer ve inançlar ile etkin vatandaşlık becerilerini de elde etmek olarak açıklanabilir (Sever, 2015: 6).

“1992 yılında Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi (NCSS) aşağıda yer alan Sosyal Bilgiler tanımını kabul etmiştir. Sosyal Bilgiler; sosyal bilimleri ile beşeri bilimlerin vatandaşlık ideallerini desteklemeye yönelik bütünleşik çalışmasıdır. Okul programı kapsamında Sosyal Bilgiler; antropoloji, arkeoloji, ekonomi, coğrafya, tarih, hukuk, felsefe, siyaset bilimi, psikoloji, din ve sosyoloji gibi disiplinler ile beşeri bilimle, matematik ve fen bilimlerinin uygun içeriklerinden faydalanılan koordine ve sistematik bir çalışma sağlamaktadır (Zarrillo, 2016: 3)”.

Toplumun birlik ortamı olduğundan hareketle, birlikte bir yaşam alanı oluşturmanın gerekliliği ifade edilebilir. Bu noktada devletlerin, göç olaylarından kaynaklanabilecek sorunları en aza indirmekle yükümlülüğü vardır (Akıncı vd., 2015). Devletlerin bu ortamı oluşturmaya vatandaşların önemli bir rolü vardır. Böyle bir ortamı ancak bilinçli vatandaşlar yaratabilir (Tonga, 2013). Eğitim kurumlarının en önemli sorumluluklarından biri, aktif vatandaşlar olarak vatandaşları bilinçlendirmek ve yetiştirmektir. Bunu sağlamanın en önemli adımlarından biri de eğitim programlarını ve ders kitaplarını mevcut duruma göre dizayn etmek olduğu söylenebilir.

Eğitim programları ders kitaplarının ana unsurudur. Bu durum, İsveç Ulusal Eğitim Ajansı (The National Agency for Education) tarafından ders kitaplarının eğitimdeki tartışmasız rolünü ifade eden raporlarında da ifade edilmiştir (NAE, 2006: 7). Öğrenme ve öğretme sürecinde, planlı pedagojik uygulamalarında öğrencilerin ne öğreneceğinden, öğretmenlerin ise ne öğreteceğine kadar birçok şeyi etkileyen ders kitaplarının kılavuz niteliğinde bir fonksiyona sahip olduğu söylenebilir (Nelson, 2012: 24). Öğretmenin fonksiyonlarını daha iyi kullanmasına, öğrencinin ise derslerini istediği zaman ve yerde, istediği kadar tekrar etmesine olanak tanıyan bir ders aracı şeklinde aktarılabilir. Aynı zamanda tüm unsurlarıyla eğitimin amaçlarına ulaşmayı hedefleyen

de yine ders kitapları olarak ifade edilebilir. Öğrencilere toplumun tüm yönlerini etkileyebilecek bir dizi özellik kazandırmak, onlara verilecek kaliteli eğitim ve ders kitaplarıyla mümkün olabilir (Büyükan, 2003: 99).

2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında “Birey ve Toplum”, “Kültür ve Miras”, “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, Bilim, Teknoloji ve Toplum” “Üretim, Dağıtım ve Tüketim”, “Etkin Vatandaşlık” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanları mevcuttur (MEB, 2018). Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki çalışma alanlarına bakıldığında, göçün kültür ve toplumlar arası etkileşim ile yakından bağlantılı olduğu, vatandaş yetiştirme açısından göçün sonuçları ve kültürel etkileşiminin önemli olduğu görülebilir. Ancak göç olgusunun özellikle ders kitaplarına ne ölçüde yansıtıldığı aşikâr değildir. Bu problemin tespiti gerek ders kitaplarının içeriğinin niteliği gerekse öğretim programındaki durumunun bilinmesi açısından önem arz etmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

İlkokul ve ortaokulda kazanılan bilgi, beceri ve davranışların ileriki yıllarda da etkili olduğu düşünüldüğünde, yarın yetişkin pozisyonunda olacak çocuklarımıza Sosyal Bilgiler öğretiminin bu dönem için stratejik önem taşıdığı daha iyi anlaşılabilir. Nitekim bu eğitim kademelerinin amacı, öğrencilerin iyi ve etkili vatandaşlar olmalarını ve çevreleriyle uyum içinde yaşamalarını sağlamaktır (Coşkun vd., 2022). Sosyal bilgiler dersi de bu amaçlara ulaşmak için okutulan derslerden biridir. İlkokul dördüncü sınıftan itibaren okutulan bu dersin amaçlarına ulaşması için birçok değişkenin varlığından bahsedilebilir. Bu değişkenler arasında öğretim programları ve ders kitaplarının da yer aldığı ifade edilebilir.

Bu çalışma, göç olgusunun; Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitaplarında hangi öğrenme alanlarında yer aldığını, hangi kazanım ve kavramlarla ilişkilendirildiğini belirlemek ve öğrenme alanlarında ele alınış sıklığını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmanın temel sorusu ile alt amaçlara ilişkin sorulara aşağıda yer verilmiştir:

Amaç cümlesi:

Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitaplarında göç olgusu hangi öğrenme alanlarında ve sıklığında yer almakta, hangi kazanım ve kavramlarla ilişkilendirilmektedir?

Alt amaçlar:

- 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında göç olgusu nasıl ele alınmaktadır?
- 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında göç olgusu ne sıklıkta yer almaktadır?
- 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında göç olgusu nasıl ele alınmaktadır?
- 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında göç olgusu ne sıklıkta yer almaktadır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Nedenleri altında birçok faktörün yer aldığı ve bunların zaman, zemin ve şartlar gibi durumlara göre değişiklik gösterdiği oldukça karmaşık ve çok yönlü bir kavram olarak ifade edilebilecek olan göç, sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinin ilgi alanına girdiği için bahse konu bu alanların hepsi tarafından incelenip ele alınması gereken kayda değer bir olgu olarak ifade edilebilir (Ertuğrul, 2018: 12). Dünyamızı ve en başta da ülkemizi etkisi altına alan göç gerçeği, insanlık tarihinin en acıklı hikâyelerini hafızalarımıza kazımaktadır. Sosyal bilimlerdeki bütün disiplinler böyle bir gerçeği kendi argümanları ve kanıtlarıyla incelemelidir. Bu anlamda göçün yol açtığı üzücü trajedilerin aşılmasına ve en insani çözümlerin bulunmasına da katkı sağlamaları önemlidir. Nitekim son yıllarda dünyada gözlemlenen yoğun göç hareketleri, yurttaşlık bilincinin önemini artırmıştır. Ülkenin bekasını sağlamak ve farklılıkları ortak amaçlar için birleştirmek, insanlara vatandaş olduklarını hissettirmekle mümkündür (Hablemitoğlu ve Özmete, 2012: 39).

Göçün kültür ve toplumlar arası etkileşim ile yakından bağlantılı olduğu, vatandaş yetiştirme açısından göçün sonuçları ve kültürel etkileşiminin önemli olduğu düşünülebilir. Yukarıda ifade edilen durum düşünüldüğünde Sosyal bilgiler dersi kazanımları doğrultusunda önemli bir etki oluşturulabilir. Bu etki dikkate değer olduğundan; ülkemizdeki Sosyal bilgiler öğretim programları ile ders kitaplarında göç olgusuna yönelik bir çalışmanın yapılması önem arz etmektedir. Ayrıca araştırmanın, Sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitabının daha iyi anlaşılmasına ve bu program ile ders kitaplarındaki göç olgusunun geçtiği konulardaki sunuluşunun içerik

bakımından karşılaştırılmasının; Sosyal Bilgiler öğretmenlerine, ders kitabı yazarlarına ve bu yönde çalışma yapacak farklı kişilere yardımcı olacağı ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

- Araştırma, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 yılında yayınlanan 5., 6. ve 7. sınıflarda uygulanan Sosyal Bilgiler öğretim programları ile sınırlıdır.
- Araştırma, 5. sınıf ders kitapları için Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun 24.06.2019 gün ve 15 sayılı kararı ile ders kitapları olarak kabul edilmiş ve günümüzde ders kitabı olarak okutulan Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 5. Sınıf Sosyal Bilgiler (Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu) ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler E Kare yayıncılık ve ders kitabı ile sınırlıdır.
- Araştırma, 6. sınıf ders kitapları için Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun 18.04.2019 gün ve 8 sayılı kararı ile ders kitapları olarak kabul edilmiş ve günümüzde ders kitabı olarak okutulan Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 6. Sınıf Sosyal Bilgiler (Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu) ve 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Anadol Yayıncılık ve ders kitabı ile sınırlıdır.
- Araştırma, 7. sınıf ders kitapları için Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun 18.04.2019 gün ve 8 sayılı kararı ile ders kitapları olarak kabul edilmiş ve günümüzde ders kitabı olarak okutulan Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 7. Sınıf Sosyal Bilgiler (Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu) ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler EKOYAY ders kitabı ile sınırlıdır.
- Araştırmanın uygulama boyutu süre açısından 2022–2023 eğitim-öğretim yılı ile sınırlıdır.
- Her sınıf düzeyinde iki kitap incelemeye dahil edildiğinden bir kitabın MEB Yayını ve diğer bir kitabın ise farklı yayınlardan olması gözetilmiş ve bahse konu ders kitapları Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden elektronik ortamdan temin edilmiştir.

1.5. Araştırmanın Sayıtları

Ders kitapları öğretim programın önemli unsurlarından biri olarak ifade edilebilir. Bu nedenle ders kitapları ait oldukları programa uygun olarak hazırlanır. Program içeriğindeki boşluklar ve hatalar ders kitaplarını etkileyebilir. Bu nedenle araştırmada ders kitaplarında ele alınan bilgilerin başvurdukları programları yansıttığı ve programların içeriğinin doğru ve güvenilir olduğu varsayılmaktadır.

1.6. Tanımlar

Eğitim: Herkesi ilgilendiren ve geniş bir alan olması nedeniyle, eğitimin çeşitli tanımlamalarının yapıldığı görülebilir. Eğitim, bir kişinin çağdaş kültürde işlev görebilmesi için ihtiyaç duyduğu becerilere maruz bırakılması, bunları anlaması ve uygulamalara dahil olma sürecidir (Chazan, 2022). Ancak yapılan tanımlamaların çoğu “bireylerde davranış değişikliği meydana getirme süreci” üzerine odaklanmıştır. Demirel (1999: 5), “bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürleme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme süreci” şeklinde eğitimi tanımlarken, Ertürk (1994: 11) ise “bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” olarak bir tanımlama yoluna gitmiştir. Dolayısıyla “bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” ifadesi, genel kabul gören tanım olarak aktarılabilir. Yine genel bir ifadeyle eğitim, toplumdaki “kültürleşme” sürecinin bir parçası olarak ifade edilebilir (Fidan, 2012; Şahin, 2012).

Eğitim programı: Eğitim programı, “bir eğitim kurumunun, çocuklar, gençler ve yetişkinler için sağladığı milli eğitimin ve kurumun amaçlarının gerçekleşmesine dönük tüm faaliyetleridir” (Varış, 1997). Okul içinde ve dışında planlı etkinliklerle öğrenciye sağlanan bir öğrenme mekanizmasıdır (Demirel, 2006).

Öğretim Programı: Bireyin okul içinde veya dışında kazanması beklenen, dersin işlenişine ilişkin tüm etkinlikleri kapsayan yaşantısal bir mekanizmadır (Demirel, 2006).

Kazanım: Öğrenenin planlanmış öğrenme deneyimleri aracılığıyla kazanması beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerler olarak tanımlanabilir. Kazanımlar, ünitelerin hangi disiplin ya da disiplinleri içerdiği hakkında fikir vermektedir (MEB, 2018).

Ders kitabı: Ders kitabı, öğrenme etkinliklerine materyal desteği sağlayan ve öğrencilerin bireysel olarak çalışmalarına olanak tanıyan bir öğretim aracıdır (Ablak,

2013: 52). Ders kitapları, eğitim ve öğretimin planlanmasını kolaylaştıran materyallerdir. Öğrenciler ve eğitimciler için müfredata ve öğretme-öğrenme süreçlerine uygun bir kaynaktır (Tertemiz vd., 2003: 34). Programın amaçları dikkate alınarak öğrencinin gelişim ve düzeyine göre hazırlanıp içerdiği bilgileri öğrenciye sunan metinlerden oluşan pedagojik ve metodolojik bir araçtır. Ayrıca kitap bilişsel deneyim sağlayan çalışma aracıdır (Keser, 2004).

Göç (Migration) : Ülkeler arasındaki bir sınırı geçerken veya bir ülke içinde bulunan yerden başka bir yere doğru yapılan yer değişikliği olarak meydana gelir. Her ne sebeple olursa olsun yer değiştirme faaliyeti olarak adlandırılır. Yerinden edilmiş kişiler ya da iltica edenler bu sürece dâhil olurlar (Uluslararası Göç Örgütü [IOM], 2009: 22).

Göçmen: Daha iyi bir ekonomik çevre veya daha iyi bir gelecek umuduyla farklı yerlere veya ülkelere seyahat eden bireyler veya ailelere denir (IOM, 2009: 22).

Sığınmacı: Mülteci statüsü kazanmak için bir ülkeye başvuran ve başvuru sonucunu bekleyen kişi veya kişilerdir. Başka bir deyişle, bu kişi ya da kişiler mülteci olarak uluslararası koruma arayıp, ancak statüleri henüz resmi olarak tanınmamış olan insanlardır. Sığınmacı terimi, genellikle mülteci statüsü başvurusu hakkında hükümet veya BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) tarafından bir karar bekleyen kişiler için kullanılan bir ifadedir. Her ne kadar statüleri resmi olarak tanınmasa bile sığınmacılar menşe ülkelerine zorla geri gönderilemez ve hakları korunmalıdır. Bu durum mülteci statüsünden hemen önceki aşama olarak da ifade edilebilir (Aktel ve Kaygısız, 2018: 582; Bozkaya, 2020).

Mülteci: Gerek belirli bir sosyal gruba mensubiyeti gerekse fikir politikaları nedeniyle zulüm görmekten korktuğundan vatandaşı olduğu ülke dışında hayatını devam ettirebileceği başka bir ülkeye sığınan kişi veya kişiler olarak tanımlanabilir. Yani ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasi görüşü nedeniyle zulme uğrayacağına inanan ve korkusundan dolayı vatandaşı olduğu ülkeye dönemeyen veya dönmeyecek olan kişileri ifade eder (Aktel ve Kaygısız, 2018: 582; Bozkaya, 2020).

Düzensiz göçmen: Göç ettiği ülkeye o ülkenin kanunlarına aykırı olarak giren, ülkede kanuni olarak kalma hakkı olmayan ve ülke kanunlarına aykırı olarak ayrılan kişilerdir. Göçmen statüsü farklı şekilde düzensiz hale gelebilir. Bu bazen ihmal nedeniyle gerçekleşebilse de bazen bir kişi keyfi ve haksız nedenlerle yasadışı göçmen olabilir.

Bir göçmen, tek bir seyahat sırasında bile, hükümet politikasına veya vize düzenlemelerine göre düzensiz göçmen statüsüne girip çıkabilir (Bozkaya, 2020).

Göçebe: Sabit bir yeri ya da ikametgâhı olmayıp ve genellikle su, yiyecek ya da otlatmak için bir yerden başka bir yere göç eden kişi (genellikle bir grubun üyesi) olarak tanımlanabilir (IOM, 2009).

Mevsimsel göçmen işçi/göç: İş mevsimsel şartlara bağlı olup bu işte yılın yalnızca belirli dönemlerinde çalışan göçmen işçi olarak tanımlanabilir (IOM, 2009).

Beyin göçü: Eğitimli ve yetenekli insanların kendi ülkelerinden başka bir ülkeye, kendi ülkesinin beceri kaynaklarının azalmasına sebep olacak biçimde göç etmesi olarak tanımlanabilir (IOM, 2009).

BÖLÜM II

KURAMSAL BİLGİLER ve İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Eğitim ve Öğretim Programı

İlgili alan yazın ele alındığında eğitim programının farklı tanımlarıyla karşılaşılabılır. Eğitim sisteminin işlerlik kazanmasına olanak tanıyan eğitim programı kısa ve öz bir ifadeyle planlı olarak gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinin tümü olarak ifade edilebilir (Erden, 1998). Eğitim programı, eğitilecek bireylere bir öğrenme deneyimi sağlamaya yönelik bir plan olarak tanımlanabilir (Demirel, 2015: 2). Yine eğitim programının birtakım öğelerden meydana geldiği ve bu bahse konu öğelerin ise “hedef, hedef davranışlar, içeriğin seçimi ve örgütlenmesi, öğretme-öğrenme süreci ve hedeflerin değerlendirilmesi” olduğu ifade edilebilir. Genel olarak eğitim programının deneyim kazandıran bir plan olduğu savunulmaktadır (Taba, 1962’den akt. Demirel, 2015: 2). Eğitim programı okulun sorumluluğunda öğrencilerin gerek değerlerini, tutumlarını, tavırlarını değiştiren gerekse becerilerini geliştirip, onlara bilgi ve anlayış kazanmalarına olanak tanıyan süreçle birlikte içerik olarak tanımlanmış öğrencilerin tüm yaşantılarının düzeni olarak görülebilir (Ronald C. Doll, 1986’dan akt. Demirel, 2015: 2). Eğitim programları, eğitim faaliyetleri ve ortak eylemler düzenleme açısından önemlidir. Eğitimin etkili olabilmesi başarı sağlanması için programlara gereksinim vardır (Aslan ve Erden, 2020). Eğitim programının ana unsuru öğrenme yaşantılarının meydana getirilmesi olarak ifade edilebilir. Bu yaşantıların uygulanabilir şekilde tasarlanması önem arz etmektedir. Öğretim programı için belirlenen hedefler gözetilerek gerçekleştirilecek tüm etkinlikleri kapsadığı söylenebilir.

Öğretim programı öğrencilerin okulda ya da okul dışında öğrenecekleri bir dersin öğretimi ile ilgili planlamayı içeren çalışmalar bütünü olarak ifade edilebilir. Eğitim programının kullanıma hazır bir hâle getirilmesi öğretim programı ile gerçekleşir. Öz bir ifade ile eğitim programı, programlama süreci şeklinde açıklanabilirken; öğretim programı ise bir yöntem (Demirel, 2015) olarak görülebilir. Öğretim programı, eğitim programının uygulamalı bir versiyonudur; eğitim faaliyetlerinden, ders öğretim süreçlerine kadar birçok olanak tanıdığı gibi derslerin hangi yöntem ve teknik ile ele alınması gerektiği konusunda da rehberlik ettiği

söylenbilir (Aslan ve Erden, 2020). Öğretim programlarının, dünyaya yaratıcı perspektif sağlayan ve problem çözme becerileri gelişmiş olan kişileri örnek olarak sunması beklenmektedir. Öğrencilerin yaratıcılığı konusunda cesaret verici olup onların özgün bir şeyler üretmelerine yardımcı olan bir öğretim programının olması gerekir (Çelikkaya, 2011: 970; Tay ve Öcal, 2008).

2.2. Sosyal Bilgiler Eğitimi

2.2.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Kapsamı

Dünden bugüne toplumu, toplumun en önemli parçası olan insanı, insanın gerek çevresiyle gerekse kurumlarla olan ilişkilerini ele alıp inceleyen bilim dalları, sosyal bilimler çatısı altında birleşmiştir. Sosyal Bilgiler öğretiminin planlamasında sosyal bilimlerin ana unsur olarak ele alındığı ifade edilebilir. Günümüzde ilk ve ortaokullarda sosyal bilimlerden alınan içeriğin, Sosyal Bilgiler programındaki üniteler ile kaynaştırma ve bütünleştirme işlemleriyle kullanıldığı söylenebilir (Safran, 2015: 6).

Bu alanın farklı bir öğrenme alanı haline gelmesi Sosyal Bilimlerdeki çoklu bilginin sonraki kuşaklara ne şekilde aktarılacağı probleminden doğmaktadır. Sosyal Bilgiler teriminin 1916 yılında Milli Eğitim derneğinin orta dereceli okulları teşkilatlandırma komisyonu Sosyal Bilgiler Komitesi tarafından resmi olarak kabul edildiği aktarılabilir (Dönmez, 2003: 34; Safran; 2015: 7). 1926'daki çizelge incelendiğinde hayat bilgisi, toplu tedris ve iş okulu gibi kavramların bulunduğu görülebilir. Bu ders ilk olarak 1926 yılında "Hayat Bilgisi" adıyla J. Dewey'in etkisiyle eğitim kurumlarımızda uygulanmaya başlamıştır (Akbaba, 2004). Dewey, "Sosyal Bilgiler" dersinin amacını; çocuğu medeniyetler, kültür ve demokrasi ile tanıştıran, vatanını ve milletini sevdiren bunların yanında onları vatanına bağlı kılıp değerlerini sahiplenen ve onları yaşatmak için mücadele veren bir vatandaş yetiştirmek olarak ifade etmektedir (Binbaşoğlu, 1991). Tarih- Coğrafya-Tabiat-Eşya ve Yurt Bilgisi derslerinin ilk 3 yılda Hayat Bilgisi dersi isminde verilmeye başlandığı aktarılabilir (Korkmaz ve Güler, 2020).

1926 yılında yapılan bir değişiklik ile Malumat-ı Vataniye dersinin isminin Yurt Bilgisi olarak düzenlendiği görülmektedir. 1948 yılında ise bu dersin adı "Yurttaşlık Bilgisi" ismini alarak değiştirilmiş ancak daha sonra bu yıl içinde yeniden ele alınan ilköğretim programında Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri birleştirilerek yeni bir

isimle “Sosyal Bilgiler” çatısı altında toplanmıştır (Çatak, 2015: 9; Korkmaz ve Güler, 2020). 1948’deki programda Sosyal Bilgiler dersi; Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi olarak ayrı verilmesine rağmen 1962 yılında ele alınan ilkokul programında Hayat Bilgisi dersiyle birlikte verilmeye başlanmıştır. 1968 yılında düzenlenen programda ise Sosyal Bilgiler dersi adı altında değerlendirilmiştir (Öztürk, 2011). 1970- 71 yılında ortaokul öğretim programında değişikliğe gidilmiş, okullarda Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerinin yer aldığı görülmüştür (Günden, 1995). Yapılan değişiklik ile bu program, bu yıla kadar bağımsız bir şekilde okutulan bahse konu bu dersleri disiplinler arası bir yaklaşım doğrultusunda yeniden şekillendiren bir program olma özelliği taşımıştır (Çatak, 2015: 11-15; Korkmaz ve Güler, 2020). 2004 yılına kadar tarih, coğrafya, vatandaşlık derslerin harmanlanmasıyla ele alınan bu dersin asıl dönüşümünü bu tarihten sonra yaşadığı söylenebilir. 2005 yılında eğitim sisteminde meydana gelen köklü değişiklik ile diğer dersler olduğu sosyal bilgiler dersi de etkilenmiştir. Bilindiği üzere bu dönemde yeni bir anlayış ile davranışçı eğitim anlayışı terkedilerek yapılandırmacı eğitim anlayışı benimsenmiştir (Keskin, 2012). Dersin 2005-2006 eğitim öğretim yılında Türkiye genelinde uygulanmaya başladığı aktarılabilir. Türkiye’de zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılması ve eğitim sisteminin 4+4+4 olacak şekilde kademelere ayrılma durumunun ilk kez 18. Eğitim Şurası’nda gündeme gelmiş ve sonrasında yapılan yasal düzenleme ile 11 Nisan 2012 tarihinde resmi gazetede yayımlanmıştır (Gür vd., 2012).

Sosyal Bilgiler dersinin geliştirilme nedenini MEB; “Dünyada hem kişisel ve sosyal hem de ekonomik olarak görülen değişim ve gelişmeleri, ülkemizde de demografik alandan, tutup ailenin niteliğinde yine yaşam biçimlerine kadar teknolojik gelişmelerde, iş gücünün vafında hatta toplumsal cinsiyet alanında görmek mümkündür. Eğitim programımıza bahse konu bütün gelişmelerin yansıtılması önem arz etmektedir” şeklinde ifade etmiştir. Bu ders savaş, müzakere, göç, doğal afet gibi geçmiş olayları hatırlatarak insanlara bugünü yaşamayı ve geleceği kabullenmeyi öğreten, iletişim kurmayı sağlayan bir disiplinler bütünüdür (Bozkaya, 2020; Ersöz, 2011). İnsanların bir arada yaşamaya yani topluluk oluşturmaya başladıkları andan itibaren şimdiye kadar sürdürülen dersin konusu hayatın kendisi olarak ifade edilebilir. Bu, öğrencinin yaşadığı çevrenin, toplumun, ülkenin ve dünyanın sosyo-ekonomik, çevresel ve kültürel, yerel ve evrensel koşullarındaki sorunlarını tanıması, anlaması ve çözmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır (Duman-İkiel, 2002: 256). Bu

bağlamda ders kitapları, konuları ve müfredatları bu yaklaşıma uygun olarak hazırlanmalıdır.

Sosyal Bilgiler; sosyal hayatı düzenleyen, insanların mutlu, huzurlu ve refah içinde bir yaşam sürmelerini sağlayıp aynı zamanda bireylerin kendilerini gerçekleştirmeleri için onlara yardımcı olan her türlü sosyal olgular olarak da açıklanabilir. Bu dersin amacı, çocuk ve gençlerin sağlıklı, topluma yararlı, cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün insanlara eşit davranarak yetişmelerini sağlamak olarak ifade edilebilir (Ersöz, 2011: 11; Seçgin ve Kurnaz, 2015). Sosyal eğitimi ülkemizde tamamen yeni sayılabilecek bir çalışma alanıdır (Tarman ve Akun, 2010: 1). İnsanların gerek sosyal gerekse fiziksel olgunluklarını tamamlamalarına yardımcı olmak gayesini güden, birçok sosyal bilimler disiplini (tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi, hukuk) ve vatandaşlık bilgisi konularını kapsayan, kişinin sosyal çevresi ile etkileşimini kronolojik sırayla ele alan, kolektif öğrenme kavramına dayanan bir ilköğretim dersi olarak ifade edilebilir. Bu dersin, demokratik kuralları öğrenip özümsemiş vatandaşlar olarak öğrencilerin yaşadıkları çevreye uyum sağlamalarını ayrıca öğrendiklerini gerçek yaşamda uygulamalarını sağlamayı amaçladığı söylenebilir (Ersöz, 2011: 11).

Safran (2015) çalışmasında, Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi (NCSS)'nin tanımını şu şekilde aktarmaktadır: “Sosyal Bilgiler, vatandaşlık yeterlilikleri kazandırmak için sanat, edebiyat ve sosyal bilimlerin disiplinler arası yaklaşımla birleştirilmesinden oluşan bir çalışma alanıdır”. 1970 yılında Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi (NCSS) tarafından yayınlanan öğretim kılavuzunda, Sosyal Bilgiler öğretimi için evrensel hedefleri tanımlanmıştır. Tanımlanan bu evrensel hedefler bütün ülkelerin vatandaşlık eğitimlerine uygulanabilirlik durumu dikkate alınarak dört başlık altında toplanabilir (Öztürk ve Deveci, 2020: 4-6):

- Evrensel Amaçlar
 - Bilgi
 - Beceri
 - Çalışma becerileri
 - Düşünme becerileri
 - Kişiler arası grup becerileri

- Sosyal katılım
- Tutum ve Değerler
- Ulusal Amaçlar

Bahsi geçen hedeflerin yorumlanması ve yansıtılmasında her ülkedeki farklılıklar ulusal hedefleri ortaya koymaktadır. Ülkesine hizmet eden iyi vatandaşlar ile kendi değerlerine ve farklı ülkelerin gelenek-değerlerine saygılı vatandaşlar yetiştirmek bu ulusal hedeflere bir örnek verilebilir.

Sosyal Bilgilerin; ihtilal devri Fransa'sı ile en büyük göçmen ülkesi sayılabilecek ABD'sinde önümüze çıktığı söylenebilir. Bu durumun siyasi ve sosyal çatışmaların toplumları parçaladığı bir döneme denk geldiği aktarılabilir. Açıktır ki, sosyal bilimlerin seyri, yirminci yüzyılın başlarında toplumsal uyumu sağlama çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareketlilik ve değişim süreci gerçeğini anlayan ülkeler fazla bir zaman geçirmeden bu değişim ile hareketliliği kendi amaçlarını gözeterek kontrol etmek ve yönlendirmek için sosyal bilimleri “iyi vatandaş” yetiştirmek amacıyla normatif bir kurallar sistemi (normu) haline getirip onları ilköğretim okullarına ders olarak yerleştirmişlerdir. Aslında sosyal bilgiler dersinin genel amacı aktif vatandaşlık olarak söylenebilir. Başka bir deyişle, insanlara ömürleri boyunca beceriler kazandırmak genel gaye olarak açıklanabilir. Okullarda yer almasındaki temel amaç öğrencilerin ait oldukları devletin istediği yönde bir vatandaş yetiştirmektir (Bozkaya, 2020).

Bir devletin arzu ettiği vatandaş tipinin rejimin kurucuları tarafından belirlendiği ifade edilebilir (Kara vd., 2012: 150). Sosyal bilgiler dersinin, konularını normatif bir şekilde ele alıp belirli temel değerlerin insanlara kazandırılmasında, doğru karar verme becerilerinin geliştirilmesinde etkili olduğu gibi etik değerlerin oluşmasında da kilit rol oynadığı söylenebilir. Ancak bahse konu bu değerlerin gerek doğruluğunu gerekse gerçekliğini eleştirmez. Bununla birlikte bu değerlerin doğru olduğunu varsayarak ve insanların bu değerlere uygun hareket etmesini sağlamaya çalışır. Değer ise hem bireyin hem de toplumun ideal olarak kabullendiği bir var olma biçimidir (Doğan, 2011: 327). Yine Bolay (2007) değeri, “insanların değer verdiği ve ulaşmak için peşinden koştuğu, elde etmeyi şiddetle arzu ettiği şeyler” olarak tanımlamıştır. Türkiye’de de vatandaşlık eğitiminde, Sosyal Bilgiler dersinin oldukça önemli bir konuma sahip olduğu aktarılabilir.

Sosyal bilgiler eğitiminin ülkemizde çok uzun bir geçmişinden bahsedilememesine rağmen çok hızlı bir ilerleme kaydettiği ifade edilebilir (Safran, 2015: 15). Öğrencilere, Sosyal bilgiler eğitimi;

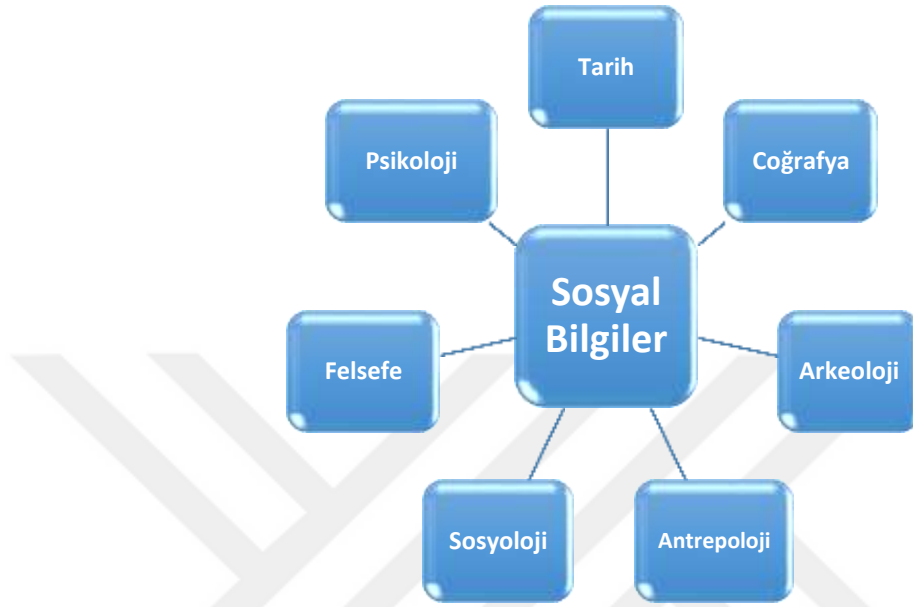
- Kendini gerçekleştirme, öğrencilerin bilgi, beceri ve değerlerle gelişimini destekler. Bu, öğrencilere kendilerini tanıma olanağı verir.
- İnsanlarla ilişkiler geliştirmek, öğrencilere farklı milletlerin kültürel zenginlikleri hakkında bilgi edinme, kişilerarası beceriler geliştirme ve gruplar arasındaki problemleri analiz etme olanağı verir.
- Öğrencilerin ekonomi alanındaki becerilerini tanımlarına imkân tanıdığı gibi iyi bir iş bulmalarına, kariyer fırsatlarına, tutumlarına ve yeteneklerine sahip olmalarına olanak tanır.
- Düşünme becerilerinin geliştirilmesi, öğrencilerin öğrenme etkinliklerinde bağımsız kararlar almalarını, karşılaştıkları sorunları çözmelerini sağlamanın yanında yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerini de sağlar.
- Öğrenmeyi öğrenirken, öğrenciler öğrenme ve yazma becerilerini kullanarak kendi kendilerine çalışırlar. Böylece çalışmalarını nasıl yönlendireceğini ve değerlendireceğini öğrenmek için bir fırsattır.
- Vatandaşlık ile ilgili yükümlülük, öğrencilerin gerek okul içinde gerekse okul dışında vatandaşlık konularına katılmalarını, karar verme becerilerini geliştirip yasal haklarını kullanmanın önemini öğrenmelerini sağlar (Garcia ve Michaelis, 2001: 13).

2.2.2. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı

Sosyal Bilgiler, değişen aynı zamanda gelişen küresel ortamda yaşamın birçok farklı alanında ihtiyaç duyulabilecek gerek bilgi ve becerileri gerekse değerleri ilköğretim öğrencilerine kazandırmayı kendisine amaç edinen sosyal bilimlerin alt disiplinlerine dayalı bir program olarak tanımlanmaktadır (Sever, 2015: 6). Sosyal Bilgiler dersi, sosyal bilimleri meydana getiren disiplinlerin bilgisini aktarmakla kalmayıp, öğrencilere mevcut disiplinlerin kendilerine özgü bilimsel yöntemlerini de kavratır. Yine beceri ve değerleri içselleştiren yapıya sahip olarak ele alınmış bir programa maliktir (Sever, 2015, 14). Sosyal Bilgiler dersinin ortaya çıkış gerekçesi

Edgar Wesley tarafından “pedagojik amaçlar dolayısıyla sosyal bilimlerin basitleştirilmiş şeklidir” yönünde ifade edilmiştir (Manik vd. 2020; 50).

Sosyal Bilgiler dersini oluşturan sosyal bilimlerin alt disiplinleri Şekil 1’de gösterilmiştir (Sönmez, 1997: 4).

Şekil 1. Sosyal bilgileri oluşturan sosyal bilimlerin alt disiplinleri (Sönmez, 1997: 4).

“1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’nda ifade edilen Türk Millî Eğitimi’nin Genel Amaçları ve Temel İlkelerine uygun olarak şöyle ifade edilmektedir: Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin;

- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri,
- Atatürk ilke ve inkılaplarının, Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrayıp demokratik, laik, millî ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları,
- Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri,
- Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri,

- Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri,
- Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları,
- Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları,
- Ekonominin temel kavramlarını anlayarak kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde millî ekonominin yerini kavramaları,
- Çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli ve saygın olduğuna inanmaları,
- Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesneler, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemeleri, değişim ve sürekliliği algılamaları,
- Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları,
- Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretmede bilimsel ahlakı gözetmeleri,
- Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri,
- Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri,
- İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri,
- Millî, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri,
- Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri,
- Özgür birer birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varması amaçlanmaktadır (MEB, 2018).”

İfade edilen bu bilgiler bağlamında sosyal bilgiler öğretiminin amaçları aşağıdaki gibi aktarılabilir;

- Öğrencileri yurttaşlık sorumlulukları ile ilgili durumlarına hazırlamak,
- Öğrencilere bir sonraki öğrenimleri için gereksinim duyacakları bilgi ve becerileri kazandırmak,
- Öğrencilerin günlük yaşamda karşılaşacakları olası problemleri anlamalarına ve duruş geliştirmelerine olanak sağlamak,
- Öğrencilere özgüven geliştirme noktasında destek olmak,
- Sosyal bilimlerde uygulanan araştırma yöntem ve teknikleri öğrenmelerini sağlamak,
- Öğrencilere problem çözme becerilerini geliştirmelerinin yanında karar verme süreçlerinde de yardımcı olmak,
- Dünya ile uyumlu olan dünya vatandaşları yetiştirmek (Turner, 2004, 8).

Sosyal Bilgiler programı, ülkemizde cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamaya konulan müfredat bölümü anlayışını sürdürdüğü söylenebilir. Fakat daha sonraki süreçte birçok disiplini kapsayan bir ders özelliği taşımasından hareketle “Öğretim Alanı” teriminin kullanılmaya başlandığı görülebilir. Öğretim alanı; birbiriyle ilişkili bilgi, tutum, beceri, kazanım ve değerlerin bir bütün olarak ele alınabileceği, öğrenmeyi organize eden ve şekillendiren disiplinler arası bir çerçeve olarak tanımlanabilir. 2018 yılında güncellenen programda 7 öğrenme alanı yer almaktadır. Bu öğrenme alanları aşağıdaki Tablo 1’de listelenmiştir:

Tablo 1.

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları (MEB,2018)

ÖĞRENME ALANLARI	
I.	Birey ve Toplum
II.	Kültür ve Miras
III.	İnsanlar, Yerler ve Çevreler
IV.	Bilim, Teknoloji ve Toplum
V.	Üretim, Dağıtım ve Tüketim
VI.	Etkin Vatandaşlık
VII.	Küresel Bağlantılar

“Zaman, Süreklilik ve Değişim” öğrenme alanının bütün ünitelerle ilişkilendirildiği görülebilir. Ayrıca 2018 yılında yenilenmiş olan programda öğrenciler tarafından ulaşılması istenilen hedeflerin “Öğretim Programının Özel Amaçları”

şeklinde bulunurken, 2005 yılındaki programda ise “Genel Amaçlar” adı altında bulunduğu aktarılabılır. 2005 yılı programı ile güncellenen 2018 yılı programı “Kazanım Sayıları” aşağıdaki Tablo 2’deki gibi listelenebilir:

Tablo 2.

2005 yılı programı ile güncellenen 2018 yılı programı “Kazanım Sayıları” (MEB, 2005; MEB, 2018)

	4. SINIF		5.SINIF		6. SINIF		7. SINIF	
	Kazanım Sayıları 2005	Kazanım Sayıları güncellenen	Kazanım Sayıları 2005	Kazanım Sayıları güncellenen	Kazanım Sayıları 2005	Kazanım Sayıları güncellenen	Kazanım Sayıları 2005	Kazanım Sayıları güncellenen
ÖĞRENME ALANLARI								
Birey ve toplum	6	6	4	4	6	5	6	4
Kültür ve Miras	6	4	6	5	7	6	8	5
İnsanlar, yerler ve Çevreler	8	6	8	5	9	5	5	4
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	7	5	7	6	6	6	6	6
Bilim, Teknoloji ve Toplum	6	5	6	5	5	4	5	4
Etkin Vatandaşlık	5/4	4	5/5	4	5	6	5	5
Küresel Bağlantılar	4	4	6	5	5	4	4	4
Toplam	46	34	47	34	43	36	39	32
Genel Toplam	175		Genel Toplam		136			

2005 yılı programında “hedef” adı altında kazandırılması gereken davranışlar, güncellenen 2018 yılı programında “kazanım” ifadesi ile yerini almıştır. Kazanım, “öğrenme ve öğretme süresi içerisinde öğrencide görülmesi beklenen bilgi, beceri ve tutumlardır” (MEB, 2018).

2005’teki programa ait kazanım sayılarının önceki ve güncellenen halinin yukarıdaki Tablo 2’ de görülmesi mümkündür. Verilen bilgilerden hareketle kazanım sayılarında bir düşüşün gerçekleştiği görülebilir. Sosyal bilgiler programında kendisine

yer bulan öğrenme alanları, kazanım sayıları, süre oranı (%) ve ders saatleri ise Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.

Sosyal Bilgiler Programı Öğrenme Alanları ve Süreleri (MEB, 2018, 12)

SINIFLAR		4. SINIF					5. SINIF				6.SINIF		
7.SINIF													
ÖĞRENME ALANLARI		Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati
Birey ve Toplum	ve	5	11,1	12	4	13	14	5	11,1	12	4	11,1	12
Kültür Miras	ve	4	13	14	5	16,6	18	5	20,4	22	5	27,8	30
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	ve	6	18,5	20	5	16,6	18	4	13	14	4	13,9	15
Bilim, Teknoloji ve Toplum		5	14,8	16	5	13	14	4	11,1	12	4	11,1	12
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	ve	5	16,6	18	6	16,6	18	6	16,6	18	6	13,9	15
Etkin Vatandaşlık		4	13	14	4	11,1	12	6	14,8	16	4	11,1	12
Küresel Bağlantılar		4	13	14	4	13	14	4	13	14	4	11,1	12
Toplam		33	100	108	33	100	108	34	100	108	31	100	108

2018'de değiştirilen programda kendisine yer bulan öğrenme alanları, kazanım sayıları, süre oranı (%) ve ders saatleri dikkate alındığında yukarıdaki Tablo 3'te görüldüğü gibi bu programda kazanım sayıları azaltılarak içeriğin biraz daha daraltıldığı söylenebilir.

“Öğretim programında öğrencilerin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde; kişisel, sosyal, akademik ve iş hayatlarında ihtiyaç duyacakları beceri yelpazeleri olan yetkinlikler Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde (TYÇ) belirlenmiştir. Bu yetkinlikler anadilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler, dijital yetkinlik, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, inisiyatif alma ve girişimcilik ve kültürel farkındalık ve ifade (MEB, 2018)” olarak sekiz yetkinlikten meydana gelmekte olup ilgili programda yirmi yedi temel beceri ve on sekiz değer bulunduğ görülebilir.

2.2.2.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndaki Değerler

Değer, Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğünde (2023): “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet” şeklinde tanımlanmıştır. Değerler, insanların olay ya da kişileri iyi veya kötü olarak tanımlamasına yardımcı olan ölçütler olarak izah edilebilir (Aydın, 2014: 42). Tutar (2016) tarafından değer kavramı, insanlara yol gösteren inanç şeklinde tanımlanmıştır. Değerler, insanların ister davranış olsun isterse tutumlarında olsun tercih ettikleri düşünceler biçiminde de tanımlanabilir. Değerlerin, insanların yaşamlarına yön verdiği ve davranışlarını da belirlediği söylenebilir (Hökelekli, 2014: 12; Keskin, 2016: 22). Dolayısıyla değerler, insanların tutum ve davranışlarında gözlemlenebilir. Değerler, doğruyu yanlıştan ayırmaya yardımcı olduklarından ahlaki kurallarla da ilişkilendirilmeleri söz konusu olabilir. Örgüt ve bireylerin, diğer insanlar ile toplumsal durumların değerlerini ölçmek için kullandıkları için değerleri ciddiye aldıkları ifade edilebilir (Ulusoy ve Arslan, 2016: 5). Değerler maddi nesneler olmayıp, insanların davranışlarından dolayı görünürlük kazanırlar (Akhan Çağırtekin, 2022: 40; Aydın ve Gürler, 2014: 3).

Değerler, davranışlarda kendini gösterir ve insanların önem atfettiği şeyler hakkında ilgili olmalarını sağlar (Peterson ve Deal, 2002: 239). Değerlerin aile, akraba, arkadaş, toplum, gelenek, din, kitap, çevre gibi çeşitli kaynaklardan edinildiği aktarılabilir. Doğru değerler çocukluktan itibaren insanlara aşılmalıdır. Bu bağlamda eğitim kurumlarının çocuklara iyi değerlerin kazandırılmasında yeri doldurulamayacak bir rol üstlendikleri görülebilir. Değerlerin insanlara çocukluktan itibaren aşılması çok önem arz etmektedir (Güngör, 1998: 27; Lakshmi ve Paul, 2018: 29). Buradan hareketle insanın içinde bulunduğu her konuda değerler olduğunu söyleyebiliriz. Değerlerin, insanların hayatlarının birçok yönüne yansıdığı ve onların davranışlarında etkili yer aldığı ifade edilebilir (Çakır, 2019: 79). Değer kavramı günümüzde birçok bilim alanında kullanılsa da değerlerin insan davranışı ile ilişkilendiriliyor olması bu kavramın önemini ortaya koymaktadır (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 13).

Programın bir diğer önemli unsurunun da değerler olduğu ifade edilebilir. Değerler öz bir ifade ile genç nesillerimize öğretilmesi gerekli olan temel ahlaki inanç ve ilkeler olarak tanımlanabilir (Lakshmi ve Paul, 2018). Programda değerlerin aynı miktar ve içerikte değişmeden kaldığı görülebilir. Bu değerler Tablo 4'te gösterilmektedir:

Tablo 4.
2018 Sosyal Bilgiler Dersi Programı'nda Bulunan Değerler

DEĞERLER			
1	Adalet	10	Estetik
2	Aile birliğine önem verme	11	Eşitlik
3	Bağımsızlık	12	Özgürlük
4	Barış	13	Saygı
5	Bilimsellik	14	Sevgi
6	Çalışkanlık	15	Sorumluluk
7	Dayanışma	16	Tasarruf
8	Duyarlılık	17	Vatanseverlik
9	Dürüstlük	18	Yardımseverlik

Programda belirlenen öğrenme alanlarında hangi değerlerin vurgulanacağı belirtilmiştir. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda 4-7. Sınıflar için yer alan öğrenme alanları, bahse konu bu öğrenme alanlarında bilhassa vurgulanan değerler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5.
2018 Sosyal Bilgiler Dersi Programı'nın Sınıf Düzeyine Göre Öğrenme Alanlarında Vurgulanan Değerler

ÖĞRENME ALANLARI	4.SINIF	5.SINIF	6.SINIF	7.SINIF
Birey ve Toplum	Saygı, Sorumluluk	Aile Birliğine Önem Verme, Bilimsellik, Sorumluluk	Dayanışma, Yardımseverlik	Özgürlük, Sorumluluk
Kültür ve Miras	Aile Birliğine Önem Verme, Kültürel Mirasa Duyarlılık, Vatanseverlik	Estetik, Kültürel Mirasa Duyarlılık	Kültürel Mirasa Duyarlılık	Kültürel Mirasa Duyarlılık, Estetik
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Doğal Çevreye Duyarlılık	Dayanışma, Doğal Çevreye Duyarlılık	Vatanseverlik, Doğal Çevreye Duyarlılık	Özgürlük
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilimsellik, Doğal Çevreye Duyarlılık	Dürüstlük, Bilim Etiği, Çalışkanlık	Bilimsellik	Bilimsellik, Özgürlük
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Sorumluluk, Tasarruf	Sorumluluk	Doğal Çevreye Karşı Duyarlılık, Sorumluluk, Vatanseverlik,	Dayanışma, Dürüstlük, Çalışkanlık
Etkin Vatandaşlık	Sorumluluk, Bağımsızlık	Özgürlük, Bağımsızlık	Eşitlik	Barış
Küresel Bağlantılar	Saygı, Kültürel Mirasa Duyarlılık,	Kültürel Mirasa Duyarlılık	Kültürel Mirasa Duyarlılık	Barış, Saygı

Tablo 5'e bakıldığında Sosyal Bilgiler Öğretim Programı öğrenme alanları içerisinde yer alması gereken değerlerden adalet değerlerinin eksik olduğu görülebilir.

Öğrenme alanlarında adalet değerine yer verilmemekle birlikte, konu ve etkinlik çalışmalarında adalet değerinin kazandırılmasına yönelik birtakım örneklerin olduğu söylenebilir. Temel olarak değerler, öğrenme alanları ve ünitelerdeki kazanımlara göre verilir. Daha önce de belirtildiği gibi adalet değeri öğretim programlarında yer alan temel değerler arasında kendisine yer bulmuştur (Yeşil, 2021: 37).

Sosyal bilgiler öğretim programı, ülkenin ve dünyanın değişen sorunlarını tespit eden, mevcut sorunları anlayıp çözüm üretmek için çalışan ve bu amaçla hareket eden insanlar yetiştirmekle yükümlü olmalıdır (Öztürk, 2009: 5). Bu programın, insanlara sosyal bilgiler öğretimi yoluyla öğrenmeleri gereken gerek bilgi ve becerileri gerekse değer ve tutumları kazandırmayı amaçladığı söylenebilir (Ata, 2009: 35). Nihayet; sosyal bilgiler öğretimi, okulda öğrencilere kazanımları aktarırken amaca uygun bir şekilde öğrenilebilmesi için çeşitli yöntemler kullanan bir alan olarak ifade edilebilir. Bu alanın ve ilgili disiplinlerin içeriği, kişinin ailesi ve içinde yaşadığı toplumla ilgili tüm değerleri öğrenmesi aynı zamanda bu değerleri hayatında uygulaması anlamına gelir. Bu alanın önem arz eden işlevlerinden biri, bireyin vatandaş olarak sahip olduğu hak ve yükümlülüklerini öğrenmesi böylece ailesi ve ferdi olduğu topluma faydalı olabilmelerini sağlamak olarak görülebilir.

2.3. Ders Kitabı

2.3.1. Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinde Ders Kitaplarının Yeri

Eğitim faaliyetlerini uygulamak için belirli öğretim araçları gereklidir. Öğrenme araçları, dersin konu alanına göre değişen, öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır. Bu öğrenme araçlarından biri olan kitaplar herhangi bir ders alanına genellendiğinde en yaygın kullanılan öğretim araçlarıdır. Günümüzde ders kitapları, erişimi kolay ve kullanımı kolay bir öğrenme aracı olarak kabul edilmektedir (Yaylı ve Çınar, 2014:4). Ders kitapları en çok kullanılan eğitim araçlarıdır (Kılıç ve Seven, 2004: 19). Talim ve Terbiye Kurulu (TTK) tarafından ders kitabı “Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarında öğretim programlarına göre hazırlanmış, haftalık ders çizelgelerinde yer alan derslerin Talim ve Terbiye Kurulu’nca incelenmesi sonucunda kullanılması uygun görülen kitaplara verilen genel isim” olarak tanımlanmaktadır (TTK, 2023). Kitap, öğrencilere program hakkında bilgi veren, onlara toplumun istediği belirli istemleri ve davranışları kazandıran, keşfetmeye ve test etmeye teşvik eden, öğrenme

fırsatları ve en uygun öğretim yöntemlerini sağlayan araçlardan biridir (Kılıç, 2006: 39). Ders kitabı, müfredatta yer alan öğretme-öğrenme çıktılarının değerlendirilmesine uygun olarak hazırlanan basılı öğrenme materyali olarak tanımlanabilir (Demirel ve Kiroğlu, 2006: 2). Ders kitapları, öğrenme etkinliklerinin ana kaynağıdır. Sınıfta bilgi aktarımı sürecinde en yaygın kullanılan öğretim araçları, öğrencilerin yaş ve bilgi düzeyine uygun, müfredata uygun olarak hazırlanmış basılı öğretim yardımcılarıdır (Kılıç, 2006: 38). Öğretmen ve tahtadan sonra sınıfta en çok kullanılan araç olarak kitap olarak ifade edilebilir (Kılıç, 2006: 40). Çocukların gerek bilişsel ve duygusal gerekse psikomotor yeteneklerini geliştirmeye yardımcı olan materyallerin başında ders kitapları gelmektedir (Kılıç, 2006: 38).

Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı sosyal bilimler ders kitaplarını ders kitaplarını, 21. yüzyıl becerilerini bünyesinde barındırarak değişime ve değişimin sürekliliğine dayalı olarak hazırlanan kitaplar olarak görebiliriz. Bu anlayışa dayalı olarak yazılan ders kitaplarında öğrenme sürecinin en önemli kısmı, öğrenene sağlanan ham kaynaklar ve bu kaynakları öğrenme bağlamında hazırlanan etkinliklerdir. Öğrenci bu kaynakları inceleyerek kişisel yorumlar yapar, kendi tanımlarını uygular, değer yargıları geliştirir, kısacası öğrenme sürecine aktif olarak katılır (Kabapınar, 2006: 213). Ders kitaplarını, kazanımları, becerileri ve değerleri programın öğrenme alanına dâhil etmek için tasarlanmış, öğretmen ve öğrenci için pratik araçlar olarak değerlendirebiliriz. Ders kitapları, öğrenme ve öğretme faaliyet ve sürecine rehberlik eden (Erkılıç ve Can, 2018), öğrenme ortamının hazırlanmasında strateji, yöntem ve tekniklerin kullanımını belirleyen temel direklerdir (Kılıç ve Seven, 2004: 19). Kısacası, ders kitapları önceden müfredatla eşleştirilmiş bilgiler içerdiğinden, zamanın en iyi şekilde kullanılması için eğitim bağlamında ortaya çıkabilecek gereksiz bilgi ve konuların atlanması için bir fırsat sağlar. Ders kitapları, öğrenme ve öğretme ortamında yol gösterici bir rol üstlenmektedir (Kılıç ve Seven, 2004: 21).

Müfredata uygun ele alınan ders kitaplarında öğrencide arzu edilen niteliklerin geliştirilmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bu özellikler bilişsel davranış, duygusal özellikler ve psikomotor becerileri içerir. Eğitim ve öğretim faaliyetleri genel olarak değerlendirildiğinde ders kitaplarının bu bütünün önem arz eden bir parçası olduğu ve eğitim faaliyetleri sürecinde öğretmen ve öğrenciler için bir rehber rolü oynadığı söylenebilir (Demirel ve Kiroğlu, 2006: 2). Ders kitaplarının öğrenme ve öğretme süreçlerini planlamanın yanında, öğrenme ortamında düzen oluşturmaya da

yardımcı olduğu söylenebilir. Ders kitapları, bilginin düzenli ve planlı bir şekilde sunumu açısından öğretmen ve öğrenciler için kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır (Kılıç ve Seven, 2004: 24). Ayrıca, öğretmen bildiriler hazırlarken sınıf zamanının daha iyi kullanılmasına da yardımcı olur. Öğretmenin ders hedeflerinden tutun da öğrenci geliştirme etkinliklerine kadar yine öğretim yöntem ve tekniklerini de ders kitabına dayalı olarak planladığı söylenebilir (Kılıç, 2006: 40).

Ders kitapları, öğrencinin kazanmak istediği bilgi, beceri ve değerleri içermesi (Öcal ve Yiğittir, 2007: 51) ve öğrenme etkinliklerine rehberlik etmesi nedeniyle önemlidir. Öğrencilere bir öğrenme deneyimi sağlamada önemli bir rol oynayan ders kitapları, bunu birçok farklı ve çeşitli etkinliklerle sunabilmektedir (Altun, 2013: 17). Ders kitabı, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin en önemli iki bileşeni sayılabilecek olan gerek öğrenci gerekse öğretmen için öğretim programı kazanımlarının somutlaşmış bir hali şeklinde değerlendirilebilir. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde istenilen amacı elde etmek için Pestolozzi, Flobel, Dewey gibi birçok bilim adamı, eğitim ilkesi önermiştir. Bu kılavuzlar hem öğretmenler hem de öğrenciler için faydalı olacaktır. Bu bağlamda ders kitaplarının da bahse konu ilkeler gözetilerek hazırlanma yoluna gidilmesi faydalı olacaktır. Bu ilkeler şu şekilde sunulabilir:

- *Öğrenciye görelilik ilkesi:* Öğrenme faaliyet/etkinlikleri öğrenciye göre ayarlanmalıdır. Öğrenme etkinliklerini destekleyen ders kitapları da öğrencinin gelişimine, ilgi alanlarına, ihtiyaçlarına ve becerilerine göre uyarlanmalıdır.
- *Yakından uzağa İlkesi:* Öğrenciler aynı zamanda toplumun üyeleridir. Toplumun bir parçası olan öğrenciler, çevrelerinde olup bitenlerin farkında olarak gelişirler. Bu nedenle yakın çevrenin gelişim sırasına göre uzak örneklerle gitmek önemlidir. Ders kitapları da yakın-uzak ilişkisi dikkate alınarak yazılmalıdır.
- *Bilinenden bilinmeyene ilkesi:* Öğretimde ana şey olan bilinmeyeni öğretirken, kişinin bildiklerinden yola çıkılmalıdır. Öğrencinin bildikleri aracılığıyla bilinmeyene gitmesi, öğrenciyi öğrenmeye motive edecektir. Sonuç olarak ders kitaplarının önceki derslerde kazanılan davranışlara göre yazılması önemli bir noktadır.

- *Açıklık ilkesi:* Bu ilke özellikle soyut kavramların incelenmesi için gereklidir. Konunun anlaşılması açık örnekler ve kelime çeşitliliği ile sağlanır. Ders kitabı örtük bilgilerle değil, açık bilgilerle, belirli örneklerle ve öykülerle doluysa bu ilkenin geçerli olduğunu söyleyebiliriz.
- *Somuttan soyuta ilkesi:* Eğitim süreci, öğrencinin yaş özelliklerini dikkate alarak belirli örneklerle başlamalı ve soyuta geçmelidir. Ders kitapları da bu anlamda öğrencilerin yaş özellikleri gözetilerek bilişsel olarak içinde bulundukları işlem dönemine yoğunlaşarak somut ve soyut kavramlar bu bağlamda yorumlanmalıdır.
- *Ekonomiklik ilkesi:* Eğitim faaliyetleri minimum zaman, emek, sermaye ve enerji ile yürütülmelidir. Ders kitaplarının gerek öğretmen gerekse öğrencilerin pratik kullanımına elverişli olması elzemdir (Küçükahmet, 2003: 14-16).

Modern teknolojik imkânların öğretme çeşitliliğine katkıları düşünüldüğünde, bir öğretmenin sadece ders kitaplarından yola çıkarak pedagojik etkinlikler gerçekleştirmesi öğrenme sürecini arzu edilmeyecek şekilde etkileyebilmektedir. Ders kitapları değişen dünya koşullarında güncellenemeyecek materyaller olarak bırakılmamalı, günü kapsayacak şekilde hazırlanmalıdır (Güzel ve Şimşek, 2012: 180). Ders kitaplarının dijital çağın ihtiyaçlarını karşılayan teknolojilerle desteklenen bir araç olarak hızla eğitim faaliyetlerinde yerini alması gerektiği söylenebilir. Uygulamada ders kitaplarının sıklıkla ders anlatımına destek olarak kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte öğretme-öğrenme süreçleri boyunca öğrenciyi dinleyici pozisyonuna devşirdiği için beklenen etkililik sağlanamamaktadır (Kılıç ve Seven, 2004: 28). Ders kitaplarının değişen ve gelişen dünya standartları karşısında bireylerin işini daha kolay halledebilecek hem bilgi ve beceri hem de donanım açısından destekleyici materyallere ihtiyaç duyduğu belirtilebilir (Kılıç, 2006: 39).

2.3.2. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Öğrenme-Öğretme Süreci

Sosyal bilgiler, öğrenenlere sosyal bilim konularını, bilgi, beceri ve değerleri içeren bir öğrenme-öğretme ve kazanım süreci sağlar (Öztürk, 2006: 26). Öğrenme ve öğretme etkinlikleri, öğrencilerin öğrenme çıktılarına ulaşmalarında önemlidir (Kılıç ve Seven, 2004: 21). Bir ders kitabının öğrenme işlevi (Duman ve Çakmak, 2003: 18), öğretme ve öğrenme süreçlerinin birleştirilmesiyle sağlanabilir. Ders kitapları, çeşitli

nitelik ve bağlamlara ilişkin davranışların bireye kazandırılması için öğrenme ve öğretme süreçlerine rehberlik eden bir fonksiyona sahip olması istenilen bir durumdur (Oral, 2006: 88). Öğreneni öğretme-öğrenme sürecine dâhil eden, yaşayarak öğrenmeyi sağlayan, yaratıcılığı ve problem çözme becerilerini geliştiren, iş birliğini ilerleten yaklaşımlara dayanmalıdır (Aladağ, 2015: 58). Öğrenenlerden kendi bilişsel gelişim seviyelerini aşan birtakım etkinliklerde başarılı olmaları beklentisine girilmemelidir. Özellikle soyut kavramlar somut öğretim materyalleri ile pekiştirilmesi dördüncü ve beşinci sınıflardan itibaren genelleme ve aktarma gibi üst düzey zihinsel süreçler kullanılarak öğrenenler soyut düşünme ile tanıştırılmalıdır (Erden ve Akman, 2004: 69). Öğrenme sürecini destekleme anlamında gerçekleştirilen birtakım etkinliklerin öğrenme kalitesini artırma adına dönüt ve düzeltmeye bir ihtiyacın hâsıl olduğu söylenebilir. Öğrenme çıktıları, sorunlar ve eksiklikler öğretmenler tarafından her oturum sonunda dönüt ve düzeltmelerle belirlenmelidir (Senemoğlu, 2015: 454).

2.4. Etkinlik Kavramı

Etkinlik kavramının; Eğitim Terimleri Sözlüğünde, “çocukların, kendi amaç ve gereksinimlerine uygun geldiği için isteyerek katıldıkları herhangi bir öğrenme durumu” olarak tanımlandığı; Felsefe Terimleri Sözlüğünde de “1. Eylem gücü, etki gücü. 2. Eylemde bulunanın, etkin olanın niteliği. 3. Etkide bulunmak için yapılan atılım, eylemden ayrılığı, eylemin daha somut oluşudur.” (Güneş, 2017: 51) şeklinde ifade edildiği görülebilir. Etkinlikler için insan aklının bir ürünü olduğu ve insan beyninin işleyişini geliştirme adına kullanıldığı söylenebilir (Güneş, 2012b; Sarıkaya, 2019: 565). Sosyal bilgiler ders kitaplarında hazır bilgiler vermek yerine öğrencinin öğrenme isteğini uyandıran, konu ile ilgili dolaylı olarak bir mesaj ileten, öğrencileri mesajı anlamaya teşvik eden ve öğrenme çabasını artıran metinler ve alıştırmalar yer almalıdır (Kabapınar, 2009: 28).

Öğretmede çeşitli yöntemler, teknikler ve stratejiler kullanılsa da öğrencinin anladığı, gerçekleştirdiği ve deneyimlediği öğrenme etkinlikleri daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyar. Bahse konu ek çalışmalar öğrenme etkinlikleri olarak adlandırılır. Öğrenme etkinliğinin geçmişten süregelen zaman diliminde farklı biçimlerde görünürlük kazansa da son dönemlerde yaygın bir şekilde kullanılan ders kitaplarında konuyu kolaylaştıran ve zenginleştiren bir etkinlik olarak yansımaktadır (Güneş, 2017: 50). Son yıllarda eğitim alanında ortaya çıkan bu öğrenme, yaparak yaşayarak öğrenme

olarak nitelendirilebilir. Yapılandırmacı anlayışla hazırlanan ders kitapları, öğrencilerin değerlendirme ve yorumlamalarına olanak sağlayan etkinlikler içerir (Kabapınar, 2006: 215). Yapılandırmacı anlayış içinde gerçekleştirilen etkinliklerde öğrenen, öğrenme sürecine aktif olarak katılır ve bilgiyi yeniden yapılandırma süreci boyunca aktif rol üstlenir. Etkinlikler yoluyla, öğrenciler bilgiyi yeniden düşünmek için sorumluluk sahibidir. Öğrenme etkinlikleri, öğrenci başarısını hedefleyen planlı, yapılandırılmış ve kontrollü etkinliklerdir. Bu etkinlikler kaliteli öğrenmenin sağlanması için gereklidir (Kerpiç ve Bozkurt 2011: 304). Öğrenenlerin zihinsel aktivitelerini iyileştirmek için yapılmaktadır. Bu, bilişsel veya pratik becerilerin geliştirilmesine yardımcı olmalıdır. Öğrenmeyi bilgi düzeyine çıkaran faaliyetlerde bulunmak daha kolaydır. Üst düzeyde denilebilecek zihinsel yeteneklere yönelik faaliyetler yürütmek önemlidir. Yapılandırmacı bir yaklaşımda, öğrenenlerin deneyimlerden öğrenmesi önemlidir. Dolayısıyla öğrenenin öğrenme etkinliklerine yaklaşımı bilişsel öğrenmenin her düzeyi için önemlidir (Güneş, 2012b: 40).

Ders kitapları hem öğretmenler hem de öğrenciler tarafından kullanılan eğitim materyali niteliğindedir. Öğretmenler ders kitaplarındaki birtakım etkinlikleri örnek olarak kullandığında ders kitapları daha da etkili hâle gelebilir (Kılıç ve Seven, 2004: 27). Etkinlik, nihai bilgilerin sunumu ve işlenmesi olarak değil, bilgilerin öğrenen tarafından yorumlandığı ya da yeniden şekillendiği çalışmalar babında görülmelidir. Ders kitaplarında konuları pekiştirmek için öğrencilere sunulan etkinlikleri, materyalin özümsemesini kolaylaştıran, yaşayarak öğrenmenin yapıldığı, öğrencinin öğrenme sürecine aktif olarak katıldığı çalışmalar olarak ifade edebiliriz (Kabapınar, 2009: 32). Öğretim programları gözetilerek hazırlanan ders kitaplarında bulunan birtakım etkinlikler gerek öğrenci gerekse öğretmenleri aktif bir öğrenme süreci içine alıp onları bu yönde teşvik etmektedir (Özmantar, vd., 2010: 381). Etkinlikler, öğrenme yöntem ve stratejileri etrafında tasarlanmalı, öğrenciyi merkeze alan ve öğrenme becerilerini kazandırmayı gözetecek şekilde olmalıdır. Etkinlikler aynı zamanda öğrenciler için öğrenmeyi eğlenceli hale getirmelidir (Deveci, 2015: 121).

Eğitim ve öğretimde öğrenmeyi gerçekleştirmenin önemli koşullarından biri öğrenci motivasyonudur. Motivasyon, öğrenenin öğrenme sürecinde bireysel anlamda bir rol oynamasını sağlar. Etkinlikler, öğrencilerin deneyimlerden öğrenmelerine destek olur. Etkinliklere hayattan örnekler ve alıntılar eklemek motivasyona yardımcı olur. Etkinlikler yoluyla öğrenme sürecine bizzat katılan öğrenciler öğrenmeyi öğrenmiş

olurlar. Böylece kendi öğretim yöntemlerini de oluşturma fırsatı yakalayabilirler. Etkinliklerle öğrenciler özgürce düşünebilmekte ve yaratıcılıklarını artırabilmektedirler (Güneş, 2017).

Etkinlikleri, öğrencilerin programın kazanımlarına dayalı olarak bilgi ve beceri oluşturmalarına olanak tanıyan gerek bireysel gerekse grup olarak katılım sağlanan birtakım çalışmalar şeklinde de ifade edebiliriz. Birçok faktör bir etkinliği uygulama noktasında etkili olabilmektedir. Öğrenme içeriği, pekiştirme, yönlendirme, dönüt, düzeltme, öğrencinin sürece katılımı, eğitici özellikleri, pedagojik altyapı, strateji-yöntem-teknik, araç-gereç, koordinasyon ve öğrenmenin değerlendirilmesi gibi değişkenler öğretme-öğrenme koşullarının oluşturulmasında önem arz etmektedir (Kılıç ve Seven, 2004: 21).

Ders kitabı içerisinde bulunan öğrenme etkinliklerinin konu alanı edinimi ile kesişmesi, öğrencilerin mevcut öğrenmeyi edinmelerini kolaylaştırabilir. Öğrencinin seviyesine göre tasarlanan konular veya etkinlik çeşitleri öğrencinin dikkatini çekebilir ve öğretmenin işini de rahatlatır. Bir öğrencinin bir etkinlik sürecine aktif bir şekilde iştirak edebilmesi için, etkinliğin muhtevası ile ilgili önceden bilgi sahibi olması önemlidir. Bu bilginin de ders kitaplarında mevcut olduğu bir gerçektir. Bu pozisyon öğrencinin rahat etmesini ve etkinliklere aktif katılımının gerçekleşmesini sağlar (Kılıç ve Seven, 2004: 23). Ders kitaplarında öğrencilere enerji veren ve öğrenme sürecini kolaylaştıran etkinliklere yer verilmesi, ders kitaplarının sadece bilgi aktaran bir kitap olarak görülmesini de engelleyebilir. Öğrencilerde amaca yönelik davranışların kazanılmasında etkinliğin çok önemli bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Etkinliklerin öğrencilerin mevcut başarılarını artırmada etkisi olduğunu ifade edebiliriz. Öğrenme etkinlikleri, özel ilgi gösterilmesi gereken alanlardır. Etkinlikler, öğrenenlerin üretken, yaratıcı ve keşfedici yönlerine odaklanmalıdır ve bu ancak yeni öğretim yöntem ve stratejilerinin kullanılmasıyla mümkün hale gelmelidir (Demirel ve Kiroğlu, 2006:4).

Öğrenme etkinlikleri, öğrenciye yardımcı olan soru, bulmaca, şekil, grafikler gibi çeşitli şekillerde aktarılabilir. Ders kitaplarının eğitim-öğretim faaliyetlerinde etkin bir şekilde kullanılmasıyla öğrencilerin okuma ve dinleme gibi becerileri gelişebilir (Kılıç, 2006: 46). Öğrenciler öğrenmeyi kolaylaştırmak için birlikte çeşitli etkinlikler yapabilirler. Bununla birlikte ortak etkinlikler hem sözel ve bilişsel hem de sosyal becerilerin gelişmesine katkıda bulunur (Güneş, 2012b: 52). Ders kitaplarında yer alan çeşitli etkinlikler, öğrenmenin gerçekleşme durumunun anlaşılması bakımında ölçüt

olarak kabul edilebilir. “Konu alanı ders kitapları hazırlanırken öğrenme-öğretme süreçlerinin düzenlenmesinde başvurulmuş öğretim etkinliklerine ilişkin öğrenme ilkeleri, öğretim stratejileri, yöntem ve teknik, araç- gereç, öğretim hizmetinin niteliği, öğrenci öğretmen özellikleri birer ölçüt olarak ele alınmalıdır (Oral, 2006: 89).”

Ders kitaplarında bulunan etkinliklerin gerekli birtakım özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Ders kitapları, öğrencilerin bilgi ve becerilerini geliştirmeleri açısından onlarda istek uyandırmalıdır (Tertemiz vd., 2003: 34). Ders kitaplarındaki etkinliklerin farklı zekâ çeşitlerini destekleyici yapıda olması önem arz ederken yöntemle öğrenenlerin durumu dikkate alınarak hazırlanması gerekmektedir. Öğrenme etkinliklerinin sürekli olmasının yanında diğer derslerle bağlantılı olması da göz ardı edilmemelidir. Öğrenme etkinlikleri, diğer öğrenme etkinliklerine fayda sağlayacak şekilde tasarlanmalı ve eylemler temalarla bütünlük oluşturmali ve temaları desteklemelidir. Öğrenme etkinliklerinde öğretim programı haricindeki çalışmalar dâhil edilmemelidir. Çoklu davranışları ölçme amacına etkinlik çalışmalarının hizmet etmesi de önemlidir. Yaparak öğrenmeyi teşvik etmek amacıyla aile bireylerinin katılabileceği etkinliklere de ders kitaplarında yer verilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte öğrencinin kendi başına yapabileceği etkinliklerin bulunması da bir diğer önemli konu olarak ele alınmalı ve zorluk derecesi buna göre ayarlanmalıdır. (Tertemiz vd., 2003: 50-51).

2.4.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Etkinlik Türleri

Sosyal Bilgiler dersi özelinde etkinlik kavramının çeşitli kullanımlarını tartıştığımızda, bunları üç başlığa ayrılabilir ve sözlü etkinlik, yazılı etkinlik ile görsel etkinlik olarak üzere açıklanabiliriz.

2.4.1.1. Sözlü Etkinlikler

Konuşma temelli etkinlik şeklinde de nitelendirilebilecek bu etkinlik türü, öğrencinin kendini ifade etmesini ve her ortamda konuşmasını destekleyen etkinlikleri içerebilir. Bu etkinlik türünde; “hikâyeler, fıkralar, türküler, efsaneler, destanlar, bilmeceler ve atasözleri” kullanılabilir. Hikâye, olmuş ya da olabilecek bir olay ya da durumu belirli bir yer, kişi ve zamana adanmış yazı türü olarak tanımlanmaktadır (Civaroğlu, 2000, 77; Sever, 2018). Hikâye anlatımı, yazılı bir edebi türdür, ancak bu tür etkinliklerin örnekleri, farklı ölçülerde hikâye anlatan öğrenciler veya bir hikâyeyi

tamamlamaya çalışan öğrencilerdir. Sözlü etkinliklerde birtakım tarihsel öykülerin kullanılması, öğretme ve öğrenme sürecini olumlu etkileyebilir. Ünlü ve Ay (2018)’a göre tarihsel hikâyeler, geçmişte yaşanmış olayların; gerçek tarihin bir dilimini mekân, zaman ve kişiler açısından yansıtan edebî eserlerdir. “Kültür ve Miras” öğrenme alanı tarihi hikâyelerin etkinlik olarak kullanılabileceği bir alan olarak değerlendirilebilir. Bu başlıkta yapılabilecek bir diğer aktivite de fıkra anlatmaktır. Fıkra, hayata dair her şeyi anlatabilen, anlatım yönü güçlü, tez ve antiteze dayalı kısa düzyazı anlatım türüdür (Tarhan, 2021: 58). Yine fıkralar, sözlü edebiyatın “kısa, özlü, esprili ve hicivli” bir biçimi olarak açıklanabilir (Elçin, 2001: 566). Fıkraların Sosyal Bilgiler derslerinde kullanılması öğrenme sürecini hem kolaylaştıran hem de zevk bir hale getiren etkinlik olarak görülebilir. “Birey ve Toplum” öğrenme alanındaki çalışmalarda hem eğlendirici hem de ufuk açıcı niteliğe sahip fıkralar kullanılabilir.

Türküler, sözlü anlatım geleneğinden kaynaklanır ve ezgi eşliğinde söylenen halk şiiri (Gülüm ve Ulusoy, 2008) olarak anlatılır. Halk türkülerinin sınıf ortamında kullanılmasının popüler kültür çalışmalarına katkı sağladığı düşünülmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda türkülerin öğrenme aracı olarak kullanılması durumunda öğrencilerin konuya daha fazla ilgi gösterdiklerini ortaya koymaktadır (Sidekli ve Coşkun, 2014). Halk türkülerini bir etkinlik olarak kullanmak, öğrenciye canlandırıcı ve motive edici bir girdi sağlamak açısından da önem arz etmektedir. “Birey ve Toplum”, “Kültür ve Miras”, “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” çalışma alanlarında icra edilmesi planlanan etkinliklerde popüler kültürün bir parçası olan türküler kullanılabilir.

Geçmişten günümüze her dönemde anlatılagelen ve hayali hikâyeler olarak nitelendirilen efsaneler, sıra dışı yaratıklar ve olaylarla ilgili olup, kökleri tarihi olaylara dayanmaktadır. Efsanelerin, sözlü edebiyat geleneğinin bir ürünü olduğu, halk arasında anlatıldığı ve olağanüstü bir yönü olan halk hikâyeleri şeklinde ifade edilmesi mümkündür (Yağmur, 2018). Tarihsel efsanelerin Sosyal Bilgiler derslerinde kullanılması öğrencilerin faydalarına bir eylem olup, hayal güçlerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Efsanelerin kültürümüzden birtakım izler barındırdığı ve kültürümüzün sonraki nesillere ulaştırılmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Öztürk ve Otluoğlu, 2011).

“Bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biri” şeklinde ifade edilen destan (Yazar, 2018) ulusların yaşamış

olduğu olayları ele almaktadır. Destanlar da tıpkı efsaneler gibi toplumdan izler barındırır. Bu özelliğinden ötürü milli nitelik taşıyan bir edebî tür olarak kabul görmektedir. Toplumun ortak değeri olan ve halk ozanlarının kopuz ile birlikte okudukları destanlar, öğrencilerin geçmişte yaşanan olaylardan ders çıkarmalarında rol oynayabilir (Yazar, 2018). Çünkü destanların, ait oldukları ulus veya toplumların yapısı, örf ve adetleri, dil ve ahlak anlayışı hakkında bilgi verdikleri söylenebilir.

Adı anılmadan özelliklerini ima ederek dinleyicinin veya okuyucunun ne olduğunu anlamasını sağlayan bir oyun olarak tanımlanan bilmece popüler bir edebiyat ürünüdür. Bu da öğrencilerin sınıfta kullanılan etkinliklerden keyif almalarını sağlar. Sosyal Bilgiler derslerinde hangi bulmacaların kullanıldığının belirlenmesi ve sınıf içinde bir araya getirilmesi (Öztürk ve Otluoğlu, 2011) sınıf içi öğretimi daha eğlenceli hale getirmektedir.

Gönen (2006), “Tarihi kökleri çok eskilere kadar dayanan, deneyim, gözlem ve tecrübelerle yoğrulan, ilk şekillerinin çoğunluğu genellikle manzum olan kalıplaşmış sözler.” şeklinde atasözlerini tanımlamıştır. Kısaca atasözleri, uzun deneyim ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve kamuoyuna duyurulmuş öğütler olarak tanımlanabilir. Sosyal Bilgiler dersinde konuyu özetlemek adına ve zaman ve enerji tasarrufu sağlamak amacıyla atasözlerine başvurulabilir. Atasözleri olguları kısa ve öz bir şekilde ortaya koyar. Bu açıdan atasözleri sınıfta kullanılabilir. Örneğin hangi atasözü konuyu açıklıyor diye sorulabilir ya da ilgili atasözü hakkında bir kompozisyon yazmaları istenebilir.

2.4.1.2. Yazılı Etkinlikler

“Tarihî roman, biyografi, şiir, anı, deneme” gibi edebî eserlere yazma etkinliklerinde yer verilmesinin öğrencilerin yazma ile ilgili becerilerinin gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Edebi türleri etkinliklerle bütünleştirerek ve öğrencilere yazma becerileri kazandırarak öğrencileri yazılı anlatıma hazırlamak önem arz eden bir husustur (Yılmaz, 2012). Roman nedir? Sorusu için genel kanıya göre verilen yanıt “uzun kurmaca öykü”, “yaşanmış yaşanabilir olayların geniş kapsamlı anlatımı” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Türk Dil Kurumu romanı “İnsanın veya çevrenin karakterlerini, göreneklerini inceleyen, serüvenlerini anlatan, duygu ve tutkularını çözümleyen, kurmaca veya gerçek olaylara dayanan uzun edebî tür” olarak ifade etmiştir (TDK, 2023). İslam Ansiklopedisi’nde ise “Zamanı, mekânı, olayları ve

kişileriyle gerçek hayata ve kurguya dayanan, çok çeşitli anlatım tekniklerinin kullanıldığı edebî eser türü” (Okay, 1988: 163) olarak açıklanmıştır. Yine “nesir şeklinde yazılmış uzun kurgusal anlatı veya muhayyilede tasarlanıp oluşturulmuş mensur hacimli hikâye” olarak da izah edilmiştir (Huyugüzel, 2018: 418). Okullarımızda okutulan çoğu ders kitabında ise; “gerçek ya da gerçeğe uygun olayları kişi, zaman ve mekâna bağlı anlatan uzun düzyazı türü” şeklinde bir ifade mevcuttur (Kaptan, 2022: 391; Özcan, 2018: 139). Öte yandan tarihi romanlar, olay örgüsünün ve kişilerin geçmişten alınarak onların karakterlerine ve gerçek ya da kurmaca olaylara edebî bir dille atıfta bulunulduğu romanlardır. Tarihî romanların birer tarihî belge olmamalarıyla birlikte, tarih öğretimini destekler nitelikte olduğu ifade edilebilir. Tarihsel romanlar, ilgili dönemin gerek sosyal ve kültürel gerekse ekonomik ve politik koşulları hakkında fikir verebilir. Örneğin Tarık Buğra’ya ait Küçük Ağa adlı romanında milli mücadele dönemine ilişkin bilgiler yer almaktadır (Öztürk ve Otluoğlu, 2011). Tarihsel romanlar; Sosyal Bilgiler derslerinde, özellikle kültür ve miras alanına ilişkin birtakım etkinliklerde kullanılabilir.

Biyografi/yaşam öyküsü; “sanat, siyaset, ticaret vb. alanlarda yaptıklarıyla ün kazanmış, toplum tarafından tanınmış olan kişilerin hayatlarının bilgi ve belgelere dayanılarak anlatıldığı bir edebî türdür” (Fırat, 2012: 46). Hayat hikâyesi şeklinde de adlandırılabilir olan biyografi, önemli kişilerin hayat hikâyelerini sade ve tarafsız olarak anlatan yazı türüdür (Kemiksiz, 2018). Yaşam öyküsü kişisel anılara dayanabileceği gibi derlemeler de içerebilir (Öztürk ve Otluoğlu, 2011). Toplum tarafından önemsenen ve kabul edilen insanların yaşam hikâyeleri, Sosyal bilgiler derslerinde öğretim araçları olarak kullanılabilir. Etkinliklerde özellikle tarihi olaylara tanık olmuş ya da önemli bir keşifte yer almış kişilerin biyografileri yer alabilir. Sosyal Bilgiler dersinde biyografilerin kullanılması, öğrencilerin örnek kişilikleri tanınması ve rol model alması açısından önem arz etmektedir. Bu durum, içeriğin hem zenginleştirilmesi hem de amaca ulaşılması açısından önemli rol üstlenebilir. Başka bir açıdan bakıldığında biyografiler, karakter oluşturmak ve geleceklerini inşa eden genç beyinleri eğitmek için de kullanılabilir (Er ve Şahin, 2012: 77).

Şiir, Sosyal Bilgiler dersi etkinliklerinde kullanılan edebî türler arasında yer almaktadır. Akyol (2006: 121) göre şiir, “Dilin çok özel kullanımını gerektiren âdeta kelimelerle musiki yaratan şiir, insanın kelimelerle ahenk oluşturduğu, pek çok düşünceyi kısa ve özlü bir anlatımla sunabildiği bir anlatım şeklidir.” Kesin bir tanım

vermek mümkün olmamakla birlikte şiir için şunlar söylenebilir: Şiir gerek içerik ve mahiyet, gerekse sözle dönüşme ve sunuluş bakımından amacı etkilemek ve dokunmak olan bir retorik üründür. (Aksan, 1993: 8). İnsanı estetik ve duygu yönünden geliştiren şiir, insanın hayata dair yeni bakış açıları oluşturmaya olanak tanıyan en önemli edebî ürünlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Açık-Önkaş, 2009; Coşkun ve Açık-Önkaş, 2006). Yazılı ve sözlü edebiyatta şiir önemli bir yere sahiptir (Öztürk ve Otluoğlu, 2011). Sosyal bilgiler dersinde “göç, savaş, barış, tarih, kahramanlık, iletişim” gibi konularda şiirler yer alabilir.

Hâtıra kelimesi Muallim Nâcî'nin hazırlamış olduğu 1902 basımlı sözlükte “hatırda kalmış olan hususî keyfiyet, cem’-i hâtırat; bunlara dair yazılan eserlere de hâtırat denilir” sözcükleriyle ifade edilmiştir (Okay, 1997: 445). Türün günümüzdeki ismiyle anı kelimesi ise Öz Türkçe akımıyla birlikte gün yüzüne çıkmış ve hatıra sözcüğü ile dirsek temasına girmiştir (Akar ve Karakoç, 2004: 384). Anılar, tarih disiplininin öğretici bir parçası sayılabilir. Türk dilindeki ilk hatıratlara örnek olarak Orhun yazıtlarında Bilge Kağan'ın anlatımı verilmektedir (Boyras, 2019). Hatıratları kaleme alanlar yaşadıkları döneme şahitlik ettiklerinden birer gözlemci pozisyonundadır (Öztürk ve Otluoğlu, 2011). Bu anlamda hatıratlar birincil kaynak olarak kabul edilebilir.

Deneme; “bir konuyu tartışan, tanıtan, o konu hakkında belli bir bakış açısından insanları ikna etmeye çalışan bir nesir türü (Abrams, 1981: 55)”, yine “yazarın herhangi bir konuyu tartışmaya açtığı veya okuyucuyu belli bir bakış açısından ikna etmeye çalıştığı kısa edebiyat türü” olarak ifade edilebilir (Balci, 2006: 311). Denemeyi başka edebî türlerden ayrı kılan özellik, gündemde olan ya da herkesin deneyimleyebileceği bir konunun araştırılıp üslup açısından desteklenmesidir (Mengi, 2005). Denemeler, öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersinde özgün düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik etkinliklerde kullanılabilir.

2.4.1.3. Görsel Etkinlikler

Resim, herhangi bir satha gerek çizgiler aracılığıyla gerekse renkler marifetiyle yapılan, hemen hemen her türlü malzemenin kavramsal çerçevede ele alınabilmesi için kullanılabilirdiği bir anlatım tekniği olarak ifade edilebilir (Çelik, 2020: 49). Sosyal Bilgiler dersinde temel düşünme becerilerinin işe koşulması ve özgün düşüncelerin

ortaya koyulması adına herhangi bir konuyu öğrencilerin söz veya yaz kullanarak anlatması yerine resimlerle açıklamalarının istenmesi daha verimli olabilir.

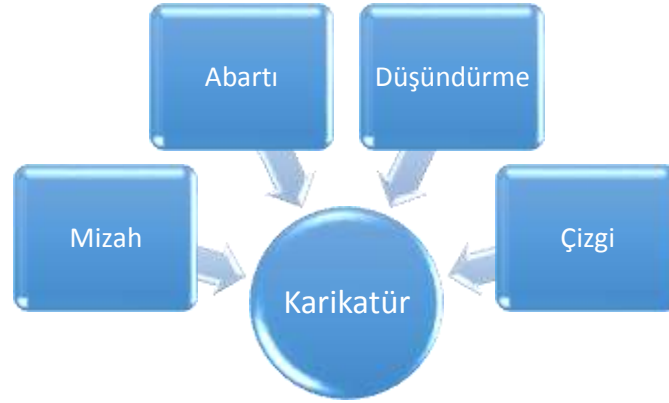
Tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, bir fotoğraf bir belge olarak kabul edilebilir. Fotoğraf, onu izleyicilerin hafızasında kalıcı bir etki sunmak adına iyi bir araç olabilir. Bu, içindeki bilgilerin anlaşılmasını kolaylaştırır. İnsanların okuduklarından ziyade gördüklerini hatırladıkları aşikârdır. “Eşyaları, kıyafetleri, hatıraları, unutulmuş üretim teknolojilerini, örf ve adetleri, fiziki çevreleri ve şehirleri” fotoğrafla anlamamız daha kolaylaşır (Akbaba, 2005; Kahraman, 2020: 235). Anlaşılabilirliği güçlü kılmak açısından ders kitaplarında fotoğrafların kullanılması öğrencilerin görsel yorumlama becerilerinin geliştirilmesi yönünden önem taşır. Etkinliklerde hem yorumlayıcı hem de betimleyici ve açıklayıcı fotoğrafların kullanılması (Arat, 2020) öğrencilerin görsel analizler yapmasına yardımcı olur.

Grafik, bir olayın farklı hallerini, bir niceliği veya birkaç şeyin karşılaştırmasını göstermek için kullanılan çizgi veya şekil olarak tanımlanabilir (Maden ve Altunbay, 2016: 1975). Çizimle anlatım olarak adlandırılacak grafikler (Koçoğlu vd., 2018) etkinliklerde kullanılabilir. Sosyal Bilgiler Öğretim programında yer alan “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanıyla ilgili kazanımların özümsemesini kolaylaştırması adına grafiklerin etkinliklerde kullanılmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Haritalar, çevremiz başta olmak üzere dünyayı daha bir şekilde iyi anlamamıza yardımcı olur. Dünyadaki yerimizi idrak etmemizi sağlarlar. Sadece yolu ve yönü bulmamıza değil, aynı zamanda bir yerin coğrafi özelliklerini de bilmemize olanak tanırırlar. Sosyal Bilgiler öğretim programında gerek tarih gerekse coğrafya ile ilgili çalışma alanlarında haritalara sık sık başvurulmaktadır. Haritaları temel coğrafi bilgileri ve tarihi olayların meydana geldiği yerleri öğrenmenin yanı sıra, yaşadığımız yerin hem fiziksel ve beşerî hem de politik özellikleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için kullanırız (Yalçınkaya ve Sever, 2018).

Karikatür TDK tarafından “İnsan ve toplumla ilgili her tür olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim.” olarak ifade edilmiştir (TDK, 2023). Karikatür, çizgiler marifetiyle mizah yaratma sanatıdır (Özer, 2007: 19); bireyin ve toplumun olumsuzlukları ve çelişkilerinin yanı sıra hata ve kusurlarının da eleştirel bir perspektif ile abartılı çizgiler kullanarak anlatmaktan ibarettir (Uslu, 2007:

15). Yapılan çeşitli tanımlar dikkate alındığında karikatürde Şekil: 2’de gösterildiği gibi “mizah, abartı, düşündürme ve çizgi” unsurlarının öne çıktığı söylenebilir (Göçer ve Akgül, 2018: 87).

Şekil 2. Karikatürün unsurları (Göçer ve Akgül, 2018: 87).

Karikatürlerin Sosyal Bilgiler derslerinde kullanılması dersi görselleştirir, öğrencilerin ilgisini çeker, zor konuların anlaşılmasını sağlar ve bir konuyu değerlendirmek için bir başlangıç noktası oluşturur. Karikatürler yazılı olarak ifade edilmesi zor olan çeşitli konuların da ifade edilmesini kolaylaştırmaktadır (Koçoğlu, 2012).

Poster; belirli bir konuyu, çalışma sonuçlarını veya düşünce grubunu hızlı ve etkili bir şekilde sunmak için kullanılan, metin, çizelge, tablo, grafik ve fotoğraf gibi destekleyici öğelerin belirli bir sırayla kullanıldığı bir iletişim aracı olarak ifade edilebilir (Hay ve Thomas, 1999). Afişler gerek tasarımı gerekse sanatsal yönü eşit derecede öneme haiz olan grafik ürünleri olarak ifade edilebilir (Becer, 2011). Afiş sanatı, bir temsil ve sembolik sunum alanı olarak günümüz hayatını şekillendiren önem arz eden kültürel olgulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Çeken ve Aypek-Arslan, 2016: 508). Afiş ve posterlerde görsellerin öne çıktığı söylenebilir. İletilecek mesaj, metin ve görüntülerin birleşiminden meydana gelir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında toplum yararı için yapılan sosyal reklamlarda afiş ile posterlerin öne çıktığı görülmektedir. Hem afiş hem de posterler, sınıfta öğrenilmesi zor konuların öğretiminde kullanılabilecek önemli araçlardır (Koçoğlu vd., 2018).

2.5. Beceri Kavramı ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Beceriler

Beceri, bir işi yapabilmek veya bir sorunu çözebilmek için ihtiyaç duyulan yetenek olarak ifade edilebilir (Oğuz, 2013: 280). Beceri, basitçe bir söylemle herhangi bir görevi tamamlamak için gereken bir yetenektir. Yine beceri, iş ya da bir görevi en iyi şekilde yerine getirebilmek için deneyimlerin yanı sıra eğitim yoluyla kazanılan yetenek olarak da tanımlanabilir (Gümüş vd., 2019: 221). Becerilerin kazandırılmasına yönelik ders kitaplarında öğrenenlerin öğrenme süreç ve faaliyetlerine aktif bir şekilde katılım göstermesi planlanan birtakım etkinliklerin varlığından bahsedilebilir (Oğuz, 2013: 281).

Becerilerin, alan ve aktarılan beceriler olmak üzere ikiye ayrıldığına rastlanılmaktadır. Alan becerilerinin düşünce süreçlerine odaklandığı “fen, matematik ve dil” gibi disiplinlerle ilgili becerilerin uygulanmasını amaçlar. Aktarılan beceriler, değişik alanlarda ve gündelik yaşam sürecinde gereksinim duyulan beceriler olarak ifade edilebilir. Bunlar; “araştırma, karar verme, iş birliği ve problem çözme” gibi beceriler olarak sıralanabilir (Baysal, 2015: 218; Güneş, 2012a).

Sosyal Bilgiler öğretim programındaki beceriler, değerler ve kavramlar yapılandırmacı yaklaşımla hazırlanan bir programın yapı taşları olarak ifade edilebilir. Beceri kavramı, kişinin elde etmek, geliştirmek ve hayatında uygulamak istediği yetenektir (Altun, 2013: 14-15). Beceriler, öğrenme süreci boyunca kazanılması ve geliştirilmesi ile birlikte aynı zamanda uygulanması da amaçlanan yetenekler olarak görülebilir. Ayrıca öğrencilerin konuları ve etkinlikleri daha kalıcı, aktif ve anlamlı bir şekilde öğrenmelerine yardımcı olan unsurlar olarak da düşünülebilir. Öğretim programı ele alındığında her öğrenim düzeyindeki öğrenme alanlarında doğrudan becerilerin tanımlandığı aktarılabılır (Çelikkaya, 2011: 972). 2005 yılında Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ders kitaplarını konu edinen raporunda “Ders kitapları öğrencilere psikolojik beceriler kazandırmaktan uzaktır” şeklinde bir kanıya yer vermiştir (Demirel ve Kiroğlu, 2006: 3). Eğitim-öğretim faaliyetleri akademik başarı kazandırmanın yanında öğrencilere günlük hayatta yararlı olabilecek becerileri de kazandıracak bazı planlamaları da içermelidir (Karabağ ve İnal, 2009: 269).

2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki beceriler sınıf düzeyleri dikkate alınarak aşağıda Tablo 6’daki gibi gösterilebilir.

Tablo 6.

Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Becerilerin Sınıf Seviyelerine Göre Dağılımı (MEB, 2018)

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMINDA SINIFLAR BULUNAN BECERİLER				
	4	5	6	7
1- Araştırma	✓	✓	✓	✓
2- Çevre Okuryazarlığı		✓	✓	
3- Değişim ve Sürekliliği Algılama	✓	✓		✓
4- Dijital Okuryazarlık		✓		
5- Eleştirel Düşünme			✓	
6- Empati	✓			
7- Finansal Okuryazarlık	✓			
8- Girişimcilik		✓	✓	
9- Gözlem		✓		
10- Harita Okuryazarlığı	✓	✓	✓	
11- Hukuk Okuryazarlığı	-	-	-	-
12- İletişim				✓
13- İş Birliği	✓	✓		✓
14- Kalıp Yargı ve Ön Yargıyı Fark Etme				✓
15- Kanıt Kullanma	✓			✓
16- Karar Verme	✓			
17- Konum Analizi	✓			
18- Medya Okuryazarlığı				✓
19- Mekânı Algılama	✓		✓	
20- Öz Denetim	✓	✓		
21- Politik Okuryazarlık			✓	
22- Problem Çözme				✓
23- Sosyal Katılım	✓	✓		
24- Tablo, Grafik ve Diyagram Çizme ve Yorumlama	✓			✓
25- Türkçeyi Doğru, Güzel ve Etkili Kullanma		✓	✓	
26- Yenilikçi Düşünme	✓	✓	✓	
27- Zaman ve Kronolojiyi Algılama	✓		✓	✓
Toplam	15	11	9	10

Tablo 6'da gösterilen becerilerin hem her sınıf düzeyi hem de öğrenme alanının özelliklerine bağlı olarak değiştiği görülebilir. Becerilerin orantılı olarak dağılım göstermediği ve bazı becerilerin öğrenme alanına karşılık gelmediği ve belirli öğrenme alanlarında kazandırılması gereken becerilerin bu öğrenme alanına ait beceriler olarak verilmediği söylenebilir. Hukuk okuryazarlığının herhangi bir eğitim seviyesinde bir beceri olarak verilmediği de unutulmamalıdır.

2.6. Göç

Bir süreç olarak ifade edilebilecek olan göçün, toplumsal hayatın tüm yönlerini etkileyip ve kendine has karmaşık dinamiklerinin olduğu söylenebilir (Castels ve Miller, 2008: 30). “Görev”, “sorumluluk”, “örf”, “töre”, “hukuk” gibi bir toplumun var olması için ihtiyaç olabilecek birtakım boyutlarıdır. Göçün bu denli çok boyutlu olması, onu bir kavram olarak tanımlanmasını zorlaştırmaktadır (Akşit, 1997: 67).

Göçler ile fizyolojik, dil, din ve kültürel gibi birçok farklı duruma sahip olan grupların birbirleriyle etkileşime girerek yeni siyasi ve kültürel kimlik özelliği gösteren farklı toplulukların ortaya çıktığı söylenebilir (Karpas, 2017: 21). Marshall’a (1999: 685) göre göç, insan veya grupların ister sembolik isterse siyasi bir sınırı aşarak yaşamlarını sürdüreceği yeni alanlara ve yeni toplumlara doğru kalıcı olarak hareketidir.

Kalıcı olsun veya geçici olsun bir ikamet değişikliği olarak tanımlanabilecek (Lee, 1966: 49) göç, kültürümüzde “hicret”, şeklinde de anılmaktadır (Zaim, 2005: 327). Mutluer göçü (2003: 9); ülke, şehir, kasaba, belde, köy gibi farklı bir yerleşim yerlerinden bir başka yerleşim birimine ikamet etmek suretiyle yer değiştirme olarak tanımlamıştır. Aslında gerek zaman olarak gerekse yapı ya da sebep olarak bir ayrım gözetmeksizin bireylerin yer değiştirmelerine neden olabilecek nüfus hareketleri olarak da tanımlanabilir (Adıgüzel, 2019: 21). Göç olgusundan insanı ayırmak mümkün değildir çünkü temelinde insan vardır (Şemşit, 2018: 270). Bu olgu, sayısızca üzücü dramatik olayın ve yine bir o kadar da başarının olduğu, tarih kadar eski, insani bir durum olarak da aktarılabilir (Aydın, 2006: 200; Bozkaya, 2020).

İnsan ya da insan topluluklarının göç etmeden durmadığı gözlemlenebilir. Göçün durduğunda veya durgunlaştığında toplumların ölmeye yüz tuttuğu söylenebilir. Göç, insanların toplum olarak temel eylemi olarak ifade edilebilir. Ezelden beri var olan göçlerin sonsuza kadar devam edeceği de söylenebilir. Bir toplumda göç bitmişse, bu toplum küçülür; aslında, Avrupa'nın göç faaliyeti azaldığı için günümüz toplumunun

yaşlandığı aktarılabilir. Göç durumunun olmadığı coğrafya sayfasında o coğrafya açısından bakılacak olursa; tarihin son sayfaları yazılıyor denilebilir. Yıkıcı kavimlerin geçtikleri yerlerde her şeyi alt üst etmesiyle göçler tarih sayfasında göze çarpar. Bu coğrafya açısından bir hareketin başlangıcıdır. Kuşkusuz göçlerle yaşıyoruz ve göçlerin doğası farklıdır. Kısacası insanoğlunun var olduğu sürece göçlerin de olacağı açıktır (Ortaylı, 2006: 19-22). Dolayısıyla göçün her zaman iki anlama geldiğini söyleyebiliriz.

Bunlardan birincisinin, coğrafi koşulların neden olduğu (Bartram vd., 2017: 13) bir zorunluluk olduğu söylenebilir. İnsan var olduğu sürece mecburiyetten göç olgusu da olacaktır. Bu bağlamda göç kavramı ile zorunluluk kavramı buluştuğunda ortaya böylesi bir durum çıkıyor. Göç, hareket olarak açıklanabilir. Göçün yani bu hareket durumunun olmaması, bir bakıma donmanın ya da çürümenin başka bir ifadeyle yok olmanın başlangıcı demektir. Dolayısıyla göç, insan dinamizmi, hareketi olarak adlandırılabilir.

İkinci durum ise korku olarak açıklanabilir. Korku, güç, siyasi saikler ve şiddetle yönlendirilen göç ve baskı altında şiddetin eşlik ettiği göç olarak ifade edilebilir. (Çandar, 2006: 29-32). Göç durağan bir kavram değil, nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte anlaşılması gereken bir süreçtir. Zaman ve mekân, nedensel faktörler; statik bir kavram olmayıp bir süreç olması, göçün tanımını, ölçümünü, analizini, açıklamasını ve yorumlanmasını hem teorik açıdan hem de teoriye değil sadece gözleme dayalı olarak zorlaştırmaktadır.

Bahse konu bu karmaşıklıkla göç kavramı, bir yandan uzun bir sürecin bir dizi farklı, ancak birbiriyle ilişkili unsuru olarak kabul edilirken öte yandan, onu belirli tipolojiler çerçevesinde analiz etmeye veya farklı bilimsel disiplinlerin çok öznel konuları olarak farklı açılardan ele alınmaya çalışılır (Bozkaya, 2020).

- Toplumun tarihsel gelişimi açısından; göç, toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak meydana geldiği için bir sonuçtur.
- Göç hem sosyal hem de ekonomik dönüşüme katkı sağlayan bir faktör olma özelliği taşıdığı için bir sebeptir.

20. yüzyıldaki teknolojik ilerleme ve gelişmelerin, göçün meydana gelmesi için gerekli ulaşım ve iletişim araçlarının geliştirilmesi ve genişletilmesini sağladığı söylenebilir. Bu durum, göç sırasında insanların hareket özgürlüğünü de geliştirmiştir.

Ancak göçü gündeme getiren ana saiklerde çokça bir değişikliğin olduğu söylenemez (Öztaş ve Zengin, 2006: 65).

Dinamizm, toplumsal değişim ya da gelişim açısından önem arz eden olumlu bir olgu olduğundan aslında göçün olumsuz bir olgu olarak görülmemesi gerekir. Bununla birlikte göçün sosyal, ekonomik ve kültürel temellerinin iyi adapte edilmesi ayrıca dikkat edilmesi gereken bir konudur (Göngör, 2006: 235). Dolayısıyla küresel ve bölgesel olayların hem ülkemizi hem de tüm dünyayı etkilediği söylenebilir. 2010 yılında Tunus'ta başlayıp Ortadoğu'da devam eden ancak sonuçları gözlemlendiğinde tüm dünyayı etkisi altına alan halk hareketlerine "Arap Baharı" adı verildi. Ortadoğu coğrafyasını hatırı sayılır derecede etkileyen bu protestolar, bazı ülkelerde protesto aşamasında kalırken, bazı ülkelerde ise şiddet olaylarına dönüşmüş yine bazılarında ise iç savaşa kadar ilerlemiştir. Bölge devletlerinin gerek sosyal ve siyasi gerekse ekonomik ve askeri yönden farklı yapıları olayların nedenleri, gelişim süreçleri ve sonuçlarında da farklılıklara yol açmıştır. Söz konusu bu gelişmeler değerlendirildiğinde en önemli sonucunun zorunlu ve yasa dışı göçe neden olması olarak ifade edilebilir (Bozkaya, 2020).

Ülkemizin coğrafi konumu dikkate alındığında çok sayıda göçmen almakla kalmayıp yoğun bir şekilde toplu göç de yaşamakta aynı zamanda ve göç alan bir ülke olmaya devam ettiği açıkça görülebilmektedir (GİGM, 2017: 8-9). Türkiye'nin dört bir yanına dağılmış durumdaki göçmenlerin, yaşadıkları yerlerde reddedilme durumuyla yüz yüze oldukları söylenebilir. Bu sürecin bir sonucu olarak, uyum sorunlarından kaynaklı göçmenlerde davranış değişikliklerinin gözlemlenmesi olasıdır. Adaptasyon, çeşitli değişkenlerin etkisi altında oluşur. Bu nedenle göçmenlerin gidecekleri devlete uyum sağlamaları önemli bir konudur. Göçün nedenleri dikkatle ele alınması gereken bir durumdur. Vatandaşlık algısı, onların siyasi, sosyal, kültürel, demografik ve ekonomik durumlarını ortaya koyan çeşitli nedenlerle yorumlanmalıdır. Göçmenler yer aldıkları devletin toplumsal yapısını etkileyerek birtakım kültürel değişimlere neden olurlar (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015: 69-70). Göçün, bireye özgü ve engellenemeyen bir hareketliliği içerdiği aktarılabilir. Daha fazla mükemmellik için bireysel çaba, göçü sonsuz bir fenomen haline getirir. Bu olgu (göç), insanların farklı ihtiyaçlarından veya haklı sebeplerden dolayı ortaya çıkmıştır. Ancak göç, bireysel bir sorun ya da ihtiyacın sonucudur (Dönmez-Kara, 2015: 14).

Göç hareketinin, iç göç ya da uluslararası göç niteliğine sahip olması ayrımının; göç hareketlerinin yöneldiği alana göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Bu noktadan çıkışla uluslararası göç hareketleri, insan ya da grupların bir ülkeden başka bir ülkeye kalıcı olsun veya geçici olsun fark etmeksizin yer değiştirmeleri ve orada yerleşmeleri şeklinde açıklanabilmektedir (Bartram vd., 2017: 13). Ülkeler arasındaki sınırın geçilerek veya ülke içinde hareket edilerek bir yer değişikliği suretiyle göçün meydana geldiği söylenebilir. Sebebi her ne olursa olsun bir yer değişikliği eylemi olarak adlandırılabilir. Bir süreç olarak ifade edilebilecek olan bu olgu yerinden edilmiş kişileri veya mültecileri içerir (IOM, 2009: 22). Bu olgunun, büyük toplumsal sonuçları olan bir toplumsal hareketi temsil ettiği söylenebilir (Çağlayan, 2015: 193). Yerleşilen ülke açısından bir değerlendirme yapılacak olunursa beraberinde birçok mecburi düzenlemeyi getirdiği söylenebilir. Bunlar; ekonomi, politika, toplum, kültür, ulusal güvenlik, dil, din, sağlık, nüfus ve eğitim gibi konuları ele alan bir politikalar olarak sıralanabilir. Göçmenler açısından bakıldığında ise bu durum onları gidecekleri ülkede karşı karşıya kaldıkları güçlükleri aşmaya mecbur etmektedir. Bireylerin, ailelerin, grupların veya toplulukların doğal afetler, ekonomik zorluklar, sosyal veya politik sebepler, zulüm, korku, güvensizlik, demografik değişiklikler nedeniyle yaşadıkları yerlerden yer değiştirmesidir. Ülke sınırları içinde meydana gelen hareket iç göç şeklinde isimlendirilirken, ülke sınırlarını aşarak farklı ülkelere doğru gerçekleşen yer değişiklikleri ise dış göç olarak tanımlanabilir (Dönmez-Kara, 2015: 1).

Göç, insan ya da toplulukların sahip oldukları en temel haklarından vazgeçmelerine sebep olabilecek küresel ve insani boyutu olan bir süreç olarak açıklanabilir (Akıncı vd. 2015: 62). Söz konusu bu süreç aynı zamanda ev sahibi devletin demografik yapısını da etkiler. Bu nedenle göçün, şehirlerin ve ülkelerin demografik gelişimi bakımından hem yararlı hem de zararlı olabilir (Es ve Ateş, 2004: 210). Bu nedenle insanların hareketini (göçünü) inceleyenlerin her zaman ilgisini çekmiş ve göçe dair çeşitli açıklamalar ve tanımlamalar bahse konu olmuştur (Akıncı vd., 2015: 61). Göçün, temelinde coğrafi hareketlilik olduğu söylenebilir (Dönmez-Kara, 2015: 10). Ayrıca bir yerleşim alanında, gruptan ya da siyasal sınırı belli olan bir kara parçasından başka bir yerleşim birimine doğru, kısmen süreklilik arz eden insan ya da kitle hareketi olarak da ifade edilebilir (Gürbüz, 2006: 211).

Bu kavramın 20. yüzyılda sanayileşme hareketlerinin yaygın bir hale bürünmesiyle daha çok bilinmeye başlandığı ve insanların bir coğrafi bölgeden diğerine

hareket etmesiyle ifade edildiği aktarılabılır (Giddens ve Sutton, 2018: 110). Yine Bayraktar (2013:111) tarafından kişi veya kişilerin ilerideki yaşamlarının tamamını veya bir kısmını orada geçirmek üzere bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine taşınması olarak da ifade edilmektedir.

Göç sürecinde güvenlik, ekonomi, barınma, sağlık, eğitim ve kültürel entegrasyon gibi bazı sorunların yaşandığı da görülebilir. Bu sürece rehberlik ederken, hükümetlerin her şeyden önce kendi halklarının çıkarlarını gözeten politikalar belirlemeleri gerekmektedir (Bozkaya, 2020). Çünkü karşımıza çıkacak çeşitli uygulamalar daha önemli sorunları da ortaya çıkarabilir. Bu sürecin yönetilmesinde göçmenlere daima insan merkezli yaklaşıp davranılmalı ve göçmenlerle ilgili uygulanacak politikalar dikkatle belirlenmelidir. Uluslararası hukukun ve insan haklarının özellikle, dikkate alınıp her zaman politika uygulamasına rehberlik etmeleri sağlanmalıdır. Unutulmamalıdır ki çoğu durumda göç, insanların kendi istekleri ve arzuları ile gerçekleştirdikleri bir hareket değildir (Tamer ve Birvural, 2018: 19).

Nasıl ki göçün tek bir nedeni yoksa tek bir türü de yoktur. Türlerine göre çeşitli kategoriler öne sürülse de en çok kabul gören sınıflandırma “iç göç-dış göç, zorunlu göç-gönüllü göç ve geçici göç-kalıcı göç” şeklinde ifade edilebilir. Göç türlerinde, göçün sebepleriyle doğrudan ve yakından bir ilişki söz konusudur. Göç nedenleri ile aynı zamanda göç çeşitleri arasında bir örüntü mevcuttur (Dönmez-Kara, 2015: 4).

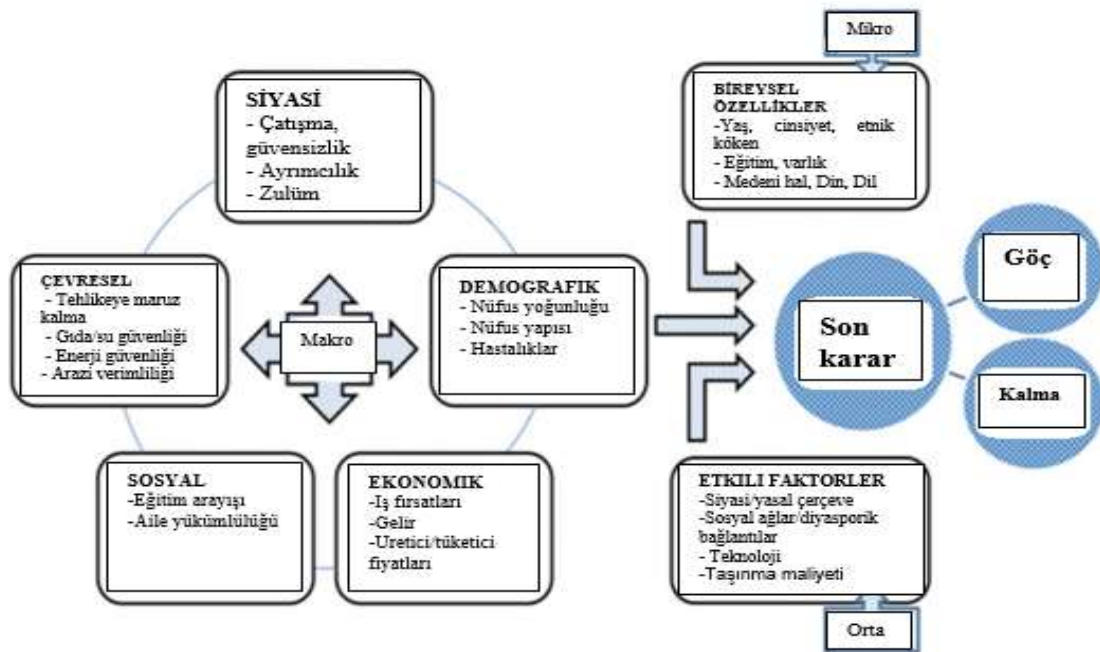
2.6.1. Göçün Sebepleri

Göçün insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğu söylenebilir. İnsanlar her zaman hem kendileri hem de sevdikleri için daha iyi yaşam koşulları arayışında veya anavatanlarındaki dramatik durumlardan kaçmak için hareket etmişlerdir. Bu iki ana itici güç, ilk olarak Lee tarafından 1966'da önerilen ve onu hedef ülkeye doğru çeken ekonomik, çevresel, sosyal ve politik (Nail, 2022: 11) faktörleri kapsayan 'itme ve çekme' teorisinin temellerini oluşturuyordu (Lee, 1966). Lee'nin teorisi, ilk deneyenlerden biri olma erdemine sahiptir (Castelli, 2018: 2).

Lee'nin teorisi, Ravenstein'in 1885'te İskoçya'da onlara ilk kez hitap etmesinden sonra, böylesine karmaşık bir fenomenin itici güçlerini modern ve bilimsel bir şekilde belirlemeye çalışan ilk kişilerden biri olma özelliğine sahiptir (Ravenstein, 1885'den akt: Castelli, 2018: 2). “İtme ve çekme” teorisinin ana unsurları ele alan Castelli (2018), mevcut küresel dünyada gerçekliğin kesinlikle çok daha karmaşık ve çok yönlü

olduğunu hem yerel ulusal gerçekleri hem de makro düzey nedenleri olduğu kadar, bireyin etnik veya dini grubuyla olan bağıyla ilgili orta düzey ve mikro düzeydeki bireylerin kişisel özellikleri gibi nedenleri (Şekil 3) de içerdiğinden bahseder (Cummings vd., 2015). Son zamanlarda, göçün hazırlayıcı, yakın, hızlandırıcı ve arabulucu itici güçlerini dikkate alan 'çek-it artı' teorisi de önerilen teoriler arasında sayılabilir (Van vd., 2017).

İnsanın uzun yıllar yaşadığı başka bir ifadeyle doğup büyüdüğü çevreyi terk edip bilmediği bir yere hareket etmesi basit ve kolay bir durum değildir. Bu nedenle göçe neden olan faktörlerin büyük önem arz ettiği söylenebilir. Göçün sosyal yönü ya da bireysel boyutunun olduğu bilinmekle birlikte; maddi sıkıntılar, afetler, yapısal değişimler ile güvenlik gibi nedenler bu olgunun sosyal yönünü daha çok ön plana çıkarırken gerek yaşam beklentisinin artması gerekse macera gibi nedenlerin ise bireysel boyutu vurguladığı ifade edilebilir. Göçün sebepleri ile ilgili evrensel bir genelleme yapmanın zor ya da imkânsızlığı, bahse konu bu olgunun çok karmaşık yönleri sahip olması ile açıklanabilir. Söz konusu bu durumun teorik açıdan da yeterli açıklamayı engellediği aktarılabilir (Yalçın, 2004: V).

Şekil 3. Göçün karmaşık etkenleri: makro, orta ve mikro faktörler (Castelli, 2018: 3).

Geçmişten günümüze süregelen zaman dilimlerinde insanlar başta olmak üzere tüm canlılar çeşitli saiklerle yaşamlarını sürdürdükleri alanları terk edip farklı yerlere göç etmişlerdir. Bu göçlerin genel bir değerlendirme yapıldığında büyük değişimler,

dönüşümler aynı zamanda büyük kırılmalarla birlikte geldiği aktarılabilir. Bahse konu bu değişim, dönüşüm ve diğer birçok faktörlerle bir araya gelerek aynı zamanda tarihin akışını da değiştirebilir. Hayatta kalmak başta olmak üzere zorlukların üstesinden gelmek ve gelişmek amacıyla bireysel veya grup halinde gerçekleşir. Göç nedenleri yoksulluk ve doğal afetlerin yanı sıra salgın hastalıklar olabilir. Temel ihtiyaçların artık karşılanamaması ya da doğal kaynakların yasa dışı güçler tarafından kontrol edilmesi vb. gibi sebeplerden kaynaklanan savaş, çatışma, karışıklık, baskı ve yoksunluk olmak üzere birçok insan temelli etkenlerden de doğabilir (Ertuğrul, 2018: XI). Toprağın nasıl ekileceğini öğrenmesiyle birlikte insanlar göçebe yaşam biçiminden yerleşik yaşam biçimine geçmeye başlamıştır. Bununla birlikte insanların çeşitli yöreler, bölgeler ve ülkeler arasındaki hareketliliği sürmüş ve bugüne kadar devam etmektedir. İnsanların arzu ettikleri çok daha iyi bir hayat sürdürme mücadelelerinde göç olgusunun ön plana çıktığı görülebilir (Aksoy, 2012: 292-293).

İnsanların bir ülkeden diğerine, bir bölgeden diğerine göç etmesinin altında yatan sebepler çok sayıda ve karmaşık durumudur. Bunlar arasında ekonomik nedenin ana etki faktörü olduğu söylenebilir (Sağlam, 2009: 35). Dahası, geleneksel yurttaşlık kavramının ortaya çıkışı, modern devletin ve dolayısıyla modern kapitalizmin gelişmesiyle paralel gider. Günümüz dünyasında ulus devletlerin gelişme göstermesiyle birlikte birçok alanda egemenliğin çözülmeye başladığı ifade edilebilir. Sermaye kadar düşünce ve imajın bunların yanında ulaşım ve iletişimin hızla ulusal sınırları aşıp ve küreselleştiği aktarılabilir. Bu bağlamda daha önce kendi kendine yeten ulus devletler bu özelliklerini bir ölçüde kaybetmişlerdir. Ayrıca, hemen hemen tüm ulus-devletlerde mevcut olan yerel etnik ve dini milliyetçilik, bu devletlerin birliğini içeriden tehdit eden yegâne faktör olarak hareket etmektedir. Ozon tabakasının hızlı bir şekilde incilmesi, Çernobil nükleer felaketi, hızlanan küresel ısınmayla birlikte tropikal yağmur ormanlarının hızla yok olmaya yüz tutması, insanları ekolojik dengeyi bozan çevre sorunlarına küresel bir yaklaşımla çözüm bulma gayesiyle ulusal sınırların ötesinde yeni alternatifler aramaya zorlamıştır (Marshall ve Bottommore, 2000: 145)

Ayrıca daha iyi eğitim alma düşüncesinin yanında daha gelişmiş tıp merkezlerinden yararlanma isteği ve daha yüksek ekonomik düzeye ulaşma arzusu da göçün sebepleri olarak ifade edilebilir (Tamer ve Birvural, 2018: 12). Yaşadığımız çağ dikkate alındığında geçmişte yaşanan göç sebeplerine birtakım yenilerini eklemek gerekir. Uluslararası güçler gerek bilim gerekse teknoloji alanındaki gelişmeler, ulaşım

ile birlikte haberleşmenin de kolaylaşması, etkinliklerini kıyaslanamayacak kadar artırmış durumdadır. “Yeni dünya düzeni” adı altında uluslararası güçlerin kendi amaçlarını, niyetlerini ve çıkarlarını gerçekleştirmeye çalıştıkları söylenebilir. Bu bağlamda dünyaya düzen getirmek istemekte ve bu gaye ile yeni çatışmalar, ekonomik krizler ve ideolojik kutuplaşmalar oluşturma gayretiyle hareket etmektedirler. Ayrıca, kaynakları kontrol edebilmek, tehditlere karşı güvenliğini sağlamak ve ulaşılan refah düzeyini sürdürmek gibi temel amaç ve kaygıları, geçmişte yaşanmış olan göç hareketlerinin gerekçeleriyle aynı sayılabilir. Ancak yeni olan, çatışmalardan doğrudan doğruya etkilenme durumunda olan bireylerin, adeta dünyayı alt üst edebilecek düzeye gelen silah teknolojilerinin olumsuz ve yıkıcı etkileriyle karşı karşıya kalmamak için bulundukları bölgeleri terk etmeleridir (Ertuğrul, 2018: XI; Bozkaya, 2020: 90).

Göç kavramının toplumsal yapıyı büyük ölçüde etkileyen bir kavram olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Hem sebep hem de sonuçlarını kendi içinde barındıran göç, gerçekleşmiş ya da meydana gelecek olan etki veya sonuçlardan kaynaklanan iki yönlü bir olgu olma özelliği taşımaktadır. Bu etkilerin her iki tarafı da etkilediği bilinmesi önem arz eder. Göçün söz konusu bu iki yönlü yapısı ve göçün başladığı yer yani çıkış noktası ile bittiği yer arasındaki hem maddi hem de manevi farklılıklar, göçü doğuran ve sürdüren temel sebepler olarak ifade edilebilir (Adıgüzel, 2019: 1).

İtici ve çekici faktörler gibi birçok durumun göçün nedenleri olarak devreye girdiği söylenebilir. Göçe olan farkındalık ihtiyacından bahsederken dikkate alınması gereken ilk durum budur. Çünkü çekici faktörler nereye gidileceğine yani hangi yeni ülke ya da bölgeye gidileceğine karar verilmesinde etkili bir rol oynarken, itici faktörler de bireyin yaşadığı ülkeden ayrılmasını kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir (Tuzcu ve Bademli, 2014: 57). Bulunulan durumdan daha güvenli bir yaşama ulaşma isteği en dikkate değer çekici faktör olarak kabul edilirken, bireyin hayatını sürdürdüğü alandan umduğunu bulamamasının oluşturmuş olduğu hayal kırıklığı adeta itici bir faktördür (Lordoğlu, 2015: 43). Türkiye örneğinde bir değerlendirme yapılacak olunursa ülkemize gelmek zorunluluğuyla hareket eden göçmenlerin bölgelerinde mevcut olan savaştan kaçma ve oradaki insani yaşam koşullarının kötüleşmesiyle birlikte Türkiye’nin son dönemde izlemiş olduğu dış politika da çekici bir unsur olarak belirleyici olmuş denilebilir (Lordoğlu ve Aslan, 2016: 807).

İkinci durum; göç olgusunun, çeşitli sebeplerden kaynaklanan bir birey ya da insan grupları tarafından gerçekleştiriliyor olması şeklinde ifade edilebilir. Muhakkak

göçün en temel nedeni, insanların göç öncesi içinde bulundukları mevcut şartlarla (itici sebepler) ilgilidir (Emini, 2018: 17). İster ulusal isterse uluslararası göçü oluşturan faktörlerin farklılık gösterdiği söylenebilir. Çeşitli sebeplerle yaşadıkları yerlerden ayrılp gitmek zorunda olan insanların, göç ettikleri yerlere kendilerinde var olan tarihi, kültürel ve toplumsal değerleri aktardıkları ifade edilebilir (Akbaş, 2020: 19-20).

Göç olgusunda, ülkeden ülkeye ya da bölgeden bölgeye hatta şehirden şehire farklılık arz eden birtakım belli başlı nedenlerin varlığından bahsedilebilir. Bu göç nedenleri; “ekonomik, siyasi, güvenlik, sosyo-kültürel ve diğer göç” Şekil 4’teki gibi aktarılabilir.

Şekil 4. Göç sebepleri

2.6.1.1. Ekonomik Sebepler

İnsani gelişmenin, gezegenin çeşitli bölgelerinde son derece dengesiz olduğu ve boşluğun giderek açıldığı ifade edilebilir. İnsani Gelişme Endeksi (İGE), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından önerilen, farklı ülkelerin sağlık (ortalama yaşam süresi), eğitim (eğitim yılı) ve ekonomi (kişi başına gelir) performanslarını birleştiren bileşik bir endekstir (Castelli, 2018: 3).

2016 İGE sıralamasında ilk 20 ülke arasında 15 batılı ülke (11 Avrupa, 2 Kuzey Amerika, 2 Okyanusya) ve 5 Asya ülkesi bulunmaktadır (UNDP, 2016). Listenin karşı ucunda, son 20 ülkeden 19'u en düşük İGE endeksleri, çarpıcı bir farkla Afrika kıtasından yer almaktadır. Bununla birlikte, yeni milenyumun ilk on yılında, birçok Afrika ülkesi, Uluslararası Para Fonu'na göre gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ortalama %5'i aşan artışlarla kayda değer bir ekonomik büyüme yaşamıştır. Ne yazık ki, bunun sonucunda ortaya çıkan göreceli zenginlik nüfus içinde adil bir şekilde dağılmamış ve 2011'den bu yana müteakip dünya ekonomik krizi, çoğu Afrika ülkesinin ekonomik

performansını yıllık %2'lik GSYİH artışına kadar yavaşlatmıştır. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerdeki işçilerin çoğu hala kayıt dışı sektörde, çok az maaş ve sosyal güvenceyle, başka yerlerde daha iyi iş koşulları bulma isteğini beslemektedir. Sağlık, eğitim ve ekonomi sektörlerindeki düşük performanslar, sağlık, eğitim ve üretim sistemlerinin ekonomik ve insan kaynaklarının eksikliğinden kaynaklanan kırılganlığının bir yansıması olarak ifade edilebilir (Castelli, 2018: 3).

Göçün toplumsal dinamiklerinin genelleme durumu söz konusu olmakla birlikte göç hareketlerinin kendine özgü tarihsel kalıplarının olduğu söylenebilir. Halkın kültürel varlığını ve kimliğini desteklediği için toplumun dinamiklerine yönelik bir binanın taşıyıcı sütunları benzetmesi yapılabilir. Bu dinamikler; dini, ahlaki ve kültürel durumlar başta olmak üzere etnik aktarımlar ile sınıfsal etiketler şeklinde sıralanabilir. Ekonomik göçün çoğunun gençlerle, başka bir deyişle ekonomik olarak aktif bireylerle başladığı için ekonomik amaçlı yapılan göç ile zorunlu göçü birbirinden ayırmak doğru olabilir (Castels ve Miller, 2008: 61). Ekonomik göç, insanların daha iyi bir iş kazanmanın yanında, daha iyi bir gelir elde etmenin istenildiği durumlarda gerçekleştirilen bu bağlamda daha iyi bir hayat sürdürmek arzusundan kaynaklanan göç olarak tanımlanabilir. Günümüzde ekonomik koşullar, bölgeler ve ülkeler arasında gerçekleştirilen göçlerde çok önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Aksoy, 2012: 294).

Gayri safi yurtiçi hasıllarını yükseltme arayışına giren gelişen devletler, gereksinimleri olan işgücünü göçmen işçiler vasıtasıyla daha düşük maliyetle sağlayarak üretimlerini artırmak düşüncesiyle hareket ederler. Gelişmekte olan ülkeler ödemeler ve kalkınma ile ilgili ekonomik zorluklar nedeniyle, göçmen işçilerinden elde ettikleri paraları kendi ülkelerine aktarmak suretiyle buradaki yoksulluğun azalmasını düşünürler. Bahse konu bu faktörler, ekonomik saiklerle yapılan göçün hızlanmasını sağlamaktadır. Bunun yanında, ekonomik planla bağlantılı olarak önemli göç süreçlerine insanların tarımı bırakarak sanayileşen yerlere hareketi de sebep olmaktadır. Ayrıca teknoloji alanında meydana gelen ani ve hızlı gelişmeler de tarım merkezli bir geçim kaynağına sahip insanları etkilemiştir. Tarımda görülen makineleşme hızının sürekliliği birçok kişinin iş anlamında ciddi sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Bu bağlamda işsizler olarak ifade edilebilecek olan kesimin çareyi sanayileşmiş olan yerlere göç etmekte buldukları söylenebilir (Bozkaya, 2020: 91).

İnsanların yaşadığı çevrelerinden ayrılması kolay kolay kabullenecek bir durum değildir. Bununla birlikte, ekonomik durumlarının giderek kötüleşmesi onlara genellikle başka seçenek bırakmayabilir. Bilhassa ekonomik dezavantajlar, insanları farklı yerlerde çözüm aramaya sevk edebilir. Aslında bu durumun göç ile yoksulluk arasındaki doğrudan bağlantı ile izah edilebilir. Bu bağlamda insanların ekonomik nedenlerle yapılan göçlerinin altında daha iyi bir yaşam arayışı olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile insanlar bulundukları durumlarından daha iyi ekonomik olanakları elde etmek için gerek kendi ülkelerinde gerekse başka ülkelerde doğru göç eylemini gerçekleştirirler (Göngör, 2006: 230). Ekonomik nedenler, insanların göç etmesinin altında yatan en önemli etkenlerden biri olarak ifade edilebilir (Kümbetoğlu, 2003: 272). Açlık, yoksulluk ya da sefalet gibi durumlar ekonomik nedenleri ilk çağrıştıracak olgular olarak zikredilebilir. Sanayi, ticaret ve iş olanaklarının çok daha iyi olduğu bölgeler; yoksulluktan kurtulmak ve maddi anlamda rahat bir nefes alabilmek için ekonomik olarak dezavantajlı durumda olan aileler ve toplumların tercih ettiği yerler arasında sayılabilir (Zaim, 2006: 328-329).

Gelişmekte olan ülkelerde bile kentsel ortamlarda büyük ölçüde mevcut olan yeni iletişim teknolojileri, insanların batılı yaşam tarzını, gurbetçilerin lüks evlerinin ve arabalarının (ve yerel yetkililerin...) durumu kısaca refah gradyanı göç ve kalkınma sıkı bir şekilde bağlantılıdır ve birbirini etkiler. Yeterince paradoksal olarak, aslında göç, en azından başlangıç aşamasında, belirli bir ülkede hem gelişme eksikliğinden hem de artan sosyoekonomik gelişmeden kaynaklanabilir (UN, 2017: 1-12)

Göçün temel sebepleri olarak ekonomik durumlar ifade edilmekle birlikte “savaş, baskı, zulüm ve doğal afet” gibi sosyal ve coğrafi faktörlerin de etkisi göz ardı edilemez (Adıgüzel, 2019: 3). Zorunlu göçün meydana gelmesinde ekonomik saiklerle yaşanan göçlerin itici bir etki yaptığı ifade edilebilir.

2.6.1.2. Siyasi Sebepler

Uluslararası göçün ana unsurları olan, menşe ulus-devlet, hedef ulus-devlet ve göçmenler arasında net bir politika alanı oluşturulmuş denilebilir. Aktörlerin güç ilişkileri ile ilişkilerini yönetme ve ilişkiler hakkında karar verme süreci siyasi alana girmektedir (İçduygu, vd., 2014: 65-66). Göç, çeşitli nedenlerle insanoğlunun hayatında yer bulabilen bir olgudur. Söz konusu bu olgunun bazen bireysel isteklere göre şekillense de bazen de zorlayıcı koşullar altında ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Bunlar, gerek bir ülkeden diğerine değişebilen siyasi yönetim farklılıkları gerekse savaşlar, terör saldırıları, siyasi baskılar gibi olumsuz özellik barındırıp yaşamı tehdit eden olaylar nedeniyle meydana gelen göçler olarak açıklanabilir. Bu göçler, ülkeler arası olabileceği gibi, ülkenin farklı bölgelerinde baş gösteren sorunlar ve dengesizliklerden de kaynaklanabilmektedir (Aksoy, 2012: 294; Bozkaya, 2020: 92). Ülkede yönetimin benimseyip izlediği siyasi politika, siyasi istikrarsızlık ya da yönetim değişiklikleri, vatandaş mübadelesi gibi siyasi durumlar da insanların göçünü etkilemektedir (Günay, vd., 2017: 17). Siyasi nedenlerle yapılan göçlerin, insanın hayatında bıraktığı derin izler ve acılar dikkate alındığında göç etmek zorunda kalan insanların yaşamlarında önemli bir yer tuttuğu ifade edilebilir. İnsanların özgür olmadığı bunun da gerekçesi olarak yaşadığı yerde iradesine göre hareket edemedikleri gösterilebilir.

Özgürlük iradesine sahip olamamaları başta olmak üzere baskılar, zulümler, işkence, dil, din, ırk gibi ayrımcılıklara maruz kalmaları göç etmelerine neden olur. İnsanları dünyaya gözlerini açtığı ve büyüdüğü, birtakım bağlarının bulunduğu alanları bırakıp gitmelerine zorlamanın ilk akla gelen örneği Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da uygulamış oldukları zorbalık politikasıdır (Bozkaya, 2020: 92). Çin'in tarihin her döneminde Doğu Türkistan'ı kendi toprağı olarak talebi bilinmekle beraber bu toprakların hem siyasi hem de kültürel olarak gerçek sahiplerinin Uygurlar olduğu bir gerçektir. Ancak Çin'in Doğu Türkistan halklarına bulduğu her fırsatta yöneltmiş olduğu zulüm; eğitim alanlarından ekonomiye ve hatta demografik yapıya kadar kendini gösteriyor. Böylece Uygurları asimile ettiklerinde veya göç etmeye zorladıklarında amaçlarına ulaşmış olacaklardır. Hayati tehlikelerinin baş göstermesi nedeniyle yaşadıkları alanları terk etme durumunda kalan Doğu Türkistan Türklerinin gerçekleştirmiş oldukları göç, siyasi amaçlı göçe bir örnek olarak verilebilir (Dağcı ve Keskin, 2013: 12). Günümüzde Batı Avrupa ülkelerinin temellerinin atıldığı “kavimler göçü” siyasi göç olarak değerlendirilebilir. Nitekim Çin devletinin yönetimi altında bulunup görmüş oldukları şiddet, baskı ve zulümden kurtulmak maksadıyla topluluklar batıya yönelmiştir. Bununla birlikte gerek II. Dünya Savaşı devam ederken gerekse sonrasında gerçekleşen göçler de bunun bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Adıgüzel, 2019: 103-104).

2.6.1.3. Güvenlik Sebepleri

Savaş ve terör saldırıları başta olmak üzere birtakım siyasi gelişmeler gibi insanlık dışı eylemlerin baş göstermesi bireylerde güvenlik kaygısının oluşmasına neden olmuştur (Emini, 2018: 58). Göçün önem arz eden nedenlerinden biri de hiç şüphesiz insanların ya da toplumların yaşamlarını daha güvenli bir şekilde sürdürebilecekleri bir yer bulma düşüncesidir. "İnsan güvenliği" konusunun, Birleşmiş Milletler kalkınma programı çerçevesinde 1994 yılında hazırlanan insani gelişme raporunda kayıt altına alındığı ve bahse konu bu raporda insani güvenlik alanının yedi başlık ile belirtildiği görülebilir. Bu başlıklar;

- “Ekonomik güvenlik,
- Gıda Güvenliği,
- Sağlık güvenliği,
- Çevre güvenliği,
- Kişisel güvenlik,
- Toplum güvenliği,
- Siyasi güvenlik şeklinde listelenmiştir (United Nations, 1994: 22-23).”

Ayrıca, teknolojik anlamda meydana gelen her türlü ilerleme ve gelişmeler ile ülkelerin birbirleriyle adeta güç savaşlarına girdiği günümüzde gerçekleştirilen sayısız nükleer tatbikatlar da insanlarda güvenlik endişesi oluşmasına sebebiyet vermekte ve bu durumun göçe kaynaklık ettiği görülebilir. Kazakistan’ın Semipalatisk bölgesinde özellikle 1949-1989 yılları arasında gerçekleştirilen birçok nükleer deneme, takribi 160 bin insanın bahse konu bu bölgeden göç etmesini zorunlu kılmıştır (Mutluer, 2003: 16). Bu yüzyılda insan güvenliğine yönelik başlıca tehditler, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 1994 İnsani Gelişme Raporu'nda aşağıda listelenmiştir.

- “Kontrolsüz nüfus artışı,
- Ekonomik gelir farklılıkları,
- Uluslararası göçün aşırı artışı,
- Çevresel bozulma,
- Uyuşturucu üretimi ve ticareti,

➤ Uluslararası terörizm (United Nations, 1994: 34)’’.

Şimdi bile, dünyanın pek çok bölgesinin -hemen hemen tüm kıtalarda- kanlı çatışmalara ve toplumsal istikrarsızlığa ev sahipliği yaptığı söylenebilir. Burada ya silahlı örgütler çatışıyor ya da kaba diktatörlükler hüküm sürüyor ve sosyal hakları reddediyor. Bazıları halk tarafından iyi bilinirken (Suriye ve Afganistan), diğerleri Afrika Boynuzu (Eritre, Somali) ve Batı Afrika'nın bazı bölgeleri (Mali, Gambiya) ve Sahelian bölgesi veya Orta ve Güney Amerika'daki gibi değildir (IOM, 2018). İnsanlar temel insan haklarından mahrum bırakılabilir ve özellikle kadınların eğitime ve onurlu bir yaşama erişimi engellenebilir. Fundamentalizm, Boko Haram'ın Kuzey Nijerya'daki ölümcül faaliyetlerinde olduğu gibi, yaklaşık 2 milyon kişinin ülke içinde yerinden olmasına neden olduğu tahmin edilen ülkelerde kolayca büyüyebilir (IDMC, 2017).

2011 yılında başlayan ve etkileri hala devam eden güney sınır komşumuz Suriye'deki iç savaşın etkisiyle büyük göç dalgalanmalarının yaşandığı görülmektedir. Bu göç dalgalarının başlaması ve büyüüp yoğunlaşmasında birinci sebep, güvenliğin tamamen ortadan kalkması olarak ifade edilebilir (Bozkaya, 2020: 94). Bölgede meydana gelen iç savaş ve devamında görülen zulüm ile katliamlar neticesinde insanlar öncelikli olarak kendini güvende hissedecek bölgelere göç etmiştir (Günay vd., 2017: 41). Burada şu husus vurgulanmalıdır; göç ve ardından göçmenlere karşı son derece kısıtlayıcı ve ayrımcı önlemler de insan güvenliği için üzerinde durulması gereken bir tehdit haline gelebilir. Bilhassa son yıllarda terörün yükselişi ve ırkçı göçün artması meseleyi kişisel güvenlikten çok “sınır güvenliği” ve “milli güvenlik” meselesi haline getiriyor (Gök, 2016: 72). Savaşan ülkelerdeki yerinden edilmiş insanların çoğunluğunun ulusal sınırlar içinde yeniden yerleştirildiğine dikkat edilmelidir, bu nedenle resmi olarak uluslararası göçmen değil, iç mülteci olarak kabul edilirler (Castelli, 2018: 4).

2.6.1.4. Sosyo-kültürel Sebepler

Az gelişmiş veya gelişmekte olan alanlardan gelişmiş yerlere doğru bir göç akışı yönünün olduğu söylenebilir. Göç alan ve göç veren bölgeler karşılaştırıldıklarında göç oranları, bu yerlerin gelişmişlik farklarını ortaya koymaktadır. Uluslararası ve ulusal göçün oluşmasında diğer birtakım nedenler olduğu gibi sosyal nedenlerin de olduğu aktarılabilir. İnsanların iyi bir işe, kaliteli bir eğitime ve yüksek bir gelire kavuşma arzusu dolayısıyla daha iyi yaşam koşullarına sahip olmasından doğan bir göç süreci

şeklinde de sunulabilir. Ülkelerden ülkeye veya bölgelerden bölgeye sosyo-kültürel farklılıklar görülebilmekle birlikte bu durumun gelişmiş ya da gelişmekte olan bütün ülkelerde olduğu unutulmamalıdır (Bozkaya, 2020: 94).

Toplumsal gelişmeyi; eğitim, sağlık ve sanayi başta olmak üzere tarımdan inşaata kadar, altyapı unsurları ile mali durumlar ve diğer refah endekslerini yansıtan temel göstergelerin ifade ettiği söylenebilir. Böylece, farklı ülke veya bölgelerdeki insanlar tarafından kullanılan sosyal hizmetlerin niceliği ve kalitesi arasındaki düzey farklılıklardan oluşan bir dengesizlik ise toplumsal dengesizliği ortaya koymaktadır (Başel, 2007: 527-529). Demografik yapıdaki meydana gelen değişiklikler ile eğitim ve toplumsal yapıdaki birtakım yeni durumlar göçü tetikleyebilecek olası toplumsal nedenler olarak ifade edilebilir (Taşçı, 2009: 180).

İnsanların göç kararı almalarında belki de en etkili durum olarak yaşam kalitelerini yükseltme isteğidir şeklinde bir ifade kullanılabilir. Sosyokültürel statü, bir kişinin yaşam kalitesinin önemli bir parçası olmaktadır. Dolayısıyla sosyokültürel durum, göçün önemli nedenlerinden biri olarak söylenebilir (Emini, 2018: 55). Kırsal kesimde özgür birey (bireycilik) ve birey özgürlüğü (liberalleşme) eğilimlerinin yaygınlaşması eğitim, iletişim ve özellikle medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte yerleşik birtakım değerlerin aşınmasına ve dolayısıyla yeni değerlerin yerleşmesine kaynaklık etmiştir (Başel, 2007: 523). “Kırda değil, şehirde yaşam” duygusu ve statü olarak şehirde yaşamanın çekici etkisinin insanları sosyal nedenlerle göç etmeye ittiği şeklinde bir çıkarım yapılabilir (Adıgüzel, 2019: 50). Bütün bunların yanında bazı ülke ve bölgelerde mahalle ya da aile baskıları ile kontrol mekanizması oluşturulması ayrıca adetlerin yüklemiş olduğu ağır bir yük, özellikle gençleri göçe iten sebepler olarak sıralanabilir (Başel, 2007: 523; Bozkaya, 2020: 95).

2.6.1.5. Diğer Göç Sebepleri (İklim, Doğal Afet, Ailevi, Dini, Cinsel Kimlik)

İklimin giderek artan bir hızla ısındığı ve birçok istenmeyen etkilerinin yanı sıra dünya genelinde sağlık anlamında birtakım eşitsizliklere neden olduğu artık neredeyse evrensel olarak kabul ediliyor (Friel vd., 2008). Sanayi devrimi ile başlayan bu tür iklim değişikliklerinin itici nedenlerinin, doğası gereği esasen antropojenik olduğu ve büyük ölçüde karbon bazlı endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanan sera gazlarının emisyonundan kaynaklandığı da kabul edilmektedir. Bu tür emisyonların %97'sinin sanayileşmiş zengin ülkelerde meydana geldiği ve düşük gelirli ülkelere çıkan

yalnızca %3'lük bir emisyon bıraktığı tahmin edilmektedir (UNDP, 2007) 2000 yılında gezegen ısınmasının sonuçlarından 150.000 kişinin öldüğü tahmin edilen dünyanın güneyinde iklim değişikliklerinin etkisi şaşırtıcı derecede şiddetlidir (Patz vd., 2007). Kuraklık, sel, araç kıtlığı nedeniyle kontrast önlemlerin uygulanmasının zor olduğu bölgelerde vektör yayılımı nedeniyle artropod kaynaklı enfeksiyonlardaki artışlar hastalıkları ortaya çıkarmakta bu da dolaylı olarak ekonomik ve tarımsal gelirleri etkilemektedir. Çad Gölü bu durumun en güzel örneği olarak verilebilir. 1963'te Çad Gölü'nün sahip olduğu yaklaşık 25.000 kilometrekarelik su, şimdi orijinal uzantısının yirmide birini kaplamakta ve çevredeki toprağın verimliliği üzerinde ciddi bir etki yaratmaktadır. Bu su, yiyecek ve tarımsal kaynak kıtlığı, insanları ve çiftlik hayvanlarını daha az problem yaşayacakları bir ortam arayışı için hareket etmeye zorlamaktadır (IOM, 2018). İklim değişikliklerinin neden olduğu arazi bozulması örnekleri çok olup gıda güvensizliği ve sağlıkla ilgili kriz riski yaratarak insanların göç etmesi için itici bir güç oluşturmaktadır (Levy ve Patz, 2015).

IOM'ye göre çevresel göçmen, “Çevresel göçmenler, ağırlıklı olarak ani ya da kademeli gelişen çevresel değişikliklerin yaşamlarını ya da yaşam koşullarını olumsuz etkilemesinden dolayı mutlak evlerinden geçici veya kalıcı süreyle ayrılmak zorunda kalan ya da ayrılmayı tercih eden ve kendi ülkelerinde ya da yurtdışında dolaşan kişi veya gruplardır” (IOM, 2009). Çevrenin, yerin tehlikeliliğini doğrudan etkileyerek göç akışlarını etkileyebileceği, aynı zamanda çok karmaşık karşılıklı ilişkilerle ekonomik, politik, sosyal ve demografik bağlamı dolaylı olarak değiştirebileceği öne sürülmüştür (Black, 2011). IOM'ye göre, bir zamanlar "iklimsel göçmenler" olarak adlandırılanlar, 2050 yılına kadar şaşırtıcı bir rakam olan 200 milyona ulaşabilirler (Laczko ve Aghazarm, 2009). Bununla birlikte, bu konudaki sağlıklı bilimsel veriler son derece az olduğundan ve güvenilir tahminlere izin vermediğinden, tahmin yapmak zordur (Bie Lilleør ve Van den Broeck, 2011). Mantıklı olsa da kötüleşen çevre koşullarının gerçek etkisinin değerlendirilmesi, sağlam araştırma çalışmalarından anlaşılabilir.

“Deprem, sel, çığ, tsunami, volkanik olaylar ve toprağın çölleşmesi” gibi durumlar da göç için önemli doğal tetikleyicilerdir (Taşçı, 2009: 59). 1994 yılında Kırgızistan'daki heyelanın birçok kişinin hayatlarını sürdürdükleri bölgelerinden ayrılmalarına sebebiyet verdiği unutulmamalıdır. Doğal afetlerin neden olduğu bir diğer örnek ise ülkemizde yaşanmıştır. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen merkez üssü Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan olan 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremlerden sonra deprem

etkilenen 11 ilden diğer illere olan göç ve insan hareketliliği ile ilgili rapor hazırlanmış bahse konu deprem bölgesinden diğer illere olan öğrenci hareketliliğinden, uluslararası öğrenci nüfusuna yine deprem bölgesinde bulunan Suriyeliler ve Suriye’de depremin etkisi ile Türkiye-Suriye sınırındaki baş gösteren hareketlilik ele alınmıştır. Rapora göre Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 14 Şubat 2023 tarihinde kabine toplantısından sonra yapmış olduğu açıklamalarında gerek tahliyeler gerekse kendi imkânlarını kullanarak deprem bölgesinden ayrılan kişi sayısının 2,2 milyon olduğunu değerlendirdiğini ifade etmiştir. Nitekim Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın da seçimler ile ilgili yapmış olduğu bir açıklamada ise bölgeden ayrılan kişi sayısının iki milyonun üzerinde bir rakam olduğunu tekrarlamıştır. Yine AFAD’ın 24 Şubat 2023 tarihli basın bülteni incelendiğinde “afet bölgesinde ve afet bölgesi dışında” kamu yurtları ile otellere yerleştirilen kişi sayısının 1.914.292 olduğu, deprem bölgesinden tahliye edilen kişi sayısının ise 528.146 olduğu görülebilir. 1 Mart 2023 tarihli yapılan açıklamada ise “Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Adıyaman, Osmaniye, Hatay, Kilis, Malatya ve Elazığ’dan Jandarma Genel Komutanlığı ve kendi imkânları ile tahliye olup gittiği illerimizde valilik ve kaymakamlıklara başvurarak kayıt yaptıran toplam kişi sayısı 1.971.589 kişi” şeklinde bir ifade kullanılmıştır (Sağıroğlu vd. 2023: 6).

Son yıllarda, afet yönetim sistemlerinin risk değerlendirmesine dayalı olarak gerçekleştirildiği söylenebilir. Her ne kadar riski en az seviyeye indirmek için çeşitli araştırmalar yapılsa da doğal afetlerin hala çok fazla hasara neden olduğu görülebilmektedir. Nüfus artışına paralel olarak doğal afetlerden etkilenen insan sayısının da artmakta olduğu söylenebilir. Doğal afetlerden etkilenenlerin artış göstermesi ile göçlerde de artış olmuştur (Varol ve Gültekin, 2016: 46).

Ailevi nedenlerle göç, aile birleşimi kapsamında değerlendirilebilir. Günümüzde bu durum iç ve dış göç açısından önemli bir durum gibi görünmektedir (İçduygu ve Aksel, 2013: 170). İnsanlık tarihi, din zulmünden veya bireysel inancın özgürce yaşanabileceği bir toprak hayalinin ardından neden olduğu kitlesel nüfus hareketlerinin birçok örneğini sunmaktadır. Ancak bu hareketlerin, 1947’de Hindistan ile Doğu Pakistan (şimdiki Bangladeş) arasında yeni oluşturulan sınır boyunca çatışan Müslüman, Hindu ve Sih hareketinde olduğu gibi, genellikle siyasi bir iradenin sonucu olarak aktarılabilir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Yahudi halkının yeni İsrail devletine göçünü destekleyen geri dönüş yasası da bu tür göçe örnek teşkil etmektedir.

Diğer birçok durumda din, Myanmar'daki Rohingya Müslüman nüfusu veya Ortadoğu'da DAESH yine Sahra Batı Afrika'da Boko Haram gibi silahlı köktendinci grupların neden olduğu kitlesel hareketlerde olduğu gibi, etnik zulüm ve sürgünün sebebi olmuştur (Castelli, 2018: 5). Dini nedenlerle gerçekleşen göçlerin en önemli temsillerden biri de "Hicret" olarak ifade edilebilir. Ayrıca Bulgaristan'da hayatlarına devam eden Müslümanların din değiştirmeye yönelik şiddetli tahriklere maruz kalmaları nedeniyle Türkiye'ye göçleri dini saiklerle gerçekleştirilmiş bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozkaya, 2020: 95).

Bazı ülkelerde cinsel kimlik konusunda oldukça kısıtlayıcı politikaların olduğu söylenebilir. LTGB'lilerin (lezbiyenler, geyler, transseksüeller ve biseksüeller) psikolojik ve hatta fiziksel şiddete maruz kaldığı ve cinsel kimliklerini gizlemeye zorlandıkları ifade edilebilir. Bu tür politikaların uluslararası göç üzerindeki etkisi, son zamanlarda emekleme aşamasında olan bazı araştırmaların konusu olmuştur. Bununla birlikte, özellikle 'machismo'nun bir değer olarak kabul edildiği ülkelerden gelen bir etki olduğu da şüphe götürmemektedir (Cantu vd., 2009; Nascimento vd., 2017). Zorunlu Göç Dergisi'nin 2013 tematik sayısında, cinsel yönelimleri nedeniyle göç etmek zorunda kalan kişilerin sosyal haklarının korunmasına ilişkin konuların kapsamlı bir özeti bulunabilir (Castelli, 2018: 5).

2.6.2. Göç Çeşitleri

Göç sürecinde göç edilecek yerin de oldukça önem arz ettiği söylenebilir. Bu nedenle göçün nedenleri ve göç türleri açısından ikili bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Göçün nedenlerini ele alıp bir değerlendirme yaptıktan sonra göç türlerini anlamak daha az zahmetli olacaktır. Göç bir süreç olduğundan ve bu süreç içerisinde birçok durum oluşabildiğinden, göçleri; göçmenlerin özelliklerini, amaçlarını, göç tarzlarını ve göç için gidilecek bölgenin özelliklerini tahmin etmenin güçlüğü söz konusudur. Bu bağlamda ancak farklı nedenlerle ortaya çıkan yeni durumlara göre tasnif edilebilirler (Adıgüzel, 2019: 19). Buradan hareketle göç etmedeki ölçütler dikkate alınarak oluşturulan göç tipleri aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

- “Sebebe (irade esasına) göre göç (zorunlu zorunlu - gönüllü göç),
- Zamana göre göç (geçici göç - kalıcı göç),
- Boyuta göre göç (bireysel göç - kitlesel göç),

- Alana göre göç (iç (yerel)göç - dış (uluslararası) göç),
- Yasallık durumuna göre göç (yasal - yasadışı göç), şeklindedir (Faist, 2003: 87).
- Göç eden nüfusun niteliğine göre göçler, (emek göçü [iş gücü göçü], beyin göçü, emekli göçü, transit göç)” (Bozkaya, 2020: 96). Aşağıda Tablo 7’de gösterildiği gibi, göç türleri birçok çalışmada farklı şekilde sınıflandırılmaktadır.

Tablo 7.
Göç Türlerinin Sınıflandırması (Öz, 2019)

Yazar (lar)	Sınıflandırma Şekli
Erder, 1995	Bireysel göç Kitlesele göç Zincirleme göç
Gişi, 2007	Toplumsal, ekonomik ve siyasi
Özdemir, 2008	Ülke Sınırı Esasına Göre Göç Oluşumuna Göre Göç
Özkalp, 1990	Bireysel göç Aile göçü
Özyakışır, 2012	İç Göç, Dış Göç/Uluslararası Göç, Zorunlu Göç, Gönüllü Göç
Şahin ve Doğanay, 1999	Doğal afetlerin neden olduğı göçler İşsizliğin neden olduğı göçler Sosyal olayların neden olduğı göçler Geçici göçler Sürekli göçler
Yalçın, 2004	İlkel göç Zorlama ile yapılan göç Serbest göç Kitlesele göç

Göç türlerinin belirlenmesi ve sınıflandırılması oldukça zor bir iş olabilmektedir (Buz, 2009: 41). Ülke sınırları içinde gerçekleşen göçler iç göç olarak ifade edilirken, devlet sınırlarını aşır başka ülkelere yapılan göçler ise dış göç şeklinde açıklanabilir (Dönmez-Kara, 2015: 1; Erol ve Ersever, 2014: 50; Koçak ve Terzi, 2012: 169; Kurt, 2006: 149; Özer, 2004: 24). Göçler kapsam ve içeriklerine göre tasnif edildiğinde (Akbaş, 2020: 8); iç göç, dış göç, gönüllü veya zorunlu göç, geçici veya kalıcı göç gibi bir sınıflamaya tabi tutulabilir (Erol ve Ersever, 2014: 50; Koçak ve Terzi, 2012: 169; Kurt, 2006: 149; Özer, 2004: 24; Tamer, 2020: 2813). Küreselleşmenin de göç neden olduğı ve göçün birtakım süreç ve faktörlerini etkilediğı bu bağlamda kendine özgü göç

tiplerini meydana getirdiği söylenebilir (Abadan-Unat, 2017: 54). Bu göç tipleri ise “işçi göçü (emek göçü), beyin göçü, emekli göçü, öğrenci göçü” gibi başlıklar altında toplanabilir (Erol ve Ersever, 2014: 50; Kaya, 2014: 14; Koçak ve Terzi, 2012: 169; Kurt, 2006: 149; Özer, 2004: 24; Tamer, 2020: 2813).

Son olarak, incelenen literatüre göre göçler; mesafe, olayın meydana geldiği yer ve sürekliliği açısından görülebilirler veya göçe neden olan faktörlere göre ayırt edilebilirler. Ayrıca, göç arasındaki önemli bir ayrım, gönüllü (isteğe bağlı) ve gönülsüz (gayri iradi) olup olmadığıdır. Öte yandan, göçü insanların başka bir yere taşınmasından veya yeniden yerleşimden ayırmak için kalıcı ve geçici göç arasında bir ayrımın olduğu söylenebilir. Göçle ilgili bu kadar çok sınıflama ve gruplama yapılmasının nedeni, göçün birçok farklı nedeninin ve özelliğinin olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu bilgiler ışığında göç türleri Şekil 5'teki gibi de gösterilebilir.

Şekil 5. Göç türleri (Bozkaya, 2020: 97)

2.6.2.1. Sebebine (İrade Esasına) Göre Göçler

2.6.2.1.1. Zorunlu Göç

Zorunlu göç, insanların iradesi dışında yani herhangi bir isteğe dayanmayan bazı olay ve durumlar sonucunda oluşan veya empoze edilen göç şeklinde tanımlanabilir (Koçak ve Terzi, 2012: 171). Mandić (2022), zorunlu göçmenleri seçici (ör. zulüm, etnik temizlik) veya genelleştirilmiş (ör. savaş, anarşi) şiddet ve baskıyla yerinden edilenler olarak ifade etmektedir. Buna sivil/askeri tutsaklar ve savaş kaçakçılığı kurbanlarının yanı sıra sözleşmeli mülteciler, sığınmacılar ve ülke içinde yerinden edilmiş kişileri de dahil etmektedir. Göçmenler için tüm göçlerin zor olduğu aşikar olmakla birlikte en çok acı çektikleri ve mağdur oldukları göç türü olarak zorunlu göç olarak ifade edilebilirken bu bağlamda ayrı bir önem taşımaktadır (İçduygu vd., 2014: 102). Yaşam koşullarındaki değişimler yeni ihtiyaçlar doğurmaktadır. Bununla birlikte kamusal yaşamda da değişimlerin kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu değişimlerden sadece biri olan göç, insanların zihinlerinde derin bir iz bırakmaktadır. Bireyin ruhsal yapısı başta olmak üzere hem fiziksel çevresini hem de ekonomik yaşam koşullarını oluşturup şekillendirmektedir. Bu bağlamda, bireyin kendi isteği ya da iradesi dışında ikamet ettiği yeri terk etmek zorunda kaldığı durumlarda göç, genelde yaşadığı yere dönüşü imkansız olan, bireyin gerek fiziksel gerekse ruhsal çevresinden ayrılmasını gerektiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Buz, 2004: 7).

Yerinden edilme ya da zorunlu göç insani ihtiyaçlar temelinde tamamen zorunluluktan kaynaklanan kimi zaman bir hayal uğruna kimi zaman ise en iyinin peşinde olma arzusu ile yapılan insani bir yolculuk olarak ifade edilebilir. Asla akıllardan çıkarılmaması gereken durum: Özellikle böyle meşakkatli bir yolculukta, gerçekten kayda değer zorunlu bir gerekçe olmadıkça bireylerin ailesiyle birlikte seyahat edip ülkesini terk etmeyeceği olarak söylenebilir. Zorunlu göç veya yerinden edilme, bireylerin kendi iradeleri olmaksızın hayatlarını devam ettirdikleri alanları terk etmeye zorlanmaları şeklinde açıklanabilir (Akbaş, 2020: 11; Karabıyık, 2022: 15).

Ülkenin sorumluluk alanındaki kişi veya grupların devlet politikası gereği mutlak ikamet yerlerinden uzaklaştırılması ve zorla yerinden edilmesidir. Bu, doğal veya insan yapımı nedenlerle yaşama ve esenliğe yönelik tehditler de dahil olmak üzere zorlama unsuru içeren bir göç hareketidir. Bu göç hareketleri doğal, çevresel, kimyasal, nükleer

felaketler, kıtlıklar veya kalkınma projelerinden kaynaklanmaktadır (IOM, 2009: 103). Zorunlu göç, insanların ölüm korkusu, işkence, doğal afetler, siyasi baskı ve hürriyetlerinin kısıtlanması gibi nedenlerle zorunlu göç kararı olarak da tanımlanmaktadır (Adıgüzel, 2019: 28). Diğer bir deyişle bölücü şiddet, ekonomik sıkıntıların yol açtığı farklı yaşam koşullarından kaynaklanan, insan yaşamına veya mutluluğuna yönelik baskı ve tehditlerden kaynaklanan bir göç türüdür (Bartram, vd., 2017: 151).

Silahlı çatışmalar hukukunda; sivillerin işgal altındaki topraklara bireysel veya toplu nakli, Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 1949 Cenevre Sözleşmesinin 49. maddesi ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin 1977 Ek Protokolünün 85. maddesi uyarınca zorunlu nakli; mücbir askeri sebepler olmadığı durumlarda savaş suçu teşkil etmektedir. Daha genel olarak, zorla yerinden etme veya yerinden etme, esas olarak silahlı çatışma, sivil itaatsizlik, doğal afetler ya da insanın sebep olduğu felaketler sonucunda, kişilerin bireysel veya toplu olarak ülkelerinden veya toplumlarından zorla ayrılması anlamına gelir (IOM, 2009: 104).

Zorunlu göç için tarih boyunca devam eden bir insanlık olgusu ifadesi kullanılabilir. Bu olgunun değişik koşul ve farklı siyasi etkilerle yaşandığı söylenebilir. Zorunlu göçün değişmez muhtevası ise sürekli değişen bir etiket ve kimlik sorununa dönüşmesi şeklinde aktarılabilir (Buz, 2004: 30-31). Hedef topluluklardan etkilenen göçmenlerin gittikleri yeri de etkilediği aktarılabilir. Bu sürecin sadece birey için hukuki ve sosyo-ekonomik sonuçları olan bir olgu ile sınırlı kalmayıp bireyin fiziksel ve ruhsal sağlığını da etkileyen çok geniş çaplı bir sosyolojik olay olarak da varlığını gösterebilir. Hukuki, sosyo-ekonomik ve politik sonuçlarının yanı sıra kültürel sonuçları da mevcuttur. Kimlik boyutu ise zorunlu göçün değişmez belki de en önemli özelliğidir. Göç ettikleri yerin toplumundan etkilenen göçmenlerin bu toplumu da farklı düzeylerde ve farklı şekillerde etkilediği söylenebilir (Ökten, 2012: 171-172).

Nihayetinde göç sürecinde üç ana unsurun varlığından bahsedilebilir Bunlar; amaç mesafe ve harekettir (Bozkaya, 2020: 100). Bu süreç kişilerin iradesi dışında gerçekleşirse buna zorunlu göç denir. Devletlerin insanları göçe zorlama nedenleri siyasi ve askeridir (Tamer ve Birvural, 2018: 19). Bu göçler savaş, ihtilal, askeri darbe, ekonomik kriz, salgın hastalık, imparatorlukların çöküşü vb. topluluk ya da grupların sosyo-kültürel değerlerinde değişikliğe neden olan olaylardan biridir (Tekin, 2011: 98).

2.6.2.1.2. Gönüllü Göç

Gönüllü göç, insanların yaşadıkları yerlerden gönüllü olarak ayrılmalarıdır (Adıgüzel, 2019: 21). Ya da herhangi bir baskıya, kısıtlamaya maruz kalmadan kendi istekleri ve kararları doğrultusunda yaptıkları kayma (yer değiştirme) hareketleridir. İnsanların yaşam standartlarının yükseltilmesi ve daha iyi imkânlarla, daha iyi eğitim ve sağlık hizmetlerine kavuşması gibi nedenlere dayanan bu göçler, nüfus büyüklüğünde de değişimlere yol açabilmektedir (Koçak ve Terzi, 2012: 171).

İnsanların daha iyi yaşama, yeni yerler görme, ekonomik, eğitim ve çalışma açısından daha sağlıklı ve arzu edilen koşullara sahip olmasına bağlı olarak gerçekleşmektedir (Karabıyık, 2022: 15). Gönüllü göç, ailelerinden bir veya birkaç kişinin beklentilerini karşıladıktan sonra göç ettikleri yerlere alt süreçlerde yanlarında götürülmesiyle de gerçekleşebilir (Bozkaya, 2020: 100).

2.6.2.2. Zamana (Yerleşme Esasına) Göre Göçler

Geçici ve kalıcı göç şeklinde bir grupta yapılabilir. Geçici göçü ifade etmeden önce, zaman ve göç arasındaki ilişki biraz derinlemesine incelenebilir (Cwerner, 2001). Zaman sosyokültürel bir yapıdır ve farklı toplumların yalnızca farklı takvimleri değil, aynı zamanda iş temposu veya sosyallik ile ilgili olarak farklı zaman kavramları da vardır. Bu farklılıklar, insanlar yeni bir ülkeye taşındığında sosyal ve çalışma hayatının (çalışma ve boş zamanı, yemek düzeni, belirli bir ülkenin iklimine göre değişebilen ve hatta ilgili olabilen gece ve gündüz kalıpları) yeni ritimlerinde görünür hale gelir (Triandafyllidou, 2022).

Yeni bir ülkeye taşınmak, zamanı birden fazla şekilde daha elle tutulur ve anlamlı kılar. Anıların önemini yoğunlaştırır, nostaljiyi tetikler, göçmenin menşe ülkesinde, 'evinde' olduğu eski zamanlara özlem duymayı tetikler. Göç aynı zamanda tanımı gereği ileriye dönüktür. Göç beklentileri (belirli hedeflere ulaşma) ve planları (kalmak veya geri dönmek) içerir. Göç sırasında zaman, başkaları tarafından tanımlandığı (bunlar çalışma süresini belirleyen işverenler, kamusal yaşamın, tatillerin veya şenliklerin hızını belirleyen kurumlar veya boş zamanlarında sosyalleşme hızını belirleyen diğer insanlar) için özellikle stresli şekillerde deneyimlenebilir. Başka bir deyişle, göçte zaman heteronom olarak yaşanabilir (Cwerner, 2001) çünkü başkaları tarafından belirlenir ve yabancılaştırıcı olarak yaşanabilir. Yine de günümüzde teknolojinin mesafeler boyunca bağlantı kurma ve etkileşimde bulunma kapasitesinin

sunduğu, böylece hem zamanı hem de mekânı sıkıştırarak, göçmenlerin sosyo-kültürel zamanlarının kontrolünü geri almalarına ve kendilerini gömülü hissetmelerine izin verdiği için bu etkilere karşı koyabileceğine dikkat edilmelidir. Menşe yerinde fiilen mevcut olmasalar bile, orada olmalarına izin veren gelişmiş bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla bağlantı kurabildikleri söylenebilir (Triandafyllidou, 2022).

Zaman ve göç arasındaki çoklu bağlantıların ötesinde, geçiciliğin göç deneyimini şekillendirip çerçevelediği söylenebilir. Her şeyden önce, göç süresi yasal bir kavramdır. Hedef ülkede kimin meşru olarak ve hangi statüde bulunduğunu tanımlar. Göçmenler geçici olarak (örneğin, geçici yabancı işçiler veya uluslararası öğrenciler veya uluslararası korumaya ihtiyaç duyan kişiler olarak) veya uzun süreli ikamet edenler (özellikle daimî ikamet edenler veya ikamet edenlerin veya vatandaşların aile üyeleri olarak) kabul edilebilir. İkincisi, bir göçmenin hedef ülkede geçirdiği süre, onların uzun süreli ikamet statüsü ve sonunda isterlerse vatandaşlık kazanmalarını etkileyen çok önemli bir faktördür. Dolayısıyla zamanın siyasi bir anlamı da vardır. Sosyo-ekonomik açıdan bakıldığında (Curtain vd., 2018), belirli süreli pozisyonlarda sözleşmeli işçiler (Cook-Martin, 2019), dairesel göçmenler (Triandafyllidou, 2013) ve farklı çalışan tatilciler kategorileri (Robertson, 2014) ifade edilebilir.

Triandafyllidou (2022), geçici göçü analiz etmek için onun bir politika kategorisi olarak işlevini ve (geçici) göçmenlerin yaşanmış bir deneyimi olarak gerçekliğini bir araya getiren bir matris önermiştir. Göç terimini kullanmıştır ancak insanların hem yoksulluktan hem de güvensizlikten kaçan karışık motivasyonları olabileceğini kabul ederek, tartışmaya menşe ülkelerindeki şiddet veya çatışma nedeniyle uluslararası koruma arayan insanları dâhil etmiştir. Triandafyllidou (2022), bu analitik matrisi geliştirirken bir yandan göçü düzenleyen ve giriş ve kalış koşullarını tanımlayan devletin veya uluslararası sözleşmelerin rolüne odaklanmıştır. Zorunlu geçicilik (mülteciler, geçici uluslararası koruma arayan insanlar); düzenlenmiş geçicilik: sınırlı bir süre için mevsimlik veya geçici göçmen olarak gelen kişiler ve esnek geçicilik: belirli bir dünya bölgesinde “geliştirilmiş hareketlilik rejimi” denen şey içinde (örneğin AB veya Mercosur gibi) nispeten serbestçe dolaşabilen insanlar olarak ifade edilmiştir.

Öte yandan bu matriste (Tablo 8), kasıtlı ve planlı geçicilik, plansız ve açık uçlu (ilk niyetin geçici bir kalış olduğu ancak daha uzun kalma olasılığının da olduğu) arasında ayırım yapan göçmenlerin beklentilerine, planlarına ve deneyimlerine

bakılmıştır. Göçmenin kalma fırsatı aradığı ancak kendilerine sunulan göçmen vizelerinin uzun süreli kalışa izin vermediği durumlarda, düşünülmüştür. Doğal olarak, geçici bir göçmenin (örneğin geçici bir yabancı işçi veya uluslararası öğrenci) uzun süreli bir izin alarak ve daimî ikamete geçiş yaparak kalış süresini uzatabileceği ölçüde, her kutuda kararsızlıklar ve nüanslar olabilir. Benzer şekilde, başlangıçta kalmayı planlayan ve buna izin verilen biri (örneğin başka bir Avrupa ülkesinde yaşayan ve çalışan bir AB vatandaşı) süresiz olarak kalmasına izin verilse bile menşe ülkesine dönmeyi tercih edebilir.

Yapılan açıklamalardan sonra kısaca geçici göç; insan ya da toplumların yer aldıkları bölgelerden/yerlerden geçici süreliğine ayrılmasıyla oluşan göç türü olarak ifade edilebilir (Şemşit, 2018: 67). Kalıcı (sürekli) göç ise insanların yaşamlarını sürdürdükleri bölgeye geri dönmeme düşüncesiyle gerçekleştirilen göç olarak aktarılabilir (Şemşit, 2018: 30).

Tablo 8.

Göçte geçiciliğin analitik matrisi (Triandafyllidou, 2022).

Politika / Yaşanmış Deneyim	Planlı ve kasıtlı	Plansız ama ucu açık	Başına gelen (niyet farklı)
Düzenlenmiş geçicilik	Uluslararası öğrenci Göçmen tarım işçisi Göçmen ev veya bakım işçisi	Misafir içi devralan	Göçmen ev veya bakım işçisi, göçmen tarım işçisi
Esnek geçicilik	Mercosur veya ASEAN içinde AB içi göçmen veya göçmen işçi	Ayrıcalıklı bir vize rejimi kapsamında yüksek vasıflı geçici işçi	
Zorla geçicilik			Sığınmacı veya geçici koruma alan kişi

2.6.2.3. Boyutuna (Göçün Yoğunluğu Esasına) Göre Göçler

Göçmenlerin yoğunluğuna dikkat eden bazı araştırmacılara göre göçün bireysel ya da kitlesel olması önemli bir farklılık olarak değerlendirilmektedir. Kişilerin bireysel olarak veya aileleri ile birlikte göç ettikleri durumlar bireysel göç olarak kabul edilmektedir. Kitlesel programlardan farklı olarak, bu hareketler bireyler tarafından finanse edilme veya bireylerin, kuruluşların ya da devletlerin desteğiyle gerçekleştirilme eğilimindedir (IOM, 2009: 14). Yine bireysel göç; kişinin kendi ülkesi içinde ya da başka bir ülkeye bireysel olarak (yalnız başına) çeşitli nedenlerle, sürekli veya geçici,

gönüllü ya da gönülsüz olarak yaptığı göç türü olarak da ifade edilebilir (Bozkaya, 2020: 101; Yıldız, 2018: 40). Göç hem bireysel hem de gruplar halinde yapılabilir. Bireysel göçler karmaşık ve yüksek risklidir (Erder, 2006: 31; Karabıyık, 2022: 16).

Kitlesel göç, çok sayıda insanın ani hareketleri şeklinde tanımlanmaktadır (IOM, 2009: 59). Başka bir deyişle; grupların veya toplulukların çeşitli nedenlerle (siyasi baskı, şiddet, zulüm veya doğal afetler gibi durumlarda) kendi ülkeleri içinde veya başka bir ülkeye yaptıkları geçici veya kalıcı, zorunlu veya gönüllü göç hareketleridir (Bozkaya, 2020: 101; Yıldız, 2018: 39). Göç çalışmalarında bütüncül bir bakış açısı geliştirmek önemlidir. Bir göç sürecine odaklanıp diğer süreçleri göz ardı ederek, temel göç kavramları üzerinde bile anlaşmak mümkün değil. Özellikle toplu göçler söz konusu olduğunda tanımların belirsizliğinin arttığı söylenebilir. Çünkü göçmen kitle etnik, kültürel ve sınıfsal özellikler açısından homojen olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte, bir kitlesel göç grubu, farklı nedenlerle, farklı statü ve farklı geçmişlere sahip yasal veya yasadışı göçmenleri içerebilir (Erbaş, 2019: 897; Karabıyık, 2022: 16).

2.6.2.4. Alana (Ülke Sınırlarına) Göre Göçler

Alana göre göçler benzer oluşum süreçleri içerse de oluşum sebepleri ve göç sonrası süreçlerde farklılıklar gösterirler. Bu göçler, iç ve dış göç olmak üzere ikiye ayrılır.

2.6.2.4.1. İç Göçler

Antik çağlardan beri insanlar farklı gerekçelerle gerek bireysel gerekse büyük topluluklar halinde yer değiştirmiş; bu hareket sonucunda birçok yerleşik uygarlık yok olmuş, yeni uygarlıkların ve yeni oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Özdemir, 2003: 102). İnsanlar, içinde yaşadıkları toplumun en üst düzeyinde güdülerini gerçekleştirmek isterler ve bu irade doğrultusunda göç; insanların kullanabilecekleri fırsat sayısını artırmanın yanında kişinin mesleki ve sosyal hareketliliğini sağlamaktadır (Altunok, 2021: 15). Bahse konu bu hareketliliğin ülke içinde gerçekleşmesi ise iç göç olgusu olarak ifade edilebilir. Tamamen ekonomik amaçlarla iç göçün, Sanayi Devrimi'nden sonra insanların kırsal alanlardan kentlere yoğun ve sürekli hareketi şeklinde geliştiği söylenebilir. İngiltere'de yaşanan sanayi devriminden sonra ülkenin gerek ekonomik gerekse sosyal yapısı değişikliğe uğramış, yeni iş imkânları ve bunun sonucunda ortaya çıkan emek talebini karşılamak için kırsal alanlardan sanayi

kentlerine doğru yoğun bir göç hareketi yaşanmıştır (Çolak, 2019: 8). Gelişmiş ülkelerin sanayileşme sürecinde iç göç olgusunun yani kırsal alanlardan kent merkezlerine doğru meydana gelen göçlerin etkileri görülebilir. Ayrıca II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanarak sanayileşme olarak ifade edilen süreci başlatmaya çalışan pek çok az gelişmiş ülkede bu durumun tekrarlandığı söylenebilir (Özdemir, 2003: 102).

Nüfusun bu kadar hareketli olmasıyla birlikte köylerin boşalmaya ve milyonlarca nüfuslu şehirler oluşmaya başladığı aktarılabilir. Böylece, ülkenin büyük metropol alanları, geniş istihdam olanakları, eğitim kurumları, sağlık ve sunulan diğer kamu hizmetleri ile iç göçü doğrudan veya dolaylı olarak etkileyerek nüfusun yeniden dağılımında aktif rol oynamıştır (Bartram, vd., 2017: 82; Dökmeci ve Koramaz, 2017: 22). Köyden kente basamaklı, köyden kente sıçramalı, şehirlerarası basamaklı ve kentten kente sıçramalı göçler (Çağlar, 2018: 34) olarak da sınıflandırılabilir iç göç (Çağlar, 2018: 34), gelişmekte olan ülkelerde meydana gelme eğilimindedir. Temelinde eşit olmayan kırsal alanlarda arazi dağılımı, şehir ve kırsal arasındaki işsizlik ve gelir farklılıklarının yattığı söylenebilir (Dönmez-Kara, 2015: 21). Gelişmiş ülkelerde ifade edilen bu etkenlerle birlikte yaşam kalitesinde olumlu şatlar arayışı da iç göçe neden faktörler arasında sayılabilir (Dökmeci ve Koramaz, 2017: 14).

İç göç, belli bir bölgede belli bir süre yaşayan ve kendi isteğiyle yaşadığı bölgeden ayrılanların oranıdır (Tekeli, 1998: 9). İnsanların yeni bir ikamet yeri edinmek için bir ülkenin bir kısmından diğerine göç etmesi olarak da ifade edilebilir. Bu göç, geçici veya kalıcı bir şekilde gerçekleşebilir. İç göçmenler menşe ülke içinde hareket eder ve menşe ülkede kalır (IOM, 2009: 43).

Teknolojik ilerleme, tarımda makineleşmenin artmasına neden olmuştur. Tarımda makineleşmenin artması nedeniyle işsizlik ortaya çıkmış bu da iç göçü tetikleyen bir olgu olmuştur. Ayrıca sağlıktan eğitime, doğal afetlerden ve hızlı nüfus artışına kadar birçok durum da iç göçü hızlandıran yeni faktörler olarak sıralanabilir. Bu göçler ilk olarak köyden kente yapılmıştır. Daha sonrasında küçük ve orta ölçekli kentlerden büyük şehirlere doğru genişlemeye devam etmiştir. Bu durum büyük şehirlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Bostan, 2017: 5; Bozkaya, 2020: 102). Başel (2003: 43), aşağıda Şekil 6'da özellikleri verildiği gibi iç göçlerin; tek yönlü göç, dairesel göç ve dönüşümlü göç olmak üzere üç şekilde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Buna göre iç göçler;

Şekil 6. İç göçler ve özellikleri (Başel, 2003)

Mevsimlik Göç: İç göç başlığı ile ilişkili olarak mevsimlik göç ele alınacak olunursa; genelde iç göç bağlamında meydana gelen mevsimlik göçler, bir yıllık süre zarfında belli zamanlarda ağırlıklı kırsal bölgelerden iş amacıyla gerçekleşen göçler olarak ifade edilebilir (Yıldız, 2018: 10). Mevsimsel göç, yılın belirli aylarında insanların iş, seyahat (örneğin tatil yerleri) veya eğlence (örneğin bağ evlerine geziler) için belirli bir süre hareket etmesi olgusudur. Mevsimlik göçlerde insanların yılın belirli periyotlarında iki veya daha fazla mekânda yer değiştirdikleri söylenebilir. Mevsimlik göç durumunda birden fazla sosyal ve kültürel yapının yaşanması durumu ortaya çıkmaktadır. Mevsimlik göçlerin yanı sıra göçün süresi de göçün niteliğini belirleyen bir kriter olarak ifade edilebilir (Koçak ve Terzi, 2012). Her ne kadar farklı nedenlerle (tatil, eğlence, emek vb.) gerçekleşse de mevsimlik göç, çoğunlukla mevsimlik tarım işçilerinin iş bulup çalışmak için başka yerlere geçici olarak gitmesi şeklinde aktarılabılır. Nitekim birçok çalışmanın sonuçları (Öz, 2019), kır-kent şeklinde gerçekleşen göçün ağırlıklı olarak mevsimlik göç statüsünde meydana geldiğini ortaya koymuştur.

2.6.2.4.2. Dış Göçler

Pek çok siyasi ve sosyal sorunun merkezinde, politika yapıcılarının ve araştırmacıların dış göçü ya da başka bir ifadeyle uluslararası göçü dinamik bir sosyal süreç şeklinde görmedeki başarısızlıklarının yattığı söylenebilir (Castels ve Miller, 2008: 61). Uluslararası göç, insanların yerleşmek ya da uzun bir süre kalma gayesiyle ülke sınırlarını geçerek başka bir ülkeye taşınmasıdır (Bartram vd., 2017: 13; Yıldız, 2018: 11). Yine insanların bir ülkeden diğerine bireysel ya da toplu göçü olarak da ifade edilebilir (Çağlayan, 2015: 88).

Abadan-Unat (2017: 75-77), uluslararası göç hareketlerini modernitenin beş ana kategorik çerçevesi içinde değerlendirmiştir. İlk göç dalgasına "Avrupa'nın emperyalist atılımları ve göçleri" adı verilmiştir. Bu aşamada sömürgeci zulüm kapsamında İngiltere, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa'dan yeni kolonilere göç hareketleri üç asır devam etmiş ve Birinci Dünya Savaşı ile son bulmuştur. Avrupa menşeli göçmenler üç asırlık bir döneme yayılan ilk göç hareketlerinde, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın yanında Kanada ve ABD gibi farklı bölgelerde yeni devletlerin oluşmasında zemin hazırlamışlardır. İkinci göç dalgası ise 17.-18. yüzyıllarda aynı dönemde yaşanmış, ancak farklı yönde gelişmiştir. Avrupalı tüccarlar söz konusu bu dönemde Kuzey Afrika'dan topladıkları köleleri Güney Amerika, Karayipler ve Brezilya'ya getirmişler ve 19. yüzyılda köleliğin sona ermesinden sonra uzun vadeli sözleşmelerle bağlantılı farklılaşan coğrafyalarda benzer şekillerde süreklilik göstermiştir. Üçüncü göç dalgası, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorlukların tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan yeni ulus-devletlerin homojen bir toplum arayışının bir parçası olarak gelişmiştir.

1920'lerde gelişen demografik değişikliklere ek olarak, üçüncü göç dalgasının durumuna ilişkin analizin, Rus Devrimi'nden sonra ülkelerinden göç etmek zorunda kalan Beyaz Rusları ve Nazi rejiminden kaçan Yahudileri de kapsadığını görüyoruz. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu ve Afrika'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, dördüncü göç dalgasında önemli rol oynadı. Yeni devletlerin bölünmüş etnik yapılar, otoriter siyasi rejimlere sahip olması ve bağımsızlık sürecinde ortaya çıkan çatışmalara etkili çözümler üretememesinin, yoğun mülteci hareketlerine yol açtığı söylenebilir. 1947'de Hindistan'ın bölünmesi, Pakistan'ın ve ardından Bangladeş'in kurulması bu bağlamdaki önemli örneklerden bazıları olarak söylenebilir. Bağımsızlığını kazanan yeni oluşumların "beyaz iskâncıları" anayurtlarına gönderme politikası ve SSCB'nin dağılmasından sonraki göç hareketleri, dördüncü dalga göç analizinde önemli unsurlar arasında sıralanabilir. Modern zamanlardan bu yana beşinci uluslararası göç dalgası, dördüncü göç dalgasıyla kesişmiştir ancak bunlar ekonomik motivasyon nedenleriyle daha sınırlı gelişen göçlerdir. 1950'lerde ve 1960'larda, Batı Avrupa, ABD ve daha sonra Orta Doğu'nun işgücü ithalatı politikalarının, modern uluslararası göç akışlarının son dalgasını yarattığı şeklinde bir çıkarım yapılabilir.

Faist (2003), uluslararası göçü, çok sayıda ulus devlette iki veya daha fazla pozisyon arasındaki bağlantıları ve göç hareketlerine katılanlar ile kalanlar arasındaki

ilişkiyi içeren çok boyutlu bir süreç şeklinde değerlendirmiştir. Buradan hareketle uluslararası göç için gerek demografik ve politik gerekse kültürel ve ekonomik faktörlerle birlikte çoklu bağlantıları olan bir süreç olarak gelişmekte ifadesi kullanılabilir (Faist, 2003: 24-30). Faist (2003: 50-55) tarafından modern zamanlarda uluslararası göç üç aşamalı bir analizle ele alınmıştır. İlk aşamayı "Avrupa sömürgeciliği" olarak adlandırmış ve 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Avrupalı yerleşimcilerin köleliğini ve 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkan sözleşmeli çalıştırma uygulamasını bu sürecin iki ana biçimi olarak değerlendirmiştir. Çalışmadaki ikinci başlık "Beyaz Göçmen Kolonilerine Atlantikötesi Göç", 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa ülkelerinden Amerika, Avustralya ve Güney Afrika'ya göçü konu almaktadır. Çalışmanın üçüncü başlığı "II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Güney-Kuzey Göçü" şeklinde kendine yer bulmuştur. Modern dönem olarak değerlendirilen bu süreç, 1960'ların başında belirginleşerek ekonomik olarak daha az gelişmiş ülkelere daha gelişmiş ülkelere emek ve mülteci göçü eğilimine odaklanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 2000'li yılların başlarına kadar olan göç akımlarını dört aşamalı olarak ele alan Stalker (2002: 152-153), savaş sonrası dönemden 1950'lerin başlarına kadar olan dönemi yoğunlaşan mülteci hareketleri bağlamında değerlendirmiştir. 1950'lerin başından OPEC petrol krizine kadar olan dönemin işçi göçü (emek göçü) bağlamında geliştiği ifade edilebilir. 1973 OPEC petrol krizini takip eden dönem, göç konusunda yeni bir bakış açısının geliştirildiği ve göçmenlere kapıları kapatan politikaların öne çıktığı bir dönem olarak aktarılabilir. 1980'lerin ortalarından 2001'e kadar olan dönem yasa dışı göçe, sığınmacı ve mülteci hareketlerine sahne olmuştur (Ceylan, 2022: 10). Göç hareketlerini toplumsal değişimin temel tetikleyicileri arasında sıralayan Castles ve Miller (2008: 12-14), uluslararası göç hareketlerini 20. yüzyılın ikinci yarısından 21. yüzyılın başlarına kadar beş geniş kategoride ele almaktadır.

Çeşitli ülkelerdeki gerek itici gerekse çekici faktörlerin göçün meydana gelmesine zemin hazırladığı söylenebilir. Bu nedenle dış göç, ülke sınırlarını aşarak başka ülkelere giden farklı ülke vatandaşlarını içermektedir. Ancak, tüm sınır geçişleri uluslararası göçle eşanlamlı değildir. Bu kavramda uzun vadeli ve yerleşime yönelik hareketler algılanmaktadır (İçduygu vd., 2014: 311). 2010 yılından sonra Orta Doğu'da başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan iç karışıklıkların ardından insanların ülkemize sığınması dış göçe bir örnektir (Bozkaya, 2020: 102).

Dış göçün nedenleri

Gerek insan kaynaklı gerekse doğal birçok sebebin dış göçlerin oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Bunlar: “Küreselleşmenin sonuçları, savaşlar, gelecek kaygısı, ekonomik nedenler, işsizlik, doğal afetler, daha iyi bir yaşam hayali, etnik veya dini baskılar, özgürlük arayışı” olarak ifade edilebilir. İnsanların savaş, doğal afet, sürgün gibi nedenlerle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmaları ya da mecbur kalmaları halinde meydana gelen göçe zorunlu göç adı verilmektedir (Yılmaz, 2014: 1686-1687).

Dış göçün sonuçları

Göç hareketlerinin ekonomiden, demografiye; siyasetten, sağlık, barınma ve eğitime bunlarla birlikte toplum, kültür, ulusal güvenlik, dil, din, gibi alanlara kadar birçok sorunlara neden olduğu aktarılabilir. Bu sorunlar göçün sonuçları açısından değerlendirilebilir. Göç, tarihin her döneminde devletlerin karşı karşıya kaldığı bir durumdur. Ülkemizin jeopolitik konumu itibarıyla sürekli olarak dış göçlere sahne olduğu görülebilir. Bu bağlamda çeşitli sosyo-ekonomik, tarihsel, politik faktörler vb. sonuçlar ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu durumun ise çeşitli sorun, gelişme ve olaylara neden olduğu söylenebilir (Buran, 2017: 107).

2.6.2.5. Yasallık Durumuna Göre Göçler

Yasallık durumuna göre yasal ve yasadışı göçler olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

2.6.2.5.1. Yasal (Düzenli) Göç

Bu göç, insanların veya topluluklarının yasal olarak vatandaşı oldukları ülkeden başka bir ülkeye girmesi, burada kalması ve bu ülkeden ayrılması anlamına gelir. Diğer bir deyişle göç sırasında hukuki bir sorunla karşılaşmadan gerekli yasal prosedürlere ve belgelere sahip kişilerin göç etmesidir (Adıgüzel, 2019: 4-80). Göçmenlerin yaşadıkları yerden yeni yaşayacakları yere giderken; ülkelerinden ayrılışlarını, varış ülkelerine seyahatlerini, transit geçişlerini ve girişlerini düzenleyen yasa ve yönetmeliklere uygun olarak gerçekleştirdikleri göçtür (Bozkaya, 2020: 103; IOM, 2009: 26).

2.6.2.5.2. Yasadışı (Düzensiz) Göç

Yasadışı göçün net veya genel kabul görmüş bir tanımının olmadığı söylenebilir. Göçmenlerin; çıkış ülkesi, geçiş ülkesi ve göçmen kabul ülkesinin sınırlarını, sınır geçişlerini düzenleyen yasalar dışında geçmesi olarak ifade edilebilir. Gidilen ülke açısından bu, göçmenlik kurallarına uygun olarak gerekli izinler veya belgeler olmadan o ülke sınırlarından giriş yapmak, orada kalmak ve o ülkede çalışmak anlamına gelir. Mesele şu ki, göçmenler ülkelerinden geçerli bir pasaport veya seyahat belgesi olmadan ülke sınırlarını aşp ülkelerini terk edebilmek için yasal gereklilikleri karşılamamaktadır. (IOM, 2009: 26).

Göçleri sırasında başka bir ülkenin sınırını geçmek için gerekli yasal prosedürlere ve gerekli belgelere sahip olmayan kişi veya toplulukların yasa dışı göçüdür. Başka bir ifadeyle kişilerin ve toplulukların vatandaşı oldukları ülkeden başka bir ülkeye yasa dışı giriş, orada kalış ve çıkışlarını ifade eder (Adıgüzel, 2019: 4; Asar, 2004: 248). Atasü-Topcuoğlu (2018: 501)'na göre bu, ülkelerin izleyemediği ve kontrol edemediği sınır ötesi insan hareketlerinin bir parçası olarak ifade edilebilir. Bir ülkeye yasa dışı yollardan giren, giriş kurallarını ihlal eden veya vize süresinin sona ermesi nedeniyle bir transit veya ev sahibi ülkede yasal statüsünü kaybeden kişilere de düzensiz göçmen denir. Bu terim aynı zamanda gizli/belgesiz göçmen veya düzensiz göçmen şeklinde de anılır. “Düzensiz” terimi, “yasadışı” terimine tercih edilir, çünkü “yasadışı” kavramında suç çağrışımı vardır ve göçmenlerin insanlığını yok saydığı aktarılabılır (IOM, 2009: 27).

Yapılan açıklama ve tanımlardan hareketle yasal ve yasa dışı (düzensiz) göç hareketliliğinin birbirinden çok farklı olduğu görülebilir. Yasa dışı bir şekilde göç edilen ülke sınırlarının her zaman ihlal edileceği anlamından ziyade yasa dışılığın bir ihlal sonucu meydana geldiği söylenebilir.

Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) tarafından sunulan yasa dışı göç raporu sonuçları değerlendirildiğinde yasa dışı göçle ilgili çeşitli durumların olduğu görülebilir. Bu durumlar aşağıda sıralanmıştır (EGM, 2008: 17):

- “Ülke sınırlarından yasa dışı giriş yapmak ve/veya yasa dışı çıkış yapmak.
- Sahte ya da tahrif edilmiş seyahat belgeleri ve diğer belgelerle sınır kapılarından giriş ve/veya çıkış yapmak.

- Yasal mevzuata uygun olarak giriş yapılmakla birlikte, vize süresi veya vize muafiyetinin tanındığı kalış süresinin bitiminde ya da yetkili makamlarca verilmiş oturma izninin bitiminde çıkış yapmayarak, izinsiz ikamet etmek”.

Yasadışı göçün bir sorun haline geldiği, ulus-devlet olarak ifade edilebilecek devletlerin oluşumu ve sanayi devriminden sonra dünyanın az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere temel tehdit olarak gördüğü unsurlardan biri haline geldiği görülebilir. Özellikle gerek emperyalist genişleme dönemi gerekse I. Dünya Savaşı sonrasındaki zaman periyodu, ulus-devletlerin katı göç politikaları uygulayarak göçü kontrol altına almaya çalıştığı zamanlar olarak aktarılabilir. 1930'larda ulus-devlet içinde yurttaşlık kavramı gelişip sınırlarının korunmasıyla pekiştirilirken, sürgün ve diasporaların ortaya çıkmasıyla göç gerçeği siyasi bir biçim almıştır. Bu, komünizm veya anarşizm gibi bu durumda hareket özgürlüğünü ve insanların yeni yerler keşfetme özgürlüğünü kısıtlayan siyasi düşünce akımlarına yol açmıştır (Hollifield, 2004: 3-17).

2.6.2.6. Göç Eden Nüfusun Niteliğine Göre Göçler

Göç örüntülerinin oluşumunda göçe neden olan süreçler ve faktörlerin önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Aşağıda (Şekil: 7) alan yazında öne çıkan yeni sayılabilecek göç türleri değerlendirilmiştir. Bunlar; emek göçü, beyin göçü, emekli göçü ve transit göçler olarak sıralanabilir (Bozkaya, 2020; Ceylan, 2022).

Şekil 7. Göç eden nüfusun niteliğine göre göçler (Ceylan, 2022)

2.6.2.6.1. Emek Göçleri

Sanayi devriminden bu yana göçün en önemli kategorilerinden biri olan uluslararası emek göçü, göçün ev sahibi ve kaynak ülkelerin karşılıklı ihtiyaçlarını karşılama isteği bağlamında gelişmekte olduğu söylenebilir. Emek göçü, yani ihtiyaç fazlası emeğin (işgücünün) göç edilen ülkelere ihraç edilmesi, göçmenlerin istihdam olanağı sağlamasıyla gündeme gelmektedir. Bu göçlerin, gidilen ülkeler bağlamında işgücü ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemli olduğu ifade edilebilir. Göç hareketinin süjesi olan göçmenler; “geçici veya sürekli göçmen işçi, mevsimlik göçmen işçi, vasıflı göçmen işçi, vasıfsız göçmen işçi” vb. olarak sıralanabilir (Sevencan ve Goularas, 2019: 49-51).

Emek göçleri genellikle işe davet sözleşmeleri şeklinde somutlaştırılmış ve işçilerin hedef ülkede geçici bir süre kalacağı varsayımı ile gerçekleştirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da misafir işçilere yönelik emek göçü 1800'lerin sonunda başladı. ABD'de Japon ve Çinli mevsimlik işçilerin işe alınması sürecinin işgücü göçünün kaynağını oluşturduğu söylenebilir. Avrupa'da ise ilk işgücü ithalatı süreci kamu politikasından değil de işverenlerin tercihleri sonucu gelişmiştir ifadesi kullanılabilir. Avrupa'daki göçmen işçilerin büyük bir kısmı sınır dışı edilirken, savaş arası dönemde işçi göçünün tanınması istisnai bir durum olarak karşımıza çıkmıştır (Bartram vd., 2017: 167-168). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte aktif olarak çalışabilecek yaştaki nüfus oranında görülen gerek düşüş gerekse ekonomik ihtiyaçlarla özellikle 1950'li yıllarla birlikte hem Avrupa hem de ABD'nin işgücü ithalinin yanı sıra Ortadoğu ülkeleri ve Kuzey Afrika ile Körfez'de bulunan Arap ülkelerinde de buna paralel yönde birtakım politikalar geliştirildiği söylenebilir. Emek göçlerinin; ülkeler arasında düzenli işgücü anlaşmaları ve düzenli işgücü kabulü ile ilerlemektedir. Bunun yanında bazı Arap ülkelerinde görülebilen projeler vasıtasıyla garantörlük ve düzensiz işgücü akışları ile de ilerleyebilmektedir (Abadan-Unat, 2015: 262).

Ekonomik nedenlerle iki veya daha fazla ülke arasındaki döngüsel göç hareketleri de emek göçünün tarihsel olarak süreklilik gösteren alt kategorileri arasında ifade edilebilir. 1700'lerde Fransa-İspanya göç hareketleri yine Bracero programından önce Amerika Birleşik Devletleri-Meksika arasındaki mevsimlik göçler, tarımsal emeğin yönlendirdiği döngüsel göçün örnekleri olarak sayılabilir. Hasta bakımından, çocuk bakımına ve ev hizmetlerine kadar; döngüsel göçmen işçiler arasında kadınların

çoğunlukta olduğu bir diğer alt başlık olarak öne çıkmıştır (Bartram vd., 2017: 71-74; Ceylan, 2022).

Günümüzde birçok gelişmiş ülkenin göç politikasında vasıflı göç önemli bir yer tutmaktadır (Şemşit, 2018: 45). Onlara yük olmayacak doktorlar, mühendisler, öğretmenler vb. insanları kendi ülkelerinde göçmen olarak kabul ederler. Bu, başka bir ülkede iş bulma umuduyla motive edilen göçmen göçüdür (Bartram vd., 2017: 197). Burada kendini gösteren diğer bir göç ise beyin göçüdür. Bu göç, emek göçüyle ilişkilendirilen bir göç türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozkaya, 2020: 104-105).

2.6.2.6.2. Beyin Göçleri

Beyin göçü, bir uluslararası göç türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyin göçünde bireylerin özelliklerinin kimliklerinde belirleyici rol oynadığı söylenebilir. Beyin göçü, eğitilmiş ve yetenekli insanların kendi ülkelerinden başka bir ülkeye göç etmesi olup kendi menşe ülkelerinin beceri kaynaklarının azalmasına yol açan göç türü olarak tanımlanabilir (IOM, 2009: 14). Eğitilmiş ve yüksek vasıflı göçmenlerin az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru göç hareketini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Genel bir şekilde mühendisler, doktorlar ve bilim adamları vb. gibi eğitilmiş meslek gruplarının göç faaliyeti olarak görülen beyin göçünün, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına engel olabileceği yönünde endişeler uyandırdığı söylenebilir (Docquier ve Rapoport, 2009: 680; Gibson ve McKenzie, 2011; Hall, 2005).

Beyin göçü, tarihin en eski dönemlerinden beri menşe bölgelerde çeşitli itici ve çekici faktörlerin bir parçası olarak yaşansa da, "beyin göçü" teriminin kullanımı 1950'ler ve 1960'larda popüler hale geldi (Cervantes ve Guellec, 2002). Bu dönemde İngiltere'den Amerika ve Kanada'ya göç eden bilim adamları (Gibson ve McKenzie, 2011: 108), büyümek ve dikkat çekmek için çok zaman ve fırsat harcayan insanları kaybetmekle yargılandılar. Yukarıdaki tarihlerden bu yana beyin göçünün sosyal, ekonomik ve politik sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler yapılmakta ve bu tartışmalarda ağırlıklı olarak beyin göçü sonucunda ülkelerin uğradığı zararlar üzerinde durulmaktadır (Görgün, 2019: 41-42). Ayrıca emek göçünde olduğu gibi beyin göçü ile de göçmenler menşe ülkelere gönderdikleri işçi dövizleri ile ilgili ülke ekonomilerinin gelişmesinde önemli katkı sağladıkları söylenebilir (Ceylan, 2022: 18). Bu duruma ek olarak, teknolojik imkanların artmasıyla birlikte beyin göçü olgusuna yeni boyutlar eklenmiş ve

söz konusu göçmen grubunun iki ülkede aynı zamanda çalışmasına yardımcı olacak işlerin menşe ülkelerce uygulanmasına öncelik verilmiştir. Bu bağlamda Hindistan, Tayvan ve Çin gibi ülkelerin, Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden yüksek vasıflı profesyonellerden yararlanmak için yeni ilerlemeler kaydetmek suretiyle ve çeşitli teknoloji ortaklıklarını desteklediği ifade edilebilir. Haiti, Sırbistan, Suriye ve Ermenistan gibi yüksek vasıflı göçmenler sağlayan çeşitli ülkeler hem tersine beyin göçünü sağlamak adına birtakım çalışmalar yürütmüşlerdir. Ayrıca beyin göçüyle ülkelerinden ayrılan göçmen grubunun menşe ülkelerindeki birtakım çalışmalara aktif olarak katkı sunmasını destekleyen girişimler yürütüldüğü de söylenebilir. (Bartram vd., 2017: 57-61).

Beyin göçünün, eğitim amaçlı göçün devamı veyahut sonucu olabileceği söylenebilmekte birlikte az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde sınırlı sayıda yetişmiş vasıflı grubun yitirilmesi şeklinde de sonuçlanabilir (Aksoy, 2012: 121). Kısacası beyin göçü grubu eğitilmiş, vasıflı ve yetenekli göçmenlerdir. Türkiye'nin özellikle son yıllarda binlerce öğrenci için önemli bir merkez haline geldiğini ifade etmek yanlış olmaz (Bozkaya, 2020: 105).

2.6.2.6.3. Emekli Göçü

Bu göç türü yaş, ekonomik durum ve yaşamdan umulan şeyler bakımından diğer göç türlerinden farklı bir konumdadır. Farklı yönler içeren bu göç türü, yeni bir göç türü olarak işlev görmektedir. Bu tür göçlerde;

- Başka bir ülkede çalışmak için ülkesinden ayrılan ve emekli olduktan sonra ülkelerine dönerek burada yaşamlarına devam edenler,
- Kendi ülkesinden başka bir ülkeye çalışmak amacıyla gidip ve hedef ülkede emekli olarak orada yaşamaya devam edenler,
- Ülkesinde çalışarak emeklilikten sonra kıyıda veya kırsalda doğal bir ortamda yaşamak arzusunda olanlar olmak üzere üç farklı grup ifade edilebilir.

Yukarıda ifade edilen grupların yaşamak istedikleri yerleri dikkate alarak emekli göçünü oluşturdukları aktarılabilir. Türkiye'nin İzmir, Muğla, Aydın ve Antalya gibi kıyıdaki şehirlere göç etmiş yabancı göçmen emeklilerin oluşturduğu göç izah edilen üçüncü gruba dahil edilebilir (Şemşit, 2018: 74). Bu, özellikle son yıllarda ülkemize

katlanarak artan göç dalgalarından biri olarak ifade edilebilir. Bu geçişler özyinelemeli işlevselliğe sahiptir. Yani göç eden emekliler, kural olarak yılın tamamını değil, yılın önemli bir bölümünü göç ettikleri yerde geçirirler (Bozkaya, 2020: 105). Bu nedenle, insanların bu hareketliliğinin göç olarak mı yoksa bir tür turizm olarak mı değerlendirilmesi gerektiği konusunda tartışmaların olduğu aktarılabilir. Bu amaçla ülkemizde yaşayan, oturma izni almış ve kendi evinde yaşayan emekliler, onları yerleşik göçmen konumuna getirmektedir (İçduygu vd., 2014: 228).

2.6.2.6.4. Transit Göç

Uluslararası Göç Örgütü; “iki ya da daha fazla ülke arasında seyahat ederken geçiş esnasında farklı uzunluklarda gerçekleşen durma” eylemi transit göç şeklinde değerlendirip tanımlamaktadır (IOM, 2009). Transit göç; ister düzenli olsun isterse düzensiz olsun bu, göçmenlerin kendi ülkelerini terk etme sürecinden sonra geldikleri ülke veya ülkeleri gidecekleri ülkeye ulaşmak için bir göç aracı olarak kullandıkları bir durum olarak ifade edilebilir (Mutluer, 2003: 11). Transit göçler düzenli ya da düzensiz göç hareketleri şeklinde gelişebilir. Göç edenlerin varış/hedef ülkesine geçmek amacıyla bekledikleri bu ülkelere transit ülkeler denir (Bozkaya, 2020: 106). Transit ülkeler, coğrafi olarak varış ülkesi ile menşe ülke arasında yer alan ve her an yasal veya yasa dışı kalıcı hale gelebilecek göçmenleri alan ve yöneten ülkeler olarak tanımlanabilir (Şemşit, 2018: 45). Son zamanlarda yasa dışı göç ile tartışılan transit göç kavramı, göç yolunun ara aşamalarda olduğunu, geçiş aşaması olarak ifade edilebilecek durumun daha tamamlanmadığını ve sürecin henüz sonlanmadığını belirtmektedir. Buna karşılık gelen durum daha önceki göç çalışmalarında “adım adım göç” olarak anılan evrenin bir aşaması olarak değerlendirilmiştir (Ceylan, 2022: 17). Ancak sonraki süreçte özellikle 1990'lardan itibaren göç literatüründe transit göç olarak ele alındığı söylenebilir (Şirin-Öner, 2016: 17).

Uluslararası göç faaliyetlerinin transit göç kategorisi, göçmenlerin geldikleri ve gidecekleri ülkeler arasındaki geçişleri sırasında farklı zamanlarda başka ülkelerde bulunmalarıdır. Transit göçte birtakım belirleyici faktörlerin olduğu söylenebilir. Bunlar; ülkelerin sahip oldukları coğrafi konumları, hukuki yapıları ve vize mekanizmaları ile sınır kontrolü uygulamasının niteliği olarak sıralanabilir (Biner, 2016: 13; Düvell, 2014: 215).

Türkiye'nin coğrafi konumunun dünyadaki önemli transit ülkeler arasında sayılabilecek bir pozisyonda yer almasını sağlamıştır. Suriye'de kötüleşen durum üzerine Türkiye, Suriye'nin İdlip kentinden milyonlarca göçmenin sınıra girme tehdidi nedeniyle 28 Şubat 2020'de sınırlarını açmıştır. Sınırların açılmasının ardından Türkiye'deki göçmenlerin gidecekleri ülkelere yönelik süreçte kendilerine herhangi bir engelin ya da müdahalenin olmayacağını da belirtmiştir. Bu durum üzerine gerek Yunanistan gerekse Bulgaristan'dan büyük bir göçmen akışı Avrupa'ya gerçekleşmiştir. Söz konusu bu göçmen akını, transit göçün güncel bir örneği olarak ifade edilebilir (Bozkaya, 2020: 106). Yapılan bu açıklamalardan sonra transit göç kavramının, “transit göçmen”, “transit ülke”, “transit mülteci” gibi göç hareketlerinin birtakım özne ve nesnelerini tanımlayan terimlerin de ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir (IOM, 2009).

2.6.3. Göçün Sonuçları

Neredeyse tüm toplumları bir şekilde etkileyen bir olgu olma özelliğine sahip olan göçün insanlık tarihi ile özdeşleşmiş olduğu söylenebilir. Bu bağlamda göç üzerinde birçok araştırma yapılmış ve yapılmaya da devam edilecek önemli bir konu olduğu ifade edilebilir. Göçle yakından ilişkili pek çok devletin olması ve göçün insan yaşamı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin yanı sıra bu konuya olan ilginin artmasına neden olmaktadır. Göç veren/maruz kalan devletlerin, kentlerin ve diğer yerleşim birimlerinin kaçınılmaz olarak göçün gerek olumlu gerekse olumsuz sonuçlarıyla yüz yüze kaldıkları söylenebilir (Bozkaya, 2020: 109; Favell, 2003; Yalçın, 2004: V).

Göç sonrası meydana gelen bir sonuç olarak, göçmenlerin farklı gruplar oluşturmaları ve göç sürecinin sonraki aşamalarında kalıcı olarak yerleşmeleri nedeniyle, göçün toplum üzerinde uzun vadeli etkilerinin ortaya çıktığı söylenebilir. Ev sahibi ülke ve toplulukların tutumları dikkate alındığında bunların göstermiş olduğu tepkiler ile göçün sonuçlarının da çok farklı olabileceği görülmektedir. Çoğu göçmen ülkesinin, tutumları bir denge unsuru oluşturma durumundayken bunun aksine göçü eleştiren ülke ve toplumların, göçmenleri gerek ekonomik refah konusunda gerekse kamu düzeni ve ulusal kimlik konularında bir tehdit unsuru olarak değerlendirdiği de söylenebilir (Castels ve Miller, 2008: 64-65; Gedalof, 2007).

Çoğu ülkenin demografik, kültürel ve sosyal oluşumunun göçlerden oldukça etkilendiği hatta göçle gerçekleştiği ifade edilebilir (Portes, 2010). Bu özelliğinden dolayı göç, transit ülkelerde yaygın bir gerçek olmakla birlikte ani göçlerin ise büyük değişimlere neden olduğu aktarılabilir. Bu bağlamda hedef ülke ya da toplumları için büyük bir sorun teşkil etmekte ya da öyle algılanmaktadır. Göçün, esas olarak yaşam koşullarını iyileştirmek için yapıldığı görülse de gerek savaş gerekse doğal afetler gibi nedenlerle de zoraki bir durumdan kaynaklandığı da görülebilir (Castelli, 2018). Sebebi ne olursa olsun, devletlerarası hareket, ikamet ve hayatın devamı gibi tüm işlemler ülkelerin rızası ile yapılmaktadır (Altunok, 2017: 295).

Yeni olan bir olgu, olay ve durumun sancılı bir süreci beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu anlamda yeni bir yerde olmak, yeni bir ortamda yeni insanlarla tanışmak, yeni ilişkiler içinde olmak ve bu duruma uyum sağlamanın da hem sancılı hem de zor olduğu ifade edilebilir. Yerleşik bir ortama yeni unsurların girmesi genellikle ortamın istikrarsızlaşmasına neden olur. Bununla birlikte yeni bir ortama giren bir öznenin bir uyum sürecinden geçmesi önem arz etmektedir (Bozkaya, 2020: 109). Bu sürecin kolay ya da zor olması ortamdaki birçok faktöre bağlı olarak değişebilir. Göçmenler menşe ülkelerinden çok farklı bir ortama/hedef ülkeye girerlerse uyum süreci bu anlamda daha zor olabilir. Tam tersi menşe ülkesine benzerlik gösteren bir ortamla karşı karşıya kalmaları durumunda uyum sürecinin nispeten daha kolay olacağı ifade edilebilir (Göngör, 2006: 232).

Göç ile birlikte, göçmenin hayatından birçok şey bir anda değişebilir çünkü daha önce bilinen ve denenilen her şeyin bir anda silinip gitmesi ile eşdeğer bir durum yaşanabilir. Özellikle uluslararası göç türünde böylesi bir durumun yaşanmasının çok olası olduğu söylenebilir. Çünkü yeni coğrafyadan tutun da yeni yüzlere, sosyal ilişkilere, kültüre, dile ve hatta bazen yeni dinle karşılaşmaları bile çok olağan bir durum olabilir (Portes, 2010). Olağan yaşam biçiminin tersine dönmesi, barınma olsun beslenme olsun bu gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında yaşanan güçlükler, baş gösteren salgın hastalıklar, meşakkatli göç yolculuğu sırasında aileden fertlerinden birinin kaybı gibi istenmeyen durumlar özellikle dezavantajlı göçmen gruplarda ciddi depresyon ve travmalara neden olabilmektedir (Adıgüzel, 2016: 191). Bunlarla birlikte aynı zamanda bazı göçmenlerin yaşadıkları yeni yerlere tam olarak uyum sağlayarak asimilasyona uğradığı da ifade edilebilir (Bozkaya, 2020: 110).

Göçün, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki yapısal dengesizlikleri şiddetlendirdiği ifade edilebilir. Kentli iş arayanların sayısı, kentsel nüfus artışıyla orantısız bir şekilde artmakta ve göçmen akışına hâkim iyi eğitilmiş genç nüfus oranı yüksek olduğu için bunların mevcudiyeti, kırsal emek arzında bir düşüşe neden olurken kentsel emek arzı anlamında ise bir yükselmenin söz konusu olmasına sebep olmaktadır (Todaro, 1980: 362). Artan sayıda iyi eğitilmiş genç ve daha iyi iş beklentisiyle şehirlere gelen bu göçmenlerin, kayıt dışı sektörlerde ve iş imkânlarının azlığı nedeniyle çoğunlukla düşük katma değerli işlerde çalıştığı söylenebilir. Büyük şehirlerde marjinal işlere taşınan göçmenlerin, yüksek işsizliği daha da kronik hale getirdiği de ifade edilebilir (Şantaş, 2018: 15). Ayrıca kırsal kesimde yaşayan ve daha önce işsiz sayılan bazı kişiler göç ettikleri yerlerde açıktan işsiz kalmakta, hizmet sektöründe bu oluşan yeni durum işgücü arzına yol açmakta, kayıtlı işgücünün pazarlık gücünü zayıflatmak suretiyle kayıt dışı sektörün büyümesine ve sonuç olarak bu yeni işgücü arzının yeniden ücretlerin düşmesine sebep olmaktadır (Altunok, 2021: 27; Özyılmaz, 2018: 18)

Kırsal nüfus ve kentsel nüfus bağlamında bir değerlendirme yapılacak olunursa göçmenlere karşı kentsel nüfusun önyargılı olmaları nedeniyle sosyal dışlanmaya maruz kalabildikleri söylenebilir. Bu dışlanma nedeniyle, özellikle kültürel farklılıklardan ve mevcut uyumsuzluklara tepki olarak ortaya çıkan gerilimlerden etkilenen genç nüfus, kendini gösterme ve otoriteye karşı isyan gibi nedenlerle suça yönelebilmekte ayrıca çocuklar erken yaşlardan itibaren çalışmaya zorlanarak okul kariyerlerini etkileyebilmekte ve kötü alışkanlıkları geliştirmelerine neden olabilmektedir (Altunok, 2021: 28-29; Görmez, 1991: 29; Özcan, 2017: 36).

Özellikle az gelişmiş ülkelerde göçe bağlı olarak şehirlerdeki nüfus artışı doğal nüfus artışından çok daha fazla olmasından kaynaklı büyük şehirler ve mega kentler ortaya çıkmıştır. Bu yerlerde konut, arsa, kamu hizmetlerinin yüksek maliyeti ve ağır vergi yükü, yaşam koşullarını olumsuz etkilemiş, sosyal çevreyi bozmuş ve kamu hizmetleri bu gelişmeye ayak uyduramamıştır. Buna bağlı olarak şehirlerin aşırı yoğunluğu, barınma, yerleşim, yoksulluk ve suç artışı gibi sorunlar ortaya çıkmıştır (Başel, 2006: 289-293).

2.6.4. Göç Kuramları

Göç hareketlerini açıklayan teoriler, sosyal bilimlerde uzun bir geçmişe sahiptir. Göçün, sosyal bilimlerin farklı alanlarında çeşitli yönleriyle ele alındığı söylenebilir

(Bozkaya, 2020: 106). Sanayileşmeyle birlikte küreselleşmenin bir sonucu olarak daha karmaşık ve çeşitli hale gelen göç olgusunda “İnsanlar neden göç eder?” sorusu üzerinde durularak göç eden bireyler düşünüldüğünde onları göçe sürükleyen neden ve motifler kapsamında bir değerlendirme sonrasında ise “Göç hangi ölçüde amacına ulaşır?” sorusuna yanıt aranarak insanları bulundukları mekanda göç etmeye veya orada kalmaya iten kimi sosyal ve ekonomik faktörler üzerinde değerlendirme yapılmıştır (Altunok, 2021: 16; Er, 2015: 43).

Göç teorileri, göç hareketlerinin nedenlerini ve yapısını, göç öncesi ve sonrası koşulları, göçün gerçekleştiği yerde göçmenlerin durumunu ve toplum üzerindeki etkisini incelemekte ve çeşitli açıklamalar sunmaktadır. Dolayısıyla amacı göç olgusunu anlamaktır. Göç çalışmalarına mesai harcayan araştırmacılarının genel görüşü, göç olgusunun tek bir teori ile açıklanamayacağı yönündedir (Castles, 2010). Bu düşünceden hareketle 19. yüzyılda gerek iç gerekse dış göçleri birleşik bir kuramla açıklamaya yönelik sarf edilen çabalardan sonra 20. yüzyılda farklı kavram ve varsayımlar kullanılarak farklı göç kuramı modelleri geliştirilmiştir (Abadan-Unat, 2017: 21).

Bu teoriler, onları bir nedene veya örüntüye bağlayarak açıklanamaz. Çok yönlü olan bu teoriler, göç hareketlerine farklı noktalardan bakarak bilimsel bir zemin oluşturmuştur. Göç olgusu dinamik bir süreç olduğundan toplumsal hayatın tüm boyutlarını etkilemektedir. Bu nedenle “sosyoloji, tarih, siyaset bilimi, iktisat, coğrafya, demografi, psikoloji ve hukuk” gibi pek çok alanı kapsayan disiplinler arası araştırmalar bu süreci açıklamaya yönelik yapılmıştır. Sonuç olarak, geliştirilen teorilerin birçoğu disiplinler arası bir niteliğe sahiptir (Castels ve Miller, 2008: 30). Bununla birlikte, sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerini ilgilendiren göç, son yüzyılda geliştirilen farklı göç teorileri arasında model ve analiz düzeylerinde önemli farklılıklar göstermektedir. Görülen bu farklılaşmanın, göçün sebep, sonuç ve doğasına dair geniş bir tartışmayı da doğurmuş olduğu söylenebilir. Yukarıda belirtildiği gibi, göçün nedenleri ve sonuçları hakkında genelleme yapamamanın çeşitli açıklamaları vardır. Bu açıklamalar arasında göç olgusunun çeşitliliği ve karmaşıklığı ile bağlantılı problemlerin yanı sıra göçü diğer sosyo-ekonomik ve politik süreçlerden ayırmanın zorluğuyla da karşılaşmaktayız (Bozkaya, 2020: 107).

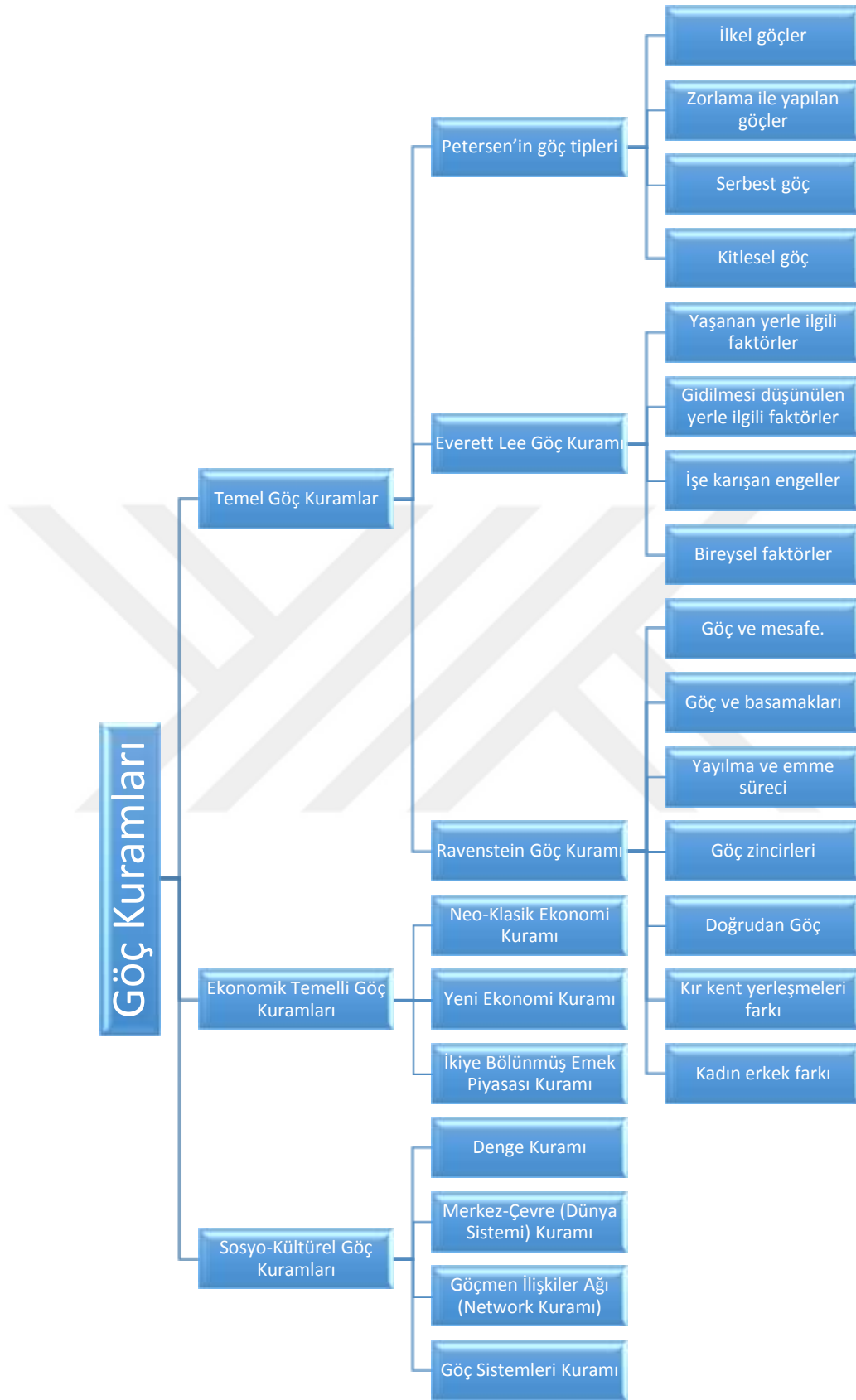
Göçü ele alan makro ve mikro teorilerini (Adıgüzel, 2019: 30) birleştirme girişiminin de başka bir sorun olarak görüldüğü söylenebilir. Bahse konu bu durum ise

genel bir göç teorisi oluşturmanın zorluklarını vurgulamaktadır. Göç teorileri ekonomiye dayanmaktadır ve göç araştırmalarının çoğu emek göçüne (Asis ve Piper, 2008) odaklanmaktadır. Bunun nedeni, tüm tarihsel göçlerin çeşitli nedenlerle (iklim, savaşlar, doğal afetler vb.) temel ihtiyaçları karşılamak için yapılması olarak ifade edilebilir. Uluslararası göçlerin birçoğunun, itme-çekme teorilerinde öngörüldüğü gibi az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldıkları istihdam sorunundan kaynaklanan itici faktörlerin yanı sıra gelişmiş ülkelerin sosyal devleti düşüncesinin, yüksek sanayileşme oranlarının bir sonucu olarak emek talebinin yarattığı çekim faktörlerinden oluştuğu düşünülmektedir.

Uluslararası göçün sosyal bilimlerde tartışılması, sanayileşme ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra işgücü sıkıntısı nedeniyle daha tartışmalı hale geldi. İlk dönem göç teorilerinin göç ve göçmen tanımları, göçün unsurları ve nedenleri çerçevesinde ele alındığı söylenebilir. Bu nedenle köyden kente göç çerçevesinde gelişmiş olduğu görülebilir. Sonrasında bahse konu bu teorilerin, bireylerin yoğun nüfuslu alanlardan seyrek nüfuslu alanlara ve düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli bölgelere doğru göç etme eğilimini ön plana çıkardığı söylenebilir (O'reilly, 2022). Göçlerin kısa mesafelerde olduğu, uzun mesafelerde ise ticaret ve sanayi merkezlerine doğru gerçekleştiği fikri, göç hareketlerini ekonomik bir temele oturtmaya yönelik bir girişim olmuştur (Abadan-Unat, 2017: 5). Temel göç, ekonomik göç ve sosyo-kültürel göç teorileri olmak üzere üç grupta ele alınan (Adıgüzel, 2019; Altunok, 2021; Bozkaya, 2020) göç teorileri Şekil 8'de sunulmaktadır.

2.6.5. Göç Tarihi

Tarihsel süreç dikkate alındığında bilinen ilk göç hareketleri; 4. ve 6. yüzyıllar arasında meydana gelmiş kavimler göçüdür (Demirhan ve Aslan, 2015: 27). Bundan sonra bir diğer büyük göç olayı ise kuşkusuz coğrafi keşifler sonucunda Amerika'nın keşfidir. Etkileri uzun süre görülen bahse konu bu göçlerin, günümüze kadar farklı dönem ve farklı yerlerde süregeldiği söylenebilir (Nişancı ve Aker, 2016: 2).

Şekil 8. Göç kuramları (Adıgüzel, 2019; Altunok, 2021; Bozkaya, 2020)

Ülkemize bakıldığında jeopolitik, sosyal ve kültürel konusunda önemli bir yere sahip olduğu gibi göç alanında da bu konumunu göstermiştir. Anadolu toprakları uzun yıllardır var olan ve devam edecek olan bir göç bölgesi olmuştur. Anadolu coğrafyasının tarihin her döneminde dünyanın farklı ülke ve bölgelerinden çeşitli ırklara sahip insanları göç yoluyla aldığı söylenebilir (İçduygu ve Aksel, 2013: 168; Yağmurlu, 2022).

Göçlerin dinamikleri ve doğası değişmekle beraber daha kitlesel ve sınır ötesi hale geldikleri söylenebilir. Düzensiz hale gelen göç hareketlerinin her an ciddi bir sorun yaratabilme potansiyelinin olduğu ifade edilebilir. Nişancı ve Aker'e (2016: 1) göre Türkiye kuruluşundan 2010 yılına kadar geçen sürede almış olduğu göç dikkate alındığında eldeki rakamlardan daha fazlasını son beş yılda almıştır. Türkiye'nin, çatışmalar nedeniyle istikrar ve düzenin olmadığı Ortadoğu ülkeleri ile batıda refah ve istikrarı yüksek olan Avrupa ülkeleri arasında bir yandan duvar bir yandan da köprü konumunda olduğu söylenebilir. Ülkemizin gerek doğu gerekse güney komşularında baş gösteren çatışmalar başta olmak üzere yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, bu bölgelerdeki ülkelerde hayatına devam eden insanları biraz daha yaşanabilir batı ülkelerine göç etmeyi daha cazip hale getiriyor.

Ülkemizin doğu sınırlarında yüzey şekillerinin sağladığı imkânla birlikte Ege kıyıları ile Akdeniz kıyılarının coğrafi yapısı dikkate alındığında, göçmenlerin Batı'ya (Avrupa) girişlerinde yasa dışı bir yola başvurmalarına olanak tanımıştır (Aktel ve Kaygısız, 2018). Bölgedeki hızlı ekonomik gelişme ve güç ile Türkiye, göçmenleri çekmek için bir merkez haline geldi. Bu bağlamda bir değerlendirilme yapıldığında göçmenlerin ülkemizin gerek ekonomisini gerekse sosyo-kültürel ve demografik yapısını etkilemekle kalmayıp kamu düzeni ve devlet güvenliğini de ciddi şekilde etkilediği söylenebilir. Ancak buna rağmen ülkemizin tarih boyunca büyük mülteci ve göç hareketlerinin bazen hedef ülkesi bazen ise transit ülkesi olarak ve çok sayıda göçmen aldığı ifade edilebilir.

Türkiye'de göçlerin tarihsel yönleri, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi bağlamında ele alınabilir. Osmanlı Devleti'nde savaşlardan sonra meydana gelen toprak kayıpları Anadolu'ya göç hareketlerini başlatmıştır. Anadolu'nun daha güvenli bir bölge olarak kabul görmesi bu düşüncede etkili olmuştur. Özellikle Kırım, Kafkas ve Balkan göçmenlerinin Anadolu'ya yöneldiği söylenebilir. Osmanlılar gelen bütün göçmenlere kucak açarak, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin sığınma ve iskân sağlamıştır (İnalcık vd.,

1980). Osmanlı döneminde meydana gelen bireysel ve kitlesel göç hareketleri Tablo 9'daki gibi gösterilebilir.

Osmanlı topraklarına 19.yy. başından itibaren gerçekleşen göç hareketlerin o dönemin sosyo-ekonomik ve siyasi yapısını etkilediği söylenebilir (Dörtok-Abacı, 2008: 61). Osmanlı Devleti'ne 19. yüzyılda çeşitli nedenlerle “Balkanlar, Kırım, Kafkaslar, Türkistan ve diğer Türk ülkelerden” büyük göçler meydana gelmiştir. Bu göçlerin, Osmanlı Devleti'nin çöküşü sırasında önemli sorunlara yol açtığı ifade edilebilir (Arı, 1960: 5).

Tablo 9.

Osmanlı Devleti Topraklarına Yönelik Gerçekleşen Göçler (Aktel ve Kaygısız, 2018: 587; GİGM, 2023).

Yıl	Gerçekleşen Göç Hareketi
1492	“On binlerce Yahudi'nin İspanya'dan gemilerle kurtarılarak Osmanlı İmparatorluğu topraklarına getirilmesi.”
1672	“Thököly Ayaklanmasının ardından matbaacılığın öncüsü İbrahim Müteferrika ile itfaiyeciliğin öncüsü Kont ÖdönSeçenyi (Seçenyi Paşa)'nin ve 1699 yılında Macar Kralı Thököly Imre ve eşinin Osmanlı İmparatorluğuna iltica etmeleri.”
1709	“İsveç Kralı Şarl'ın beraberindeki yaklaşık 2 bin kişilik grupla birlikte Osmanlı İmparatorluğuna sığınması.”
1718	“Pasarofça Antlaşması'nın ardından Macar Kralı II. Rakoczy Ferenc'in Osmanlı İmparatorluğuna sığınması.”
1830	“Polonya İhtilali'nin liderlerinden bugünkü Polonezköy'ün kurucusu Prens Adam Czartorski'nin 1841 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'na iltica etmesi.”
1849	“Macar Özgürlük savaşını kaybeden Prens Lajos Kossuth ve yaklaşık 3 bin Macarın Osmanlı İmparatorluğu'na gelmeleri.”
1856-1864	“Farklı istatistiki veriler bulunmakla birlikte, Rus Ordusundan kaçan yaklaşık 1.500.000 Kafkas nüfusun Osmanlı İmparatorluğu topraklarına kabul edilerek, Balkanlar'a ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirilmesi.”
1917	“Bolşevik İhtilali'nin ardından Vrangel'in yaklaşık 135 bin kişiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğundan koruma talep etmesi.”

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Rusya'daki Kırım ve Nogay Tatarları ile Çerkes halklarının Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yönelik göç hareketleri, Rusya'nın gözdağı politikası sonucunda Osmanlı'ya yönelik ilk göç dalgasını oluşturmuştur. (Dörtok-Abacı, 2008: 62). 1771'de Kırım Ruslar tarafından işgal edilerek yıkılmış ve ardından gelen şiddetli hareketler karşısında Anadolu ve Balkanlar'a göçler yaşanmıştır. Sonuç olarak, yaklaşık 500.000 kişi Kırım'ı terk etmek zorunda kalmıştır (Aktüre, 1985: 896).

1768'de Rusların Kuzey Kafkasya'ya ilk akınıyla Kuzey Kafkasya halkı, 10.000 kişi kitlesel bir şekilde Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmıştır. Anadolu topraklarına 1780-1800 yılları arasında 30.000, 1812-1815'te 15.000, 1829'da 12.000

kişinin göç ettiği söylenebilir. 1829-1829-1859'da Ruslara karşı yapılan bağımsızlık savaşlarındaki yenilginin ardından Anadolu'ya doğru yeni göç dalgaları olmuş, 1855-1863 tarihleri arasındaki sekiz yıllık süreçte ise 295.000 kişinin göç ettiği ifade edilebilir (Aktel ve Kaygısız, 2018: 588; Akyüz, 2008:46-47; Berber, 2011:17-49;).

Osmanlı Devleti 1812 yılında Rusya'ya karşı Fransa ile işbirliği yapınca, Ruslar Kırım Türkleri üzerinde baskı kurmasıyla birlikte 1815-1828'de yeni göç hareketleri yaşanmıştır. Nogayların, 1860-1862 yılları arasındaki göçlere katıldığı, bahsi geçen bu dönemde 227.627 kişinin göç ettiği ve 1862'de göçmen sayısının 360.000'e yükseldiği aktarılabilir. 1859-1864 yılları arasında Nogay göçleri dâhil toplam göçmen sayısının 700.000 kişiye ulaştığı söylenebilir (Aktel ve Kaygısız, 2018: 588; Dörtok-Abacı, 2008: 62-63).

Rus-Osmanlı savaşı (1877-1878) sırasında en büyük göç dalgası görülmüştür (Demirtaş, 2009: 216) 1878'de Osmanlı topraklarına gelenlerin sayısı 300.000 kişiyi bulmuştur. Rus ve Bulgar katliamı giderek artarak devam etmiş, göçmenler Osmanlı Rumeli sahillerindeki “Köstence, Mangalya, Balçık, Burgaz, Varna” ve Balkanlarda Vidin'e kadar yayılım göstermişlerdir. Bununla birlikte “Trakya ve Anadolu, İstanbul, Edirne, Adana, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Halep, İzmir, Konya ve Sivas” gibi kentlere yerleşimleri sağlanmıştır (İpek, 1994: 10). Toplamda, 1877-78 savaşı sırasında göçmen sayısı 1.500.000'e ulaşmıştır (Dörtok-Abacı, 2008: 64).

Akabinde farklı dönemlerde “Azerbaycan, Yunanistan, Girit, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Doğu Türkistan ve Kıbrıs'tan” Anadolu'ya birtakım göçler yaşanmış ve bu göçler neticesinde gelen göçmenler farklı illere yerleşmişlerdir. Özellikle 19. yüzyıl Osmanlı topraklarında yaşanan göç hareketleri, o dönemin sosyo-ekonomik ve siyasi yapısını da oldukça sarsmıştır. Anadolu'nun nüfusunun artmasıyla birlikte (özellikle 1878-1900 yılları arasındaki yoğun göçler nedeniyle) ekonomide meydana gelen büyük değişimlerin yanı sıra birçok toplumsal sorunu da tetiklemiştir. Bunların başlangıcı, yoğun bir göçmen nüfusun kırsal alanlardaki boş arazilere yeniden yerleştirilmesi, yasal normların yetersiz işlemesi, kadastro ve tapu işlerinin düzensizliği ve yerel halk ile göçmenler arasında gerilimlerin ortaya çıkmasına bağlanabilir (Aktel ve Kaygısız, 2018: 588; İnalçık vd., 1980:185).

Osmanlı Devleti'nin, göçmenlerin daha iyi ve güvenli koşullarda iskan edilmesi için bazı tedbirler aldığı söylenebilir. Bunlardan biri de Kırım Savaşı sonrası 1860'ta

kurulan Muhacir Komisyonu'dur. Muhacirler Komisyonu'nun kurulması, savaştan sonra çok sayıda Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlerin iskanı ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması amacını taşımıştır. Komisyon, gelen göçmenleri kabul etmek, ikametgahlarını tespit etmek ve bu alanlara yerleştirmek, barınma, hayvan ve tohum temini, harcırah ve diğer menfaatlerin ödenmesi ve kışlık yakacak temini gibi görevleri yerine getirmiştir. Komisyon, 1864 yılına kadar faaliyetlerini oldukça etkin bir şekilde yürütmüştür (Demirtaş, 2009: 216-217). Ayrıca XIX. Yüzyılın başında İstanbul'daki Şehremaneti ve diğer vilayetlerdeki belediyeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda muhaceret meseleleri için çalışmışlardır. Halkın ve hazinenin yardımıyla görevlerini yerine getirmeye devam eden Şehremaneti'nin, 1859 yılına kadar çalışmalarını sürdürdüğü söylenebilir (Aktel ve Kaygısız, 2018: 588; Eren, 1966: 55-56).

Ülkemize yönelik kitlesel göç hareketlerinin gerek cumhuriyetin kuruluşu sırasında gerekse sonrasında da devam ettiği söylenebilir. Görülen bu tür göçlerin en belirgin örnekleri Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10.

Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'ye Gerçekleşen Kitlesel Göç Hareketleri (GİGM, 2023)

Yıl	Göç Hareketi	Sayı
1922-1938	Yunanistan	384 bin
1923-1945	Balkanlar	800 bin
1933-1945	Almanya	800
1988	Irak	51.542
1989	Bulgaristan	345 bin
1991	I. Körfez Savaşı'ndan sonra Irak	467.489
1992-1998	Bosna	20 bin
1999	Kosova	17.746
2001	Makedonya	10.500
Nisan 2011- Ekim 2017	Suriye	3 milyon

Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1950), Türkiye'nin göç hareketliği yoğun bir şekilde gerçekleşmiş, ülkede yaşayan gayrimüslim nüfusun dış göçüne ek olarak, komşu ülkelerden de ülkemize Müslüman ve Türk nüfus iç göçü olmuştur. 1923 ile 1933 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam 101.507 kişi göç etmiş bu da ortalama yılda 10.000 kişi göç eylemini gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1934-1938 yıllarındaki göç hareketliliği dikkate alındığında bu sayı 180.919 olmuştur (Aktel ve Kaygısız, 2018: 589; Geray, 1962). 1923 ile 1938 yılları arasında 384.000 Yunanistan'dan, 113.723 Romanya'dan ve 115.273 kişi Yugoslavya'dan olmak üzere

toplamda 793.912 kişinin Türkiye'ye göç ettiği kayıtlara geçmiştir (Kirişçi, 1999: 114). Türkiye'ye mübadele sonucu getirilen göçmen nüfusun iskân işlemleri ile ilgilenmek üzere 13 Ekim 1923'te Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuştur. Akabinde “8 Kasım 1923'te Mübadele, İmar ve Kuruluş Kanunu” çıkarılmıştır (Çapa, 1990: 52).

Türkiye’de “Cumhuriyet dönemi” göç açısından ele alınırsa, Doğu Bloku'nun dağılmasından önceki dönem, uluslararası göçten çok bağlantılı bir göç yani soydaş göçü olarak ve iltica tarihi şeklinde değerlendirilebilir. Osmanlıların dağıldığı dönemde baş gösteren Müslüman göçleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve sonrasındaki süreçte de devamlılığını göstermiş Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğindeki farklı etnik köken ve kültürlerden olan Müslüman topluluklar, Türkiye'ye muhacir olarak farklı dönemlerde göç etmişlerdir (Emek-İnan, 2016; İçduygu ve Sert, 2009; Ünver, 2010). Cumhuriyetin ilk yıllarında mübadele dışında Anadolu'ya en büyük göç hareketlerinin gerek mecburiyetten gerekse baskı altında kalan Balkanlardan geldiği söylenebilir (İpek, 1994: 92).

Cumhuriyet döneminde izlenen göç politikasının, Osmanlı dönemi göç politikasından farklılıklar arz etmekte, tutarlı ve kaçınılmaz nitelikler taşımaz denilebilir. Din ve mezhep temelli ümmet algısının aksine, ortaklığa dayalı millet algısına ulaşma kültürü siyasette belirleyici bir unsur olmuştur (Çavuşoğlu, 2007: 132). 1960'lara kadar Türkiye'de uluslararası göç olgusu etnik ve dini nüfus hareketleri şeklinde kendini gösterirken, 1960'lardan sonra ise emek göçü şeklinde vuku bulmuştur. Batı Avrupa ülkeleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden yapılanma sürecine girmiş ve sanayi ihtiyaçları için gereksinim duydukları işgücü açığını Türkiye gibi ülkelerin gidermeye çalışmışlardır (Aksoy, 2012: 297). Bu bağlamda ilk olarak büyük ölçekli Türk göçü deneyiminin 1960'lar ile 1965 yılları arasında gerçekleştiği ifade edilebilir (Abadan-Unat, 1973: 50; Aktel ve Kaygısız, 2018: 590). Böylece Türkiye 1922'den bu yana iş, eğitim gibi amaçlarla gelen yabancılar da dahil olmak üzere milyonlarca insana ev sahipliği yapmıştır.

2.6.6. Türkiye'nin Göç Politikası

Ülkenin göç politikası belirlenirken bu ülkenin uluslararası göç alanındaki konumunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Göçe muhatap olma bakış açısından, ülkeler kabaca üç kategoriye ayrılabilir. Bunlar: “Menşe ülke (gönderen), geçiş ülkesi (transit) ve varış/hedef ülkesi (alıcı)” (IOM, 2009: 23). Menşe ülke, “insanların kalıcı

veya geçici yerleşim amacıyla terk ettikleri ülkedir”. “Göçmenlerin göçünün bir sonucu olarak ulaştıkları ülke, varış ülkesi”; “transit ülke, bir kişinin varış ülkesine geçerken ya da varış ülkesinden dönerken belli bir zaman dilimi kaldığı ülkedir (GİGM, 2017). Yapılan bu tanımlamalarda ülkenin; “kaynak”, “hedef” veya “geçiş” ülkesi olup olmadığı belirtilmelidir. Ancak bu politikanın belirlenmesinde farklı etnik kökene, kültüre, dine ve hukuki statüye sahip göçmenlerin de etkisinin varlığı unutulmamalıdır. Bunlarla birlikte göçten etkilenen ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi yapıları da bu politikaları etkilemekte ve şekillendirmektedir. Ülkemizin birçok ev sahibi ve menşe ülkeye göre coğrafi konumu, göç akımlarının gelişimine karşı ülkemizi oldukça hassas hale getirmiştir. Bu duyarlılık, göç yönetimi, politikaları ve stratejilerinin daima güncellenmesini gerektirmektedir (Tekelioğlu vd., 2015: 3).

Küreselleşme ve dünyadaki çatışma bölgelerinin sayısının artması nedeniyle son yıllarda artan göçün, göçmen sayısını da artırmış olduğu söylenebilir (Bozkaya, 2020: 113). Tüm ülkelerin bu durumu gözeterek geleneksel anlamda ülke bütünlüğünü korumak adına ülke sınırlarını, göçmenlerin oturma ve çalışma izinlerini kontrol altında tutmaya çaba sarf ettikleri ifade edilebilir. Başlangıçta Türkiye’de de benzer bir prosedür uygulanmıştır (İçduygu vd., 2014: 239). Ancak daha sonra göç politikasını iç güvenlik nedenleriyle değil, coğrafi konumu nedeniyle verdiği öneme göre hareket ettiği söylenebilir. Bu nedenle uluslararası hukuk standartlarını aşmaya çalışan bir ülke statüsüne ulaştığı açıktır. Küresel ve bölgesel misyonuna sahip bir oyuncu olarak Türkiye, göç alanında üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmektedir (Sağıroğlu, 2015: 87)

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’de ulus-devlet kurma girişimi göç politikasının belirlenmesinde etkili ilk parametre olmuştur. Bu çabalar, ulusal kimliğin ve aidiyetin oluşumu ile uyumludur. Bu çaba ve girişimlerin önemli bir yansıması da 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu’nun çıkarılmasıdır. Bu kanuna göre ülkemize göç hakkı sadece “Türk kökenli mukim veya göçebelere” tanınmıştır. İkincisi, Türkiye, Soğuk Savaş sırasında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’ne (NATO) girmesi nedeniyle bir cephe ülkesi haline geldi. O dönemde hudut kapıları resmen veya fiilen kapatılan Türkiye’nin göç politikası güvenlik kurumlarının kontrolünde ve güvenlik odaklıydı. Üçüncüsü, Cenevre Sözleşmesini çekincelerle imzalama yoluna gitmesidir. Bu dönemde ülkemiz, küreselleşmenin hız kazanmasının yanında Soğuk Savaş’ın sona ermesi nedeniyle 1990’lı yıllar ve devamında küresel göçün yeni yüzüyle karşı karşıya

kalmıştır. Avrupa Birliği'ne (AB) katılım süreci de göç politikamızı etkileyen en önemli faktörlerden biri de olmuştur. Katılım müzakerelerinin başlangıcından bu yana, göç politikamız AB göç politikasından etkilenmiştir (Canpolat ve Arıner, 2012: 15).

Son yıllarda Türkiye'nin, yeni Türk ve gayrimüslim göçmenler için bir varış noktası veya geçiş ülkesi haline geldiği söylenebilir (İçduygu vd., 2014: 321). Mevzuatımızda göçmenler ve sığınmacılara ilişkin ilk genel düzenleme özelliği taşıyan 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu, ülkemize gelen göçmenlerin iskânını düzenlemiştir. Son yıllarda göç sürecinin gelişmesiyle birlikte bu kanun, 2006 tarihli ve 5543 sayılı İskân Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. Serbest, bireysel ve toplu göçmenler gibi çeşitli göçmen türlerini tanımlamasına rağmen, önceki kanun gibi soydaş odaklı özelliğini korumuştur. Tüm bu gelişmeler ve yukarıdaki yasaların yasal ve yasadışı göç ile uluslararası koruma alanlarını içeren mevcut göç yaklaşımından uzaklığı göz önüne alındığında, bu alanı bir bütün olarak düzenleyen Yabancılar ve Uluslararası Koruma Yasası çıkarıldı. 11 Nisan 2013 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Kanunun beş bölüm ve 126 maddeden oluştuğu görülmektedir. Birinci bölümde “kanunun amacı, kapsamı, geri gönderme yasağı ve tanımlar, ikinci bölümde yabancılar, üçüncü bölümde ise yabancıların hak ve yükümlülükleri kendine yer bulmuştur. Genel kuralların yer aldığı dördüncü bölümün ardından son bölüm GİGM'nin oluşumu, faaliyetleri ve yetkilerine ayrılmıştır”. Bahse konu bu kanun Türkiye'nin göç sürecinde dikkate değer bir noktaya geldiğini yansıtmaktadır. Bütün bunlarla birlikte ilgili kanunla oluşturulan GİGM ile yabancıların gerekli iş ve işlemlerinin askeri yapıdan mülki amirliğe devredildiğinin bir işareti sayılmaktadır (Adıgüzel, 2019: 16).

Göç ile ilgili güvenilir bir bilgi sistem ağının oluşturulması, yurt dışında yaşamlarına devam eden vatandaşların gerek ekonomik gerekse sosyal durumlarının güçlü bir pozisyona getirilmesi ve ülkemiz ile mevcut ilişkilerinin ileri bir seviyeye taşınması, göçmenlik ve uluslararası koruma alanındaki mevzuat boşluklarının giderilmesi ayrıca ele alınması gerekliliği uluslararası korumadan yararlanan bireyler için sağlık, kalacak yer ve eğitim problemlerinin karşılanması ihtiyacının devam ettiği vurgulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı Planı, 2013: 50) denilmektedir. 2011 yılında Ortadoğu'da “Arap Baharı” olarak ifade edilen halk hareketlerinin başlamasıyla Suriye'deki iç savaştan etkilenen yaklaşık 3-4 milyon kişi yerinden olmuş ve bu büyük bir göç akımının ülkemize yönelmesine neden olmuştur. İyi ve ciddi bir göç

yönetiminin gerekliliği, Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen kitlesel göç hareketinde bir kez daha ortaya çıkmıştır. Sağlam bir göç politikası olmadan iyi bir göç yönetimi imkânsızdır. Türkiye'de “geçici koruma” statüsüne sahip uluslararası koruma altındaki göçmenlerin sosyal bütünleşme, istihdam, barınma ve geçim masrafları gibi konuların önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin göç politikası üzerinde büyük etkisi olacaktır. Bu nedenle, ileriki yıllarda Türkiye'ye ekonomik maliyet anlamda birtakım problemlerin yaşanması olasıdır. Ancak bu olası duruma ve toplumda artması muhtemel olacak göçmen karışıklığı görüşlere rağmen, ülke olarak insan merkezli göç politikasından vazgeçmemesi önem arz eden bir konudur (Bozkaya, 2020: 114; Tekelioğlu vd., 2015: 21-23;).

Türkiye'nin dış politika duruşu gereği, Suriye meselesindeki “açık kapı” politikası, çoğu mağdur olan insana yeni bir soluk getirmiştir. Ancak bu uygulama sınır kontrolü sorunları yaratmış, teröristlerin ve terör gruplarının da mağdurlar ile birlikte sınırdan girmesine izin vermiş, bu durum Türkiye için tehdit ve tehlike oluşturmuştur (Koyuncu, 2015: 475). Ancak ülkemizin hem içeride hem de dışarıda düşmanları çok olan bir ülke olduğunu da unutmamak gerekir. Özellikle 1980'den sonra ülkenin terörle yıllardır verdiği mücadele dönemlerini unutmamak gerekir. Göç politikaları belirlenirken insani bir yaklaşım benimsenmelidir. Ancak dikkate alınması gereken, ülkenin karşı karşıya olduğu jeopolitik riskler ve yaşamakta olduğu ya da henüz karşılaşmadığı terörizm riskleridir. Bununla birlikte eğitim söz konusu olduğunda, birçok göçmen öğrencinin eğitim sistemine yüklediği baskıyı ve geleceğe yönelik sorunları unutmamak gerekir (Bozkaya, 2020: 114-115).

2.7. Yabancı (Alien), Mülteci (Refugee), Sığınmacı ve Göçmen (Migrant)

Yabancı, yaşadığı devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olmayan kişi olarak ifade edilebilir (IEMYPY, 1993: 1). Başka bir deyişle, “belirli bir devlet açısından o devletin uyruğunda olmayan kişi” yabancı olarak tanımlanmıştır (IOM, 2009: 64). Yabancı terimi ile yasa dışı göç arasındaki bağlantının, “kayıt dışı/belgesiz” olmaları durumuyla ilgili olduğu ifade edilebilir. Kayıtsız/belgesiz yabancı, uygun belgeler olmaksızın bir ülkeye giren veya burada kalan kişidir. Bu açıklamalara göre;

- “Bir ülkeye giriş yapmak için yasal belgelere sahip olmamasına karşın, gizlice giriş yapmayı başaran kişiler,
- Sahte belgeler kullanarak o ülkeye giriş yapan kişiler,

- Yasal belgelerle giriş yaptıktan sonra, izin verilen süreyi aşarak veya giriş şartlarını ihlal ederek izin almadan o ülkede kalan kişiler kayıt dışı/belgesiz yabancı durumuna düşerler” (IOM, 2009: 36).

Yukarıda yapılan açıklamalar dikkate alındığında ışığında, kayıt dışı/belgesiz yabancı tanımı ile yine izahı yapılan “düzensiz (yasadışı) göçmen” kavramının örtüştüğü görülmektedir.

İltica, “ırkı, dini, tabiiyeti veya belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü nedeniyle zulüm görme korkusuyla kendi ülkelerinin korumasına başvurmak istemeyen kişilerin bulundukları ülkeye sığınmaları” şeklinde tanımlanmaktadır (Barışık, 2020: 18). Sever (2015: 31), siyasi saiklerle bireyin ülkesini zorla veyahut kendi iradesiyle terk etme durumunu iltica olarak tanımlamıştır.

Mülteci ve sığınmacılar, göç meseleleri içerisinde yer almakta olup mevcut durumlarının dayanılmaz olduğu bir yeri terk eden veya içinde bulundukları durumdan kaçan kişiler olarak tanımlanabilir (Çiçekli, 2009: 39). Mülteci ve sığınmacı şeklinde adlandırılmanın belli başlı birtakım şartların olması ile birlikte, gerek devletler gerekse sözleşme ve uluslararası kuruluşlar tarafından kabul görmesi önem arz etmektedir (Aktel ve Kaygısız, 2018: 582). Bu bağlamda bahse konu bu kavramlar için “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü ve Avrupa Birliği” belgelerinin ve güncel mevzuatın incelenmesinin yerinde olacağı ifade edilebilir (Yıldırım ve Altınışik, 2002: 31).

UNHCR mülteciyi; “UNHCR’nin tüzüğündeki kriterlere uygun olan ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi veya Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolüne taraf olan bir ülkede bulunup bulunmaması veya bu hukuki belgeler uyarınca ev sahibi ülke tarafından mülteci olarak tanınıp tanınmaması fark etmeksizin, Yüksek Komiserlik tarafından sağlanan BM korumasından yararlanmaya hak kazanan kişi” olarak tanımlanmaktadır (IOM, 2009: 42). Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolünde de mülteci, “ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” olarak ifade edilmektedir (IOM, 2009: 43).

Aktel ve Kaygısız (2018: 582), Avrupa Birliği perspektifinden göçe yönelik yapılacak değerlendirmede mülteci ve sığınmacı tanımlarının öneminden bahsetmektedir. Bu anlamda 1999 tarihli olan Amsterdam Anlaşması'nın 63. maddesinin mülteci ve sığınmacı tanımının belirlenmesinde etkili olan yasal çerçevedir. Bahse konu maddede “Konsey, 67. maddede değinilmiş olan usule uygun şekilde, Amsterdam Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonraki beş yıllık süre içerisinde, bir üçüncü ülke vatandaşı tarafından, üye devletlerden birisinde gerçekleştirilmiş olan sığınma başvurusunun incelenmesi sorumluluğunun hangi üye devlete ait olduğunun tespit edilmesine yönelik ölçüt ve mekanizmalar, sığınmacıların üye devletlere kabulüne ilişkin asgari standartlar, üçüncü ülke vatandaşlarının mülteci olarak vasıflandırılmasına ilişkin asgari standartlar, üye devletler tarafından mültecilik statüsünün verilmesine ve geri alınmasına ilişkin usullerle ilgili asgari standartlar” sağlayacaktır.

Kitlesel sığınma şeklinde vuku bulan olaylarda uygulanacak olan şart ve düzenlemeler 2001 tarihli Geçici Koruma Yönergesi'nde ifade edilmiştir. Yönerge yerinden edilmiş kişilerin tanımını: “Yerinden edilmiş kişiler, kendi ülkelerini ya da bulundukları bölgeleri terk etmek zorunda kalmış ya da özellikle uluslararası örgütler tarafından yapılan talep üzerine tahliye etmiş ve o ülkedeki devam eden koşullar nedeniyle güvenli ve kalıcı koşullar altında geri dönemeyen ve Cenevre Sözleşmesinin 1A Maddesinin ya da uluslararası koruma sağlayan başka uluslararası ya da ulusal belgeler kapsamına girebilen üçüncü ülke vatandaşları ya da vatansız kişiler, özellikle; silahlı çatışma ya da yaygın şiddet bölgelerinden kaçmış kişiler; insan hakları sistematik ya da genel olarak ihlal edilmiş ya da böyle bir duruma maruz kalma konusunda ciddi risk altında olan kişiler” olarak yapmaktadır (GKY, 2001).

“Göçmen”in uluslararası düzeyde genel kabul görmüş bir tanımının olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte, bireyin göç etme kararı genellikle kendi hür iradesine ve tercihine bağlı olup kişisel rahatlığı için yaşadığı tüm durumlar olarak ifade edilebilir. Göçmen kavramı, gerek maddi gerekse sosyal anlamda koşullarını iyileştirmek, bireyin kendi ve aileleri ile ilgili beklentilerini yükseltmek maksadıyla başka bir ülke ya da bölgeye göç eden kişi ve aileleri olarak anlaşılmaktadır. Birleşmiş Milletler göçmeni, “sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin, yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey” şeklinde izah etmektedir (GİGM, 2023).

Göçmenler, menşe ülkelerini terk etmesinden gerek transit ülkede gerekse hedef ülkede bulunduklarında yasal birtakım mesuliyetlerini yerine getirip getirmemeleri gözetilerek yasal ya da yasadışı şeklinde bir statü ile değerlendirilebilirler. Hedef ülkede göçmenler, vatandaşlığa kabul edilmiş göçmenlerden yasal göçmenlere ve yasa dışı/düzensiz göçmenlere kadar çeşitli statülere sahiptir (Taşkın, 2014: 177). Uluslararası literatür ile Türk hukuku dikkate alındığında göçmen kavramına yönelik anlayış farkının olduğu görülebilir. Bu anlamda Türk hukukunun, uluslararası literatürün aksine dar bir kapsama sahip olduğu söylenebilir. Türk asıllı ve Türk kültürünün mensubu olma koşuluyla ülkemize yerleşmek amaçla gelenleri içermektedir. Bu durumdaki en büyük insan grubu, siyasi nedenlerle yaşadıkları yer ve evlerini terk edenlerdir (Aktel ve Kaygısız 2018: 582; Başak, 2011: 4).

2.8. İlgili Araştırmalar

Sezer ve Şanlı (2017), araştırmalarında göç olgusunun coğrafya öğretim programında ve buna dayalı ders kitaplarında nasıl ele alındığını tespit etmeye çalışmışlardır. Nitel araştırma yönteminden yola çıkarak tasarlamış oldukları bu çalışmadan elde ettikleri verileri, doküman analizi tekniğine göre analiz etmişlerdir. Bu aşamada hazırlamış oldukları göç kavramsal haritasını ölçüt olarak kullanmışlardır. Çalışmanın bulguları incelendiğinde göç olgusunun coğrafya öğretim programının kazanım boyutu ile ilişkili olduğu ve ders kitaplarının içerik bileşeninin yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda araştırmacılar öğretim programı ve coğrafya ders kitaplarının içeriğine ilişkin göç olgusunu tüm yönleriyle ele alınması için öneriler geliştirilmiştir.

Esendemir ve Ertaş (2018) çalışmalarında, Türkçe ortaokul ders kitaplarındaki göç unsurlarını incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırmalarında nitel araştırma yöntemlerinden doküman tarama/inceleme yöntemini kullanmışlardır. Bu doğrultuda ortaokul ders kitaplarındaki verileri betimsel analiz yöntemini kullanılarak analiz etmişlerdir. Çalışmalarından elde edilen bulgular incelendiğinde ortaokul Türkçe ders kitaplarında bulunan okuma metinlerinde göç olgusuna yeterince yer verilmediği ortaya çıkmıştır. Ulaşılan verilere ve var olan eksikliklere göre araştırmacılar okullarda öğrenenlerin göç olgusuna dair bilgi düzeylerini ve farkındalıklarını artırmaya yönelik önerilerde bulunmuşlardır.

Pehlivan-Yılmaz ve Günel (2021), araştırmaları aracılığıyla, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında ve öğretim programında değişen ve değişmeyen göç olgusunu incelemeyi amaçlamışlardır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemini kullanan araştırmacılar çalışmalarında içerik analizini (tümevarım analizi) tekniğini tercih etmişlerdir. Çalışmada, 2005-2020 yılları arasındaki ders kitaplarında göç konusunun ağırlıklı olarak iç göç ve dış göç çerçevesinde oluşturulduğu, 2015 ve 2020 yıllarında ise göçe ilişkin farklı görüşleri ele alan ders kitaplarının küçük değişikliklere uğradığı tespit edilmiştir.

Kotowski (2013), söylem analizi geleneğini takip eden çalışmasında, ABD ve Almanya Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki iki göç anlatısının temsillerini incelemiştir. Bir göçmen ulusu olarak Amerika Birleşik Devletleri ve göçmen olmayan bir ülke olarak Almanya paralelinde çalışmasını ele almıştır. Ders kitapları, ulusal öz anlamaların az sayıdaki yarı-resmi formülasyonlarından birini içerdiklerinden, bu açıdan özel bir öneme sahiptir. En önemli bulgular arasında, Almanya'da ülkenin göç ülkesi statüsünü on yıldır inkâr etmesinin artık savunulabilir bir resmi pozisyon olmadığı, aynı zamanda bir göç ülkesi olarak bilinçli kendini tanımlamanın henüz Alman ulusal kimliğini derinden yeniden şekillendirmediği yer almaktadır. Öte yandan çalışmada Amerika Birleşik Devletleri'nde, kendini 'göçmenler ulusu' olarak klişe olarak tanımlama, retorik bir araç ve ulusal tarihin büyük anlatısı olarak çekiciliğini kaybetmediği ancak ülkenin daha geniş göçmenlik söylemi açısından giderek anakronik görüldüğü ifade edilmiştir.

Hintermann ve diğerleri (2014); çalışmalarında göç, kültürel çeşitlilik ve ayrımcılık konularının mevcut Avusturya okul ders kitaplarında nasıl tasvir edildiğini ve bunların farklı okul türlerine giden farklı yaş gruplarındaki öğrenciler tarafından nasıl tartışıldığını ve algılandığını incelemektedir. Tartışma üç ana konu üzerinde yoğunlaşmıştır: Göçün sorunlu olarak temsil edilmesi, kritik veya başka türlü belirli terimlerin kullanımı ve Avusturya'ya ve Avusturya'dan göç tarihinin temsil edilip edilmediği ve ortak bir Avusturya tarihinin parçası olarak algılanıp algılanmadığı şeklindedir. Ders kitabı analizinden elde edilen bulguların yanı sıra, öğrencilerin ders kitabı ve göç araştırmalarına katılımının bu alanda bilimsel bilgi üretimine nasıl katkıda bulunabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Ders kitabı analizinin bulguları, seçilmiş hikâyelerin ders kitaplarına ve dolayısıyla Avusturya kültürel hafızasına girdiğini gösterirken hem Avusturya'ya hem de Avusturya'dan göçle ilgili diğer hikâyelerin ihmal

edilmeye ve marjinalleştirilmeye devam ettiği yönündedir. Öğrencilerle yapılan çalışma, genel olarak göç konularına ilgilerinin yüksek olduğunu, göç tarihi söz konusu olduğunda da seçici olduklarını ortaya çıkarmıştır. Öğrenciler, göç tarihine biyografik unsurları ve günlük tarihi içeren bir yaklaşımdan yanadır çünkü bu onların edindikleri bilgileri kendi anıları ve deneyimleriyle ilişkilendirmelerini kolaylaştırır. Ayrıca, öğrenciler arasında, göçle bağlantılı yapısal ve diğer türlü ırkçılık ve ayrımcılık hakkında daha fazla bilgi edinmek ve bu tür ayrımcılığa karşı koymak için neler yapıldığını ve kendilerinin neler yapabileceğini tartışmak için güçlü bir istek ile karşılaşılmıştır.

Hilburn ve Fitchett (2012), göçmenlik tanımının geçen yüzyılda nasıl değiştiğini incelemek için Kuzey Karolina tarih ders kitaplarının içerik analizini yapmış ayrıca göçmen gruplarının ve gönülsüz Amerikalıların eyalet tarihi boyunca nasıl tasvir edildiğini de incelemişlerdir. Bulgular, göçmenler için gelişen bir geçit devleti olarak, Kuzey Carolina'nın göç tanımının yavaş geliştiğini ve bazen çelişkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca göçmen gruplarının genellikle yanlış veya belirsiz bir şekilde sunulduğu ortaya koyulmuştur. Metinler bu çatışmaların kalıcı sonuçlarını göz ardı ederken, kölelik ve Kızılderili çatışmaları ulus inşası lehine sterilize edilmiştir. Devletin ders kitapları göçmen grupları sosyo-kültürel katkılarını göz ardı ederken sembolik olarak metalaştırdığı ifade edilmiştir. Yazarlar, ders kitabı yayıncıları, sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğretmen eğitimi programları için çıkarımları tartışmışlardır.

Dündar ve Kenyon (2020), araştırmalarında, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri ders kitaplarında (Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler) göç ve göçmenlik konularının karşılaştırmalı olarak nasıl incelendiğini ele almış, betimsel olan çalışmalarında verilerin toplanmasında doküman incelemesi tekniğini kullanılmıştır. Araştırmacılara göre her iki ülke de göç ve göçmen kavramlarını müfredatta kültürel farklılıklara ilişkin öğrenci kazanımı ve yeterliliği altında sunmaya çalışmaktadır. Genel olarak, Türkiye'nin ders kitaplarında göçün ne tür olduğu ve göçmenlere ne tür bilgiler verildiği bilgisi verilirken aynı zamanda göçmenlerle temasa geçildiği ve onların toplumla bütünleşmeleri adına onlara yardımcı olacak fikirler verilmeye çalışıldığı görülmektedir. ABD ders kitaplarında göç ve göçmen kavramlarına anlam verildiği ve göçmenlerin karşılaştıkları zorluklara vurgu yapıldığı görülmektedir. Göçmenlere daha fazla vurgunun, ABD vatandaşı olarak önemli başarılar elde edebilmeleri ve kültürlerini rahatlıkla sürdürebilmeleri yönündedir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemi kullanılarak tasarlanmıştır. Nitel yöntem; en geniş anlamda, insanların kendi yazılı veya sözlü ifadelerini ve gözlemlenebilir davranışlarını temel alarak tanımlayıcı veriler üretmeyi amaçlayan araştırmaları kapsar (Taylor vd., 2016). Nitel yöntem; “eğitim, sağlık, hemşirelik, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, yönetim, bilgi sistemleri vb.” araştırma alanları üzerinde derin bir etkiye sahiptir (Denzin ve Lincoln, 2005). Nitel araştırmalar için verilerin gerek gözlem ve görüşme gerekse birtakım belgeler aracılığıyla toplandığı söylenilebilir (Lune ve Berg, 2017; Merriam, 2013).

Doküman analizi hem basılı hem de elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet üzerinden iletilen) materyalleri gözden geçirmek veya değerlendirmek için sistematik bir prosedürdür. Nitel araştırmadaki diğer analitik yöntemler gibi, doküman analizi de anlam ortaya çıkarmak, anlayış kazanmak ve ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirir (Bowen, 2009; Corbin ve Strauss, 2008; Rapley, 2007). Belgeler, bir araştırmacının müdahalesi olmadan kaydedilen metinleri (kelimeler) ve görsel kaynakları içerir. Bu çalışmada da 2022-2023 eğitim öğretim yılı güncel ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitapları ve öğretim programında göç olgusu ele alındığı için doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Bilindiği üzere 2005 yılı öğretim programı ve ona uygun hazırlanmış olan Sosyal Bilgiler dersi kitapları yıllarca okullarda uygulanıp ve okutulmuş, nihayetinde 2017-2018 eğitim öğretim yılında günümüzde de halen uygulanmakta olan yeni program askıya çıkarılmış ve 2018 yılında bahse konu yeni öğretim programına nihai şekli verilerek yürürlüğe konulmuştur. Bu bağlamda söz konusu çalışmada, göç olgusunu incelemek adına MEB Öğretim Programlarını İzleme ve Değerlendirme Sisteminden temin edilen 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve program paralelinde hazırlanan ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın ders kitabı olarak okutulmasını

uygun gördüğü ders kitaplarına doküman analizi tekniği çerçevesinde veri toplama aracı olarak müracaat edilmiş ve göç olgusuna yönelik veriler elde edilmiştir. İlgili ders kitapları elektronik ortam olan “Eğitim Bilişim Ağı (EBA)”dan temin edilmiştir.

Veri toplama araçları olarak müracaat edilen ve Millî Eğitim Bakanlığı’nın çeşitli yıllarda onay verdiği ders kitapları aşağıda tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11.

Veri toplama araçları olarak müracaat edilen kitaplar

Sınıf Düzeyi	Yayınevi ve Yazar/lar	Kabul Tarihi ve Kararı	Okutulmaya Başlanacak Dönem
5. sınıf	E Kare Eğitim Yay. Salim Açıkgöz	MEB, TTK’nın 28.05.2018 tarih ve 78 sayılı kararı	2018-2019 öğretim yılından itibaren, 5 (beş) yıl süreyle
5. Sınıf	MEB Yay. Ömer Faruk Evirgen Jülide Özkan Suna Öztürk	MEB, TTK’nın 24.06.2019 gün ve 15 sayılı kararı	Kitapta ilgili bilgiye yer verilmemiştir.
6. Sınıf	Anadol Yay. Erhan Şahin	MEB, TTK’nın 24.06.2019 gün ve 15 sayılı kararı	2020-2021 öğretim yılından itibaren, 5 (beş) yıl süreyle
6. Sınıf	MEB Yay. Cengiz Yıldırım Fatih Kaplan Hayriye Kuru Mukaddes Yılmaz	MEB, TTK’nın 18.04.2019 gün ve 8 sayılı kararı	Kitapta ilgili bilgiye yer verilmemiştir.
7. Sınıf	EKOYAY Eğitim Yay. Hikmet Azer	MEB, TTK’nın 18.04.2019 gün ve 8 sayılı kararı	2019-2020 öğretim yılından itibaren, 5 (beş) yıl süreyle
7. Sınıf	MEB Yay. Öznur Açıl Hülya Güvenç Ayşegül Hayta Sezcan Kılıç	MEB, TTK’nın 18.04.2019 gün ve 8 sayılı kararı	Kitapta ilgili bilgiye yer verilmemiştir.

3.3. Verilerin Analizi

İçerik analizi, metinlerin belirli olgular hakkında değerli bilgileri ortaya çıkarma potansiyeli yüksek zengin bir veri kaynağı olduğu varsayımına dayanır (Kondracki vd., 2002). Hem yüzeyde hem de içeride ima edilen benzerlikleri ve farklılıkları, kalıpları ve çağrışımları belirlemek için metni ilgili kategori gruplarına ayırırken hem katılımcıyı hem de bağlamı dikkate alma süreci olarak ifade edilebilir (Graneheim vd., 2017; Julien, 2008). Bu yöntem, çok yönlü olması hem nitel hem de nicel araştırmalarda uygulanabilmesi nedeniyle eğitim araştırmalarında yüksek verimli olarak kabul edilir (Krippendorff, 2012).

Bu bağlamda yaptığımız kontrollerde göç olgusunun ders kitaplarına nasıl dâhil edileceğine yönelik literatürde özel bir sınıflandırmaya rastlanılmadığından yukarıda yapılan açıklamalar ışığında araştırmada içerik analizi kullanılmıştır. Bu araştırmada Tablo 11’de verilen 3 sınıf düzeyine ait toplam 6 Sosyal Bilgiler ders kitabı ve öğretim programı içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. İçerik analizinin uygulanması, birtakım aşamalar halinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, araştırmada öncelikle verilerin kodlanarak serbest kod listelerinin, kategorilerin oluşturulması ve atanması; yönelimli kodlamayla kodların ve kategorilerin ilintilenmesi ve son olarak bağlantılar kurularak bulguların dönüşümü aşamaları gerçekleştirilerek elde edilen bulgular tablolar eşliğinde sunulmuştur.

BÖLÜM IV

BULGU VE YORUMLAR

Bu bölümde Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan göç olgusu ile ilgili bulgulara yer verilmiş elde edilen bulgular belirlenen kategorilere bağlı olarak sunulmuştur.

4.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

4.1.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

2018 yılından itibaren uygulanan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı dikkate alınıp göç ve göçle ilgili konulara ilişkin öğrenme alanları ve kazanımlar incelendiğinde; bu kapsamda toplam 3 sınıf düzeyinde (5. 6. ve 7. sınıf) toplamda iki öğrenme alanında ve 2 kazanımda yer aldığı tespit edilmiştir. Program dâhilinde göç konusunun 5. sınıf ve 6. sınıf düzeylerinde herhangi bir kazanımın yer almadığı görülmüştür. Öğrenme programında 2 öğrenme alanı ve 2 kazanım ile kendine yer bulan göç olgusuna ilişkin kazanımların yalnızca 7. sınıf düzeyiyle sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Söz konusu öğretim programında yer alan göç konularına yönelik bulunan kazanımlar ve ilgili bilgiler Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12.

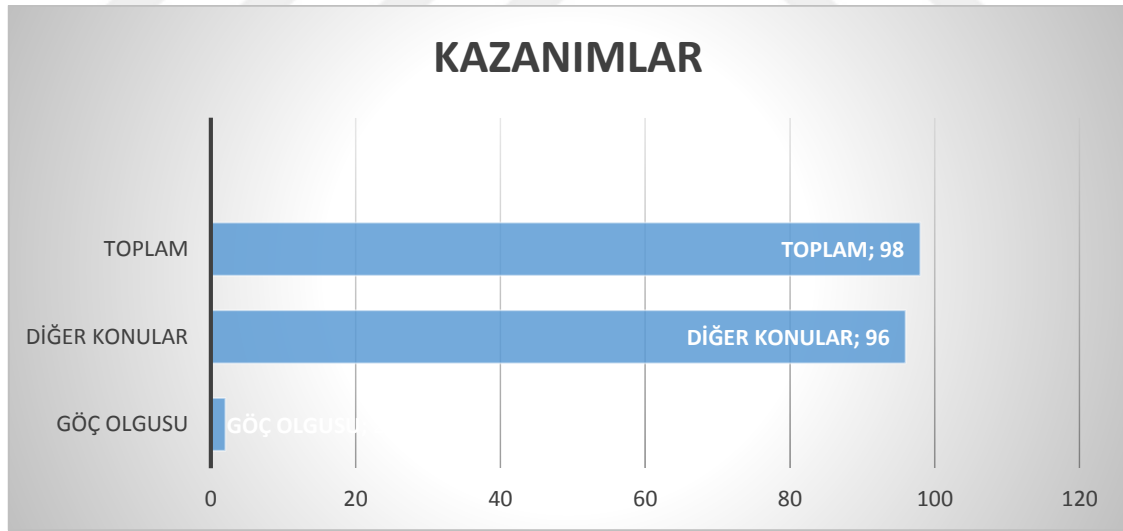
Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda Göç Konularına Yönelik Bulgular

Sınıf Düzeyi	Öğrenme alanı	Kazanımlar	İlgili Açıklamalar
5. sınıf	-	-	-
6. sınıf	-	-	-
7. sınıf	“İnsanlar, Yerler ve Çevreler”	“SB.7.3.3. Örnek incelemeler yoluyla göçün neden ve sonuçlarını tartışır.”	-
	“Küresel Bağlantılar”	“SB.7.7.4. Arkadaşlarıyla birlikte küresel sorunların çözümüne yönelik fikir önerileri geliştirir.”	“Küresel iklim değişimi, doğal afetler, açlık, terör ve göç konuları ele alınacaktır.”

Çalışmada daha önce “*Sosyal Bilgiler Programı Öğrenme Alanları ve Süreleri (MEB, 2018, 12)*” isimli Tablo 3’e döndüğümüzde: 5. sınıf düzeyinde toplam 7 öğrenme alanı ve toplam 33 kazanım; 6. sınıf düzeyinde toplam 7 öğrenme alanı ve

toplam 34 kazanım; 7. sınıf düzeyinde toplam 7 öğrenme alanı ve toplam 31 kazanımın yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3 ve Tablo 11 verileri birlikte düşünüldüğünde ilgili programda 5. ve 6. sınıf düzeyinde toplam 14 öğrenme alanı ve 67 kazanım yer almasına rağmen göç konusuna yönelik olarak herhangi bir kazanıma yer verilmemiştir. 7. sınıf düzeyinde ise göç konusuyla direkt bağlantılı olan iki kazanım söz konusudur. İlgili kazanımlar; Tablo 11’de gösterildiği gibi “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı içerisinde verilmeye çalışılan “Örnek incelemeler yoluyla göçün neden ve sonuçlarını tartışır.” kazanımı ile “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanında yer alan “Arkadaşlarıyla birlikte küresel sorunların çözümüne yönelik fikir önerileri geliştirir.” kazanımı olarak ifade edilebilir. “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanında verilmeye çalışılan kazanımda “Küresel iklim değişimi, doğal afetler, açlık, terör ve göç konuları ele alınacaktır.” açıklamasının yapıldığı dikkat çekmektedir. Üç sınıf düzeyinde toplam 21 (% 100) öğrenme alanı ve 98 (% 100) kazanım yer almakta ve göç ile ilişkili konular sadece 2 (% 9,52) öğrenme alanı ve 2 (2,04) kazanım ile sınırlı kalmıştır. Göç olgusunu toplam kazanımlar arasındaki yerini somutlaştırma adına göç kazanımları Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1. Göç Kazanımlarının 3 Sınıf Düzeyindeki Toplam Kazanımlar Arasındaki Durumu

Göç olgusunun öğretim programındaki ders saati ve süre oranı (%) değerlendirildiğinde; “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında toplam 4 kazanımın olduğu ve 15 ders saati ile toplam sürede %13,9’luk bir orana sahip olduğu görülebilir. Bu öğrenme alanında 1 kazanımın (Örnek incelemeler yoluyla göçün neden

ve sonuçlarını tartışır.) göç olgusu ile ilgili olduğundan hareketle takribi bir hesaplama ile 3,75 saatin ilgili kazanıma ayrıldığı ifade edilebilir. Yine “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanında toplam 4 kazanımın olduğu ve 12 ders saati ile toplam sürede % 11,1’lik bir orana sahip olduğu görülebilir. Bu öğrenme alanında da 1 kazanımın (Arkadaşlarıyla birlikte küresel sorunların çözümüne yönelik fikir önerileri geliştirir.) göç ile ilgili konuları kapsadığı ve yapılacak ortalama bir hesapla 3 saatin ilgili kazanımı sağlamaya yönelik olacağı düşünülmektedir. Bu veriler ışığında her iki kazanımın sağlanmasına yönelik toplam 6,75 saatlik bir sürenin ayrılacağı varsayılmaktadır. Bu da 7. sınıf düzeyin de toplam 31 kazanımın 108 saatlik bir zaman dilimindeki yerini ortaya koymaktadır.

4.1.2. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

Her ne kadar öğretim programındaki kazanımlar sadece 7. sınıf düzeyi ile sınırlı kalsa da yeni öğretim programına uygun şekilde hazırlanan, 2022-2023 eğitim öğretim döneminde hâlihazırda okutulan ders kitapları ele alındığında, 5. sınıf, 6. sınıf ve 7. sınıf düzeylerinde çeşitli ünitelerde göç olgusunun yer aldığı görülmektedir.

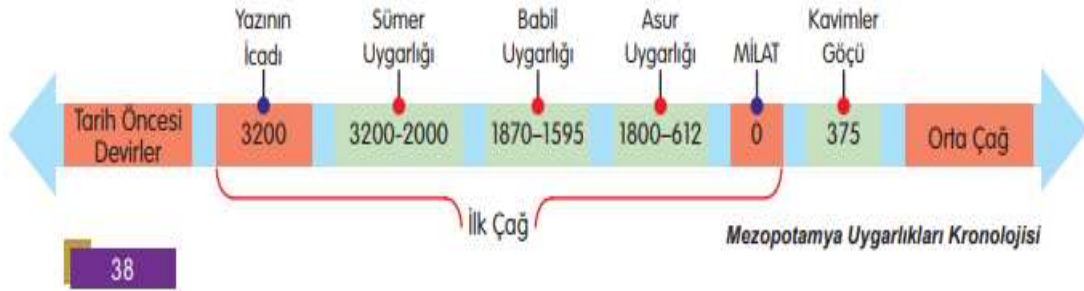
4.1.2.1. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

Bu sınıf düzeyinde, bulgular E Kare Eğitim Yayıncılık ve MEB Yayınlarına ait ders kitaplarından elde edilmiştir.

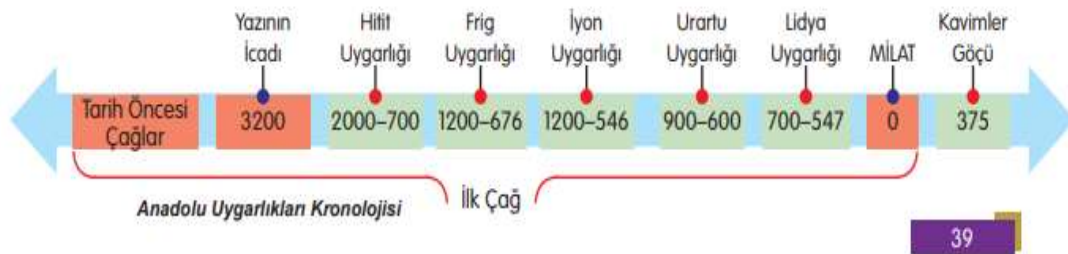
4.1.2.1.1. E Kare Eğitim Yayıncılık 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

E Kare Eğitim Yayıncılığa ait kitapta sınırlı sayıda göç olgusuna dair bulgular söz konusudur. Kitapta göç olgusu ilk olarak “Tarihî ve Kültürel Değerlerimiz” ünitesinde geçmektedir. Ünite “Uygarlıklar Beşiği: Anadolu ve Mezopotamya” konusu ele alınmış ve gerek Anadolu uygarlıkları gerekse Mezopotamya uygarlıkları babında “çağ”, “tarih öncesi çağlar” ve “tarihî çağlar” hakkında bilgiler verildikten sonra “Mezopotamya Uygarlıkları Kronolojisi” adı altında kronolojik bilgiler içeren görsele yer verilmiştir. Bu kronolojide “Kavimler Göçü” ifadesi (Şekil 9) yer almıştır. Sonrasında ise “Anadolu Uygarlıkları Kronolojisi” adı altında kronolojik bilgiler içeren

görsele yer verilmiştir. Bu kronolojide de “Kavimler Göçü” ifadesi (Şekil 10) yer almıştır.

Şekil 9. Mezopotamya Uygarlıkları Kronolojisi (Açıkgöz, 2018: 38)

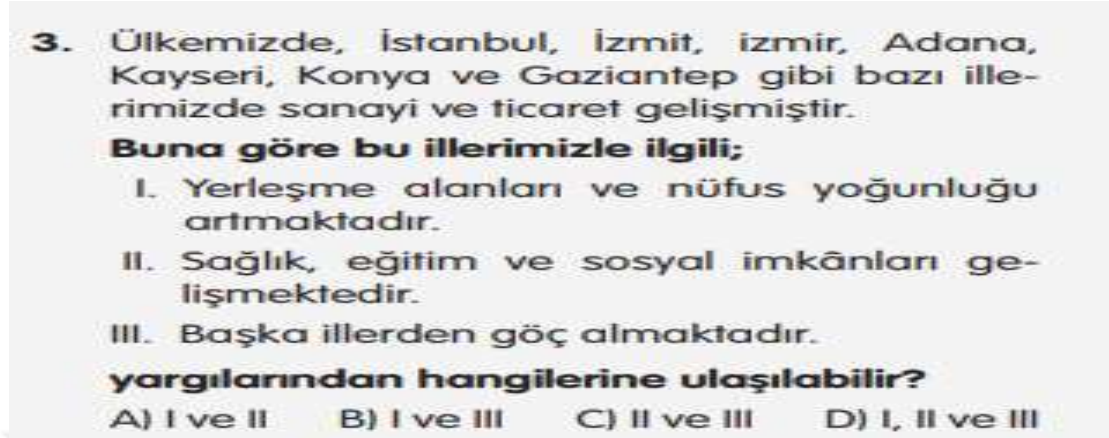
Şekil 10. Anadolu Uygarlıkları Kronolojisi (Açıkgöz, 2018: 39)

“Tarihî ve Kültürel Değerlerimiz” ünitesinin 61. sayfasında zamanla Orta Asya'nın göçebe ve yerleşik toplulukların evlerini kültürlerine göre el sanatları ile donatmış olduklarından ve Anadolu'ya gelen Türk topluluklarının kendi yaşam kültürlerini de beraberinde getirmiş olduğundan söz edilmiştir (Şekil 11).

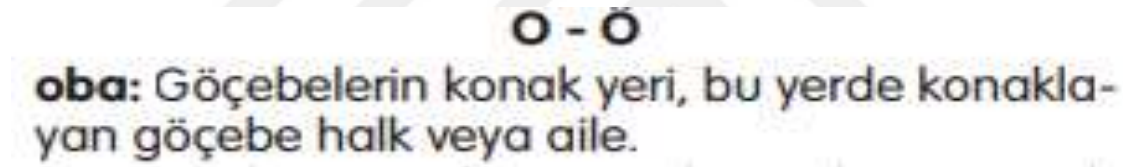
Şekil 11. Kültürel birikim ile ilgili çeşitli görseller (Açıkgöz, 2018: 61)

“Tarihî ve Kültürel Değerlerimiz” ünitesinin “Neler Öğrendik” bölümü 97. sayfada değerlendirme soruları içinde çoktan seçmeli bir soruda da göç olguna (Şekil 12) ait veri bulunmaktadır.

Şekil 12. Değerlendirme sorusu (Açıkgöz, 2018: 97)

Ders kitabının 199. sayfasında sözlük bölümünde de göç ile ilişkili göçebelere yönelik bir kavram olan “oba” sözcüğüne yer verilmiştir (Şekil 13).

Şekil 13. Değerlendirme sorusu (Açıkgöz, 2018: 199)

4.1.2.1.2. MEB Yayınları 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

“Birey ve Toplum” öğrenme alanı içinde “Toplum İçinde Ben” ünitesi “Çocuk Hakları Her Yerde” konusunda 20 Kasım 1989 tarihinde “Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”nin kabul edilmesinden bu kapsamda çocuk hakların güvence altına alındığından bahsedildikten sonra 25. sayfada bu sözleşmedeki bazı haklar açıklanmış ve kimi zaman çocukların aileleriyle birlikte başka ülkelere göç etmek zorunda kalabilecekleri ve bu durumda “göçmen” adını aldıkları ifade edilmiştir (Şekil 14).

Madde 22 - 23 - 24 - 25 - 26 - 27

Bazen de çocuklar aileleriyle ya da yalnız olarak başka bir ülkeye göç etmek zorunda kalabiliyor. İşte devlet göçmen denilen bu çocuklarla da ilgilenmek zorunda. Ya da bazı çocukların bedensel veya zihinsel bir engeli olabiliyor. Bu tür çocuklar ötekilerden farklı bir bakım ve eğitim almak zorunda. Bu onların hakkı.

Şekil 14. “Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi”nin ilgili maddeleri (Evirgen vd., 2019: 25)

“Birey ve Toplum” öğrenme alanı içinde “Toplum İçinde Ben” ünitesi “Çocuk Hakları Her Yerde” konusunda 27-29. Sayfalarda çocuk haklarının korunması amacıyla Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu [UNICEF (Yunisef)]’nun kurulmasından ve dünyanın çeşitli bölgelerinde hiçbir ayırım gözetmeksizin yapmış olduğu yardımlardan söz edilmektedir. Bu bağlamda konuyla ilgili çeşitli ülkelerdeki mülteci kamplarından farklı görseller paylaşılmıştır (Şekil 15).

Şekil 15. Nijerya mülteci kampı (Evirgen vd., 2019: 25)

“Ülkem, Kültürüm ve Tarihim” ünitesinde ise 40. sayfada “Anadolu Medeniyetleri” konusu ifade edilirken Anadolu’nun elverişli şartları nedeniyle geçmişte çok fazla göç aldığından söz edilmiştir. Yine bahse konu ünitenin “Kültürel Özelliklerimiz” konusunda 54. Sayfada türkülerin birer hikâyesi olduğundan ve göçün

de bunlardan biri olduğundan bahsedilmiştir. “Yaşadığımız Yer” ünitesinin “Nerede yaşanır? Başlığı altında göçün çekici sebepleri başka bir ifadeyle bir şehrin nüfusunun artmasına etki eden faktörler 76. ve 77. sayfalarda ifade edilirken göçe değinilmiştir (Şekil 16).

Şekil 16. “Göçün çekici unsurları (Evirgen vd., 2019: 77)

“Yaşadığımız Yer” ünitesinin “Neler Öğrendik” konusunun 91. Sayfasında yer alan “Kendimi Değerlendiriyorum” başlığı altında göç alma ve nüfusun artmasını değerlendiren çoktan seçmeli bir soru ile göç olgusu ele alınmıştır (Şekil 17).

2. Bir şehrin göç almasında ve nüfusunun artmasında aşağıdakilerden hangisi etkili değildir?

- A) Sanayinin gelişmiş olması
- B) Dağlık ve engebeli olması
- C) Turizmin gelişmiş olması
- D) Uygun iklim koşullarına sahip olması

Şekil 17. Göç alma ve nüfus artışında etkili olan unsurlar ile ilgili soru etkinliği (Evirgen vd., 2019: 77)

“Üretimden Tüketime” ünitesi “Çevremdeki Meslekler” konusunda 125. sayfada iş olanaklarının fazla olması nedeniyle İstanbul ilinin göç aldığından ve nüfusun da

fazlalığından söz edilmiştir. Göçte; sanayi, ulaşım gibi unsurların şehirlerin gerek göç almasında gerekse vermesindeki etkisi ifade edilmiştir (Şekil 18).

İstanbul ve çevresi sanayinin en çok geliştiği yerlerdendir. İş imkânlarının çok olması nedeniyle göç aldığından nüfusu da fazladır. Bu nedenle bölgede ticaret, ulaşım, bankacılık, turizm, eğitim, sağlık gibi hizmet sektörleri çok gelişmiştir. Bu sektörlerle bağlı olarak kaptanlık, şoförlük, bankacılık, öğretmenlik, akademisyenlik, mimarlık, doktorluk gibi meslek grupları yaygındır (Görsel 5.16).

Şekil 18. Göç alma ve nüfus artışında etkili olan unsurlar (Evirgen vd., 2019: 125)

“Üretimden Tüketime” ünitesi “Ekonomi ve Yaşam” konusu ifade edilirken 129. sayfada ülkemizde genelde köyden kente göçün olduğu söylenmiştir. Yine ulaşımın etkisi ile köyün güzelliklerini gören insanların köye ettikleri de ifade edilmiştir (Şekil 19).

Şekil 19. Şehirden köye göç sonucu köyde yapılan yeni ev (Evirgen vd., 2019: 129)

“Üretimden Tüketime” ünitesi “Kendimi Değerlendiriyorum” başlığı altında 147. sayfada iş imkânları ile göç bağlantılı çoktan seçmeli bir soru yer almaktadır (Şekil 20).

6. İş adamı Yasin Demirci 27335 nüfusu olan Denizli'nin Buldan ilçesine büyük bir tekstil fabrikası kurmak istiyor.
Bu fabrika kurulduğunda aşağıdaki gelişmelerden hangisinin olması beklenmez?
 A) İlçede konut sayısı artar
 B) Halkın gelir seviyesi artar
 C) İşsizlik artar
 D) İlçeye göçler olur

Şekil 20. İş imkânları ile göç bağlantılı çoktan seçmeli bir soru (MEB, 2019: 147)

Ders kitabının 191. sayfasının “Sözlük” bölümünde mülteci kavramının tanımı “Başka bir ülkeye veya yere sığınmış olan kişi, sığınmacı” şeklinde yapılmıştır (Şekil 21).

mucit: Yeni bir buluş ortaya koyan, icat eden kimse.
mülteci: Başka bir ülkeye veya yere sığınmış olan kişi, sığınmacı.
müteahhit: Kendi adına veya sözleşmeciden devraldığı inşaat işini yapmakla yükümlü gerçek kişi.

Şekil 21. Mülteci kavramı (Evirgen vd., 2019: 191)

Ele alınan her iki yayın 5. sınıf ders kitaplarındaki göç ile bağlantılı bilgiler göz önüne alındığında, her ne kadar öğretim programıyla paralel bir şekilde direkt olarak göç olgusuna yer verilme de farklı konularla ilgili olgunun ilişkilendirildiği aktarılabilir. İlgili yayınlarda göç olgusuna ait bulgular Tablo 13’de gösterilmiştir.

Tablo 13.

5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Konularına Yönelik Bulgular

Yayınevi	Öğrenme Alanı	Ünite Adı	Göç Olgusuna Dair Sayfa Numaraları
E Kare Eğitim Yayıncılık	Kültür ve Miras	Tarihî ve Kültürel Değerlerimiz	38, 39, 61
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Çevremizi Tanıyalım	97
			199 (Kitabın sözlük bölümü)
MEB Yayınları	Birey ve Toplum	Toplum İçinde Ben	25, 27, 28, 29
	Kültür ve Miras	Ülkem, Kültürüm ve Tarihim	40, 54
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Yaşadığımız Yer	76, 77, 91
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Üretimden Tüketime	125, 129, 147
			191 (Kitabın sözlük bölümü)

4.1.2.2. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

Bu sınıf düzeyinde, bulgular Anadol Yayıncılık ve MEB Yayınlarına ait ders kitaplarından elde edilmiştir.

4.1.2.2.1. Anadol Yayıncılık 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

Kitapta göç olgusu ilk olarak “Biz ve Değerlerimiz” ünitesinde geçmektedir. “Kültür ve Toplumsal Birliktelik” konusunda kültür ve kültürü oluşturan öğeler hakkında bilgiler verilirken 14. sayfada “dil”in tanımı yapılmış ve birçok destan ismi zikredildikten sonra “Göç Destanı”nın da dil ile günümüze kadar ulaştığı ifade edilmiştir.

Aynı ünitenin “Farklılıklara Saygı Duyuyorum” konusu ile ilgili olarak 20. sayfada ülkemizde çıkarılmış olan birtakım mevzuatın insanların uyumlu bir şekilde yaşamalarına olanak tanıdığı ifade edilmiş bu noktada “Sıra Sizde” başlığı altında “mülteci” kavramının tanımı yapılmış ve ülkemizin kurulan birçok mülteci kampında yapmış oldukları çeşitli yardımlar dile getirilmiştir (Şekil 22).

Sıra Sizde

Aşağıda verilen bilgilerden de yararlanarak toplumda uyum içinde yaşayabilmek için farklılıklara karşı anlayışlı olmanın önemi hakkındaki düşüncelerinizi defterinize yazınız.

Dünyanın birçok yerinde savaş ve afet gibi toplumları olumsuz etkileyen durumlar yaşanabilmektedir. Bu yerlerde yaşayan insanlar güvenliklerinden endişe duydukları için kimi zaman başka ülkelere sığınıp kendi ülkelerinden ayrılmak zorunda kalabilmektedir. Bu durumda olan insanlara **mülteci** adı verilir. Ülkemizde de çok sayıda mülteci yaşamaktadır. Yetkililer ülkemize sığınan mültecilerin güven ve huzur içinde yaşamaları için önemli çalışmalar yapmaktadır. Ülkemizin çeşitli yerlerinde kurulan mülteci kamplarında (Görsel 1.17) insanların barınma, giyinme, beslenme ve güvenlik ihtiyaçları karşılanmaktadır. Ülkemiz çeşitli nedenlerle zor duruma düşmüş insanlara destek olmaktadır.

Şekil 22. Mülteci kavramı (Şahin, 2019: 20)

“Tarihe Yolculuk” ünitesinde “Orta Asya’da Kurulan İlk Türk Devletleri” konusunda 41. sayfada Türklerin coğrafi şartlar nedeniyle göçebe bir yaşam biçimi sürdürdükleri ifade edilmiştir (Şekil 23).

Gu Türklerin göçebe bir yaşam tarzı benimsemelerine neden olmuştu (Görsel 2.2). Türkler, yazın su ve otla alanların bol olduğu yaylalarda, kışın ise hayvanları için daha elverişli olan kışlaklarda yaşarlardı. Göçebe yaşam biçimleri nedeniyle mücadeleci bir yapıya sahip olmaları Türkler için bir zorunluluktur.

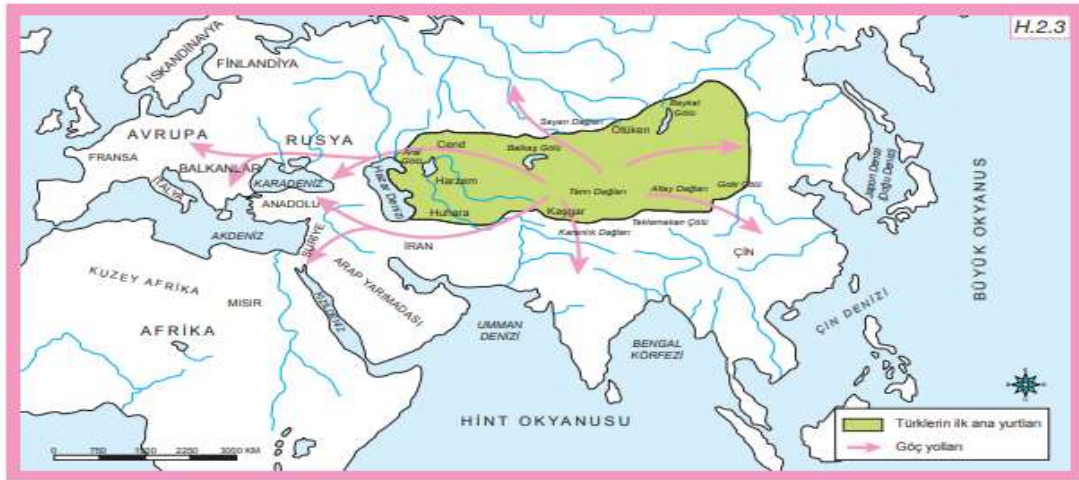
Türkler, demir madenini işleyerek çeşitli eşyalar ve silahlar yaparlardı. Kılıç, ok ve yay Orta Asya Türklerinin hayatında önemli bir yer tutardı. Hayvancılık, en önemli geçim kaynaklarıydı. Koyun, sığır ve at gibi hayvanlar beslerlerdi. Atı evcilleştirerek hem günlük

Çadırlar, göçebe yaşamın önemli bir unsurudur.

Şekil 23. Göçebe yaşam unsuru olarak çadır (Şahin, 2019: 41)

“Tarihe Yolculuk” ünitesinde Asya Hun Devleti hakkında birtakım bilgiler verildikten sonra iç çatışma, kuraklıkla birlikte zorlu iklim şartlarının eklenmesiyle devletin ikiye ayrılmasından ve Kuzey Hunlarının batıya göç etmesi sonucu “Kavimler Göçü”nün oluşmasına neden olduğundan bahsedilir. 43. sayfada, “Kavimler Göçü”nün nasıl oluştuğunun ifade edilmesinin yanında bir harita aracılığıyla göç yolları görselleştirilmiş aynı zaman “Kavimler Göçü”nün sonuçları da değerlendirilmiştir (Şekil 24).

Şekil 24. Kavimler Göçü ve Göç Yolları (Şahin, 2019: 43)

“Tarihe Yolculuk” ünitesinde “Uygur Devleti” konusunda 48. sayfada “Göç Destanı”ndan bir kesit sunulmuştur (Şekil 25).

Şekil 25. Göç Destanı (Şahin, 2019: 48)

“Tarihe Yolculuk” ünitesinde “İslamiyet’in Yayılışı” konusunda hakkında birtakım bilgiler verildikten sonra 50. sayfada Arap Yarımadası’nda göçebe bir yaşam sürenlerin “bedevi” olarak isimlendirildiğın söz edilmiştir. Yine aynı ünitenin bahsi geçen konusu altında 51. sayfada Müslümanların gerek gördükleri baskı gerekse İslamiyet’i yaymak ve daha rahat bir şekilde yaşamaları adına gerçekleştirdikleri göçten bahsedilip bu göçün “hicret” olarak adlandırıldığı aktarılmıştır.

“Tarihe Yolculuk” ünitesinde “İlk Türk-İslam Devletleri’nde Kültür ve Medeniyet” başlığı altında 55. Sayfada İslamiyet’in Türkler tarafından kabul edilmesinin akabinde göçebe yaşam biçiminden yerleşik hayata geçişin daha da hızlı olduğu ifade edilmiştir.

“Tarihe Yolculuk” ünitesinde 58. sayfada “Sıra Sizde” etkinliği altında göçebe yaşam biçiminin etkilerine atıf yapılmıştır (Şekil 26).

Sıra Sizde	
Aşağıdaki tabloda Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleri ile birlikte siyasi, sosyal ve kültürel alanda meydana gelen değişimlerden bazıları verilmiştir. Öğrendiklerinizden yararlanarak tabloyu doldurunuz.	
İslamiyet’ten önceki durum	İslamiyet’ten sonraki durum
Devletin başında bulunan kişiye kağan, han, han gibi unvanlar verilir.	Devletin başında bulunan kişilere sultan unvanı verilmeye başlandı.
İslamiyet öncesi Türkler genel olarak göçebe bir yaşam sürdürdükleri için mimari eserler yapmamışlardır.	İslamiyet sonrasında Türklerin yerleşik hayata geçişi hızlandığından cami ve medrese gibi mimari eserler inşa edilmeye başlandı.

Şekil 26. Göçebe yaşamın etkileri (Şahin, 2019: 58)

“Tarihe Yolculuk” ünitesinde 59. Sayfada “Yeni Yurt Anadolu” başlığı altında bölgenin yerleşim yeri olarak seçilmesindeki faktörler ifade edilmiş bunlardan birinin de gerek ticaret gerekse göç yolları üzerinde olmasından bahsedilmiştir. Yine aynı ünite 62. sayfada “Çaka Beyliği” konusu altında Anadolu’da kurulmuş olan ilk Türk beyliklerinin Türklerin Anadolu’yu vatan edinme sürecindeki katkılarına dikkat çekilerek fethedilen bölgelerdeki mevcut halkın batıya doğru göç etmelerini sağladıkları ve boşalan yerlere de doğudan gelen Türkmenlerin yerleştiği ifade edilmiştir.

Bahse konu ünitenin “Türkiye Selçuklu Devleti” başlığı altında 65. sayfada Moğollardan zulmüne dayanamayan ve Anadolu’ya kaçan Türk boylarının çeşitli bölgelere yerleştirildiği ifade edilmekte olup Mevlâna, Ahi Evran, Hacı Bektaş’ı Veli ve Yunus Emre gibi önemli şahsiyetlerin Anadolu’nun gerek sosyal ve kültürel gerekse dini yapısındaki etkileri de aktarılmıştır.

Söz konusu ünitenin 71. sayfasında “Şifreyi Bulalım” etkinliğinde ünite ile ilgili birtakım kavramlar verilmiş bunların içinde “göçebe” kavramının da olduğu görülmektedir (Şekil 27).

ŞİFREYİ BULALIM

Aşağıdaki bulmacada kutucuk içerisindeki kavramlar (aşağıdan yukarı, yukarıdan aşağı, sağdan sola, soldan sağa yazılarak) gizlenmiştir. Bu kavramları bularak üzerini çizdiğinizde geriye kalan harflerden bir şifre oluşacaktır. Bu şifreyi bulunuz.

BEYLİK	BİRÜNİ	CAMİ	DANDANAKAN
DESTAN	GÖÇEBE	HALİFE	HİCRET
İPEK YOLU	İSLAMİYET	KABİLE	KAĞAN
KAVİM	KERVANSARAY	KUT	KÜLLİYE
MALAZGİRT	MEDRESE	METE HAN	ORTA ASYA
PASINLER	PEYGAMBER	SULTAN	TALAS
YAZIT		YURT	

K	U	K	Ü	T	R	İ	G	Z	A	L	A	M	L
K	L	Ü	N	T	İ	S	L	A	M	İ	Y	E	T
E	O	L	A	Ü	Y	R	N	A	T	L	U	S	E
R	Y	L	H	T	A	E	H	A	L	İ	F	E	L
V	K	İ	E	A	Z	L	K	A	V	İ	M	M	N
A	E	Y	T	L	İ	İ	T	E	R	C	İ	H	A
N	P	E	E	A	T	B	C	İ	D	R	B	O	K

Şekil 27. Göçebe kavramı ile ilgili etkinlik (Şahin, 2019: 71)

“Tarihe Yolculuk” ünitesinde “Ünite Değerlendirme Çalışmaları” başlığı altında 72. sayfada “Hicret” (Şekil 28), 74. ve 77. sayfada “Kavimler Göçü” ile ilgili soruların olduğu görülmektedir (Şekil 29).

2. Müslümanların müşriklerin baskısından kurtulmak, İslamiyet’i daha rahat yaşamak ve yaymak amacıyla Medine’ye yaptıkları göç hareketine ne denir?

T C R İ H E

Şekil 28. Hicret kavramı ile ilgili değerlendirme sorusu (Şahin, 2019: 72)

C.

Aşağıdaki ifadeler doğru ise ifadelerin başına “D”, yanlış ise “Y” yazınız. Yanlış olduğunu düşündüğünüz ifadelerin doğrularını defterinize yazınız.

1. (.....) Avrupa Hun devleti en parlak dönemini hükümdar Attila zamanında yaşadı.
2. (.....) Kavimler Göçü sonucunda Avrupa uzun süre siyasi açıdan karışıklıklar içinde kaldı.

Şekil 29. Kavimler Göçü ile ilgili değerlendirme sorusu (Şahin, 2019: 74)

“Yeryüzünde Yaşam” ünitesinin “Türkiye’nin Beşerî ve Coğrafi Özellikleri” 101. sayfada başlığı altında bazı illerin nüfus dağılışı hakkında bilgi verilirken İstanbul ilinin nüfus artışında diğer sebeplerin yanında göçlerin de etkisinden bahsedilmiştir.

“Bilim ve Teknoloji Hayatımızda” ünitesinin altın Sosyal Bilimler ile ilgili disiplinler hakkında bilgiler verilmiş 132. Sayfada “Sosyoloji” disiplini hakkında da bazı açıklamalar yapıp ve bu disiplin sayesinde farklı kültürdeki insanlarla empati kurulabileceği ifade edildikten sonra bu bağlamda mülteci kavramı ile ilişki kurulmuştur. Yine mültecilerin göç etme sebeplerini anlayabilme adına “Sosyoloji” disiplininden yararlanıldığı açıklanmıştır (Şekil 30).

Sosyoloji

Sosyoloji toplumların örf ve adetlerini, yaşam biçimlerini, toplumsal olayların oluşumunu ve gelişimini inceleyen bilim dalıdır. Toplum bilimi olarak da adlandırılır. Sosyoloji bilimiyle ilgilenen bilim insanlarına ise **sosyolog** adı verilir. Sosyoloji, toplumların değişim ve gelişim sürecini araştırarak günümüzde yaşayan insan topluluklarının davranışlarını analiz etmeye çalışır. Diğer insanların yaşam biçimleri hakkında bilgi edinmemizi ve kültürel farklılıkların bilincinde olmamızı da sağlar. Bu sayede o insanlarla empati kurabilir, onları kendi kültürel anlayışlarıyla değerlendirebiliriz. Dünyada milyonlarca insan, ülkelerindeki iç karışıklıklardan uzaklaşarak başka ülkelerde mülteci olarak yaşamlarını sürdürmektedir (Görsel 4.12). Mültecilerin yaşam koşullarını, kültürel değerlerini, göç ettikleri ülkelerdeki vatandaşlarla ilişkilerini sosyoloji bilimi sayesinde öğreniriz. Böylece ön yargılarımızdan kurtularak onlara karşı daha anlayışlı olabiliriz.

Mülteciler için Kilis'te devletimiz tarafından kurulan bir mülteci kampı

Sosyoloji bilimi, içinde yaşadığımız toplumun kültürel özelliklerini de öğrenmemize yardımcı olur. Bu sayede toplumu oluşturan diğer bireylerle sevgi ve saygıya dayalı ilişkiler kurabiliriz.

Şekil 30. Kilis mülteci kampı (Şahin, 2019: 132)

“Uluslararası İlişkilerimiz” ünitesinin “Türk Cumhuriyetleri ve Komşu Ülkelerle İlişkiler” konusu kapsamında 242. sayfada Türklerin Orta Asya’dan yeryüzünün çeşitli bölgelerine göç ettiklerinden bazı toplulukların ise göç ile Kafkasya ve balkanlara bazı toplulukların ise yine Orta Asya ve çevresine kendisine yurt seçtiğinden bahsedilir.

Bahse konu ünite 244. sayfada Kazakistan hakkında bilgi verilirken Ahmet Yesevi Üniversitesi’nin bu ülkede olduğu ve burada yaklaşık 8000 Türk vatandaşının eğitim gördüğünden söz edilir. Doğrudan göç ifadesi kullanılmazsa burada eğitim amacıyla yapılmış bir göç söz konusudur. 246. sayfada Gürcistan hakkında bilgi verilirken Ahıska Türklerinin geri dönüş sürecine değinilmektedir. Yine doğrudan göç ifadesi kullanılmazsa da çalışmamızda ülkemizin göç politikası değerlendirilirken tarihi

süreçte ülkemize yapılan göçlerden bahsedilmişti. Yine 246. Sayfada Suriye hakkında bilgi verilirken, ülkemizin iç savaştan kaçan mültecilere yönelik kucaklayıcı politikası ele alınmıştır.

Söz konusu ünitenin 251. Sayfasında bulunan görselde, Türkiye'nin Arakan bölgesinden yaşanan karışıklık nedeniyle Bangladeş'e sığınan Müslümanların ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yapmış olduğu yardımlardan övgüyle bahsedilir (Şekil 31).

Şekil 31. Türkiye'nin Arakanlı Müslümanlara yönelik insani yardım haberi (Şahin, 2019: 251)

"Uluslararası İlişkilerimiz" ünitesinin "Ünite Değerlendirme Çalışmaları" başlığı altında 263. sayfada Ahıska Türklerinin anavatanlarına geri dönüşü ve ülkemize sığınan mülteciler ile ilgili soruların olduğu görülmektedir (Şekil 32).

4.	Ahıska Türklerinin ana vatanlarına dönüş sürecinde Türkiye'nin iş birliği yaptığı ülkedir.	
5.	Ülkede yaşanan iç karışıklıklardan dolayı çok sayıda vatandaşının mülteci olarak ülkemize sığındığı ülkedir.	

Şekil 32. Ahıska Türkleri geri dönüş süreci ve mülteci konusu (Şahin, 2019: 263)

Kitabın sözlük bölümünde göç olgusu kapsamında; 272. sayfada "bedevi", "göçebe" ve 274. sayfasında ise "mülteci" kavramına yer verilmiştir.

4.1.2.2.2. MEB Yayınları 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

Kitapta göç olgusu ilk olarak “Tarihe Yolculuk” ünitesinde geçmektedir. 48. sayfada “Türklerin Anayurdu Orta Asya” konusunda “Kavramlar” başlığı altında birtakım kavramalar ifade edilmiş ve “Göç” kavramına da yer verilmiştir. Türk topluluklarının konargöçer bir yaşam sürdürmüş oldukları aktarılmıştır. 49. sayfada “Konargöçer Yaşayışta Çadırlar” isimli bir okuma metnine yer verilmiş ve sonrasında metin ile ilgili sorular sorulmuştur. Bu metin iki ayrı görselle desteklenmiştir (Şekil 33).

Şekil 33. Konargöçer çadırı (Yıldırım vd., 2019: 49)

“Tarihe Yolculuk” ünitesinin 50. sayfasında “Asya Hun Devleti” konusunda “Kavimler Göçü” ve gelişimden bahsedilmektedir. 52. Sayfada ise “Sıra Sizde” etkinliği altında yine Kavimler Göçü ele alınmış ve göç ile birlikte Avrupa devletlerinin temellerinin atıldığından söz edilmiş olup bir harita verilerek bununla ilgili sorular sorulmuştur (Şekil 34).

Aşağıdaki haritayı inceleyerek verilen soruları cevaplayınız.

2.7: Türklerin Orta Asya'dan Göç Yolları.

1. Haritadan faydalanarak Türklerin hangi yönlere ve bölgelere göç ettiğini söyleyiniz.
2. Türklerin tarih boyunca çok çeşitli bölgelere yayılması Türk tarihini siyasi, coğrafi, kültürel ve ekonomik olarak nasıl etkilemiş olabilir? Aşağıdaki boşluğa yazınız.

Siyasi:

Coğrafi:

Kültürel:

Ekonomik:

Şekil 34. Türklerin Orta Asya'dan göç yolları (Yıldırım vd., 2019: 52)

“Aynı ünite de sayfa 63’te “Sıra Sizde” etkinli altında “Uygurların Yaşamı” adı altında bir metin bulunmakta ve Uygurların kış ve bahar mevsimi şartlarına göre göçlerinden bahsedilmektedir. Yine aynı sayfada konargöçer olan Türklerin kışlık göç zamanlarını belirlemek adına oluşturmuş oldukları “On iki Hayvanlı Türk Takvimi”nden bir görsel sunulup birtakım bilgiler verilmiştir (Şekil 35).

Bunu Duydunuz mu?

Bozkırda konargöçer hayat tarzını benimseyen Türkler, ekip biçme zamanını ve yazlık ile kışlık göç tarihlerini belirlemek için gökle ilgili olaylara bakarak takvimler yapmışlardır. Bu sayede zamanı sistemli hâlde kullanmaya başlamışlardır. Bir müddet sonra “On İki Hayvanlı Türk Takvimi”ni oluşturmuşlardır. Bu takvimde her yıl bir hayvan ismi ile temsil edilmiştir. Aylar ise 1. Ay, 2. Ay ... şeklinde ifade edilmiştir. Asya Hunları, Kök Türkler ve Uygurlar da bu takvimi kullanmışlardır. Orhun Yazıtları’nda On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nden bahsedilmiştir.

2.20: On İki Hayvanlı Türk Takvimi (Düzenlenmiştir.)

Şekil 35. On İki Hayvanlı Türk Takvimi (Yıldırım vd., 2019: 63)

Bahse konu üniteye sayfa 64’te “Göç Destanı”nın bir etkinlik içinde yer aldığı görülmektedir.

Ünitenin 65. sayfasında “İslamiyet’in Doğuşu” konusunda “Kavramlar” adı altında birtakım kavramlara yer verilmiş ve “Hicret” ile “Muhacir” kavramları da bunların arsında yer almıştır. Sayfa 66’da görülen baskılar nedeniyle bir grup Müslümanın Habeşistan’a (Etiyopya) geçmek zorunda kaldıklarından ve Hz. Muhammed (s.a.v) ve Müslümanların da Medine’ye hicret (göç) ettiği ifade edilmiştir. Sayfa 67’de “İslamiyet’in yayılmasında Hicret’in ne gibi katkıları olmuştur? Tartışınız.” isimli bir etkinlik oluşturulmuş ve hicret (göç) hakkında bilgiler sunulmuştur.

Ünitenin 75. sayfasında “İlk Türk-İslam Devletlerinde Kültür ve Medeniyet” konusunda İslamiyet öncesi konargöçer olan Türklerin İslamiyet’in kabulü ile birlikte şehir yaşamına geçerek uyum sağladıkları ifade edilmektedir. Ünitenin 81. sayfasında “Büyük Selçuklu Devleti’nde Kullanılan Çift Başlı Kartal Figürü” paylaşılmış bu figürün Orta Asya kültüründen göçler ve fetihler vasıtasıyla tüm dünyaya taşındığı aktarılmıştır (Şekil 36). Üniteye sayfa 100, 101 ve 103’te “Ölçme ve Değerlendirme” adı altında birtakım farklı etkinliklerde sorular sorulmuş bu sorularda “göç” ve “Kavimler Göçü” ile ilgili bilgilerin de ölçüldüğü tespit edilmiştir (Şekil 37).

Bunu Duydunuz mu?

2.42: Büyük Selçuklu Devleti'nde Kullanılan Çift Başlı Kartal Figürü-Konya

Çift başlı kartal, güç ve kudretin sembolüdür. Doğunun ve batının hâkimiyetini sembolize eder. Türkler çift başlı kartal sembolünü Orta Asya kültüründen tüm dünyaya göçler ve fetihler yoluyla taşımıştır.

Şekil 36. Büyük Selçuklu Devleti'nde Kullanılan Çift Başlı Kartal Figürü-Konya (Yıldırım vd., 2019: 81)

Ölçme ve Değerlendirme

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere tabloda verilen sözcüklerden uygun olanı yazınız.

Çinliler	Kutluk (II. Kök Türk)	Göç	Ahi Teşkilatı
	kut	ensar	Türeyiş
Hız. Osman	muhacir	Asya Hun	Kavimler Göçü

- İpek Yolu hâkimiyeti için Türkler ve arasında uzun yıllar mücadele yaşanmıştır.
- Eski Türk devletlerinde devletin başındaki kağana Tanrı tarafından verildiğine inanılan güce denir.
- sonrasında Avrupa devletlerinin temelleri atılmıştır.
- ve Uygurlara ait destanlardır.
- Kur'an-ı Kerim dört halifeden biri olan Dönemi'nde çoğaltılmıştır.
- Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında katkısı olan esnaf teşkilatıdır.
- Orhun Abideleri Devleti zamanında yazılmıştır.
- Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlara Medine'de onları karşılayıp misafir eden Müslümanlara ise denir.

Şekil 37. Ölçme ve değerlendirme soruları (Yıldırım vd., 2019: 100)

“Yeryüzünde Yaşam” ünitesinde sayfa 112’de “Sıra Sizde” etkinliği altında “yükselti ve engebenin” etkili olduğu değişimler temalı bir çalışma yapılmış olup orada göçün de yer aldığı görülmektedir.

“Yeryüzünde Yaşam” ünitesinde “Ülkemizin Beşerî Coğrafyası” konusu altında birtakım bilgiler verilmiş ve beşerî faktörler ile ilgili olarak ele alınan bölümde sayfa 118’de ülkemizde çeşitli faktörlerin bölgeler arasında göçlerin artmasında etkili olduğu ve bazı bölgelerde (doğu-batı eksenli) nüfusun azalmasına yol açtığı aktarılmıştır.

Yine aynı ünite de sayfa 120’de bazı “Sıra Sizde” etkinliği ile bir tablo verilmiş ve bazı şehirlere ait bazı özellikler verilerek bunların dikkate alınmasıyla birlikte hangi şehrin göç aldığı, göç verdiği, nüfusun fazla ya da az olduğu ölçülmeye çalışılmıştır (Şekil 37).

 Sıra Sizde

Aşağıdaki tabloda şehirlerimizin nüfusla ilgili bazı özellikleri verilmiştir. Verilen bu özelliklerin getirdiği sonuçları ilgili yerlere işaretleyiniz.

	Şehirler	Özellikler	Göç Alır	Göç Verir	Nüfus Fazladır	Nüfus Azdır
1	İzmir, İstanbul	Yükselti ve engebe azdır, iklim şartları ılımandır, sanayi, ticaret, turizm gelişmiştir.	✓		✓	
2	Kars, Gümüşhane	Yükselti ve engebe fazladır, kışları soğuk ve kar yağışlıdır, tarım alanları dardır.				
3	Mersin, Antalya	İklim şartları elverişlidir, turizm gelişmiştir.				
4	Bursa, Kocaeli	İklim şartları elverişlidir, ulaşım yolları üzerinde yer alır, sanayi ve ticaret gelişmiştir.				
5	Tuz Gölü çevresi	Yağış azdır, buharlaşma ve kuraklık fazladır, tarım ürünü çeşitliliği azdır.				
6	Adana, Gaziantep	Yer şekilleri sadedir, ulaşım yolları üzerinde yer alır, tarım, sanayi ve ticaret gelişmiştir.				

Şekil 38. Göç ve nüfus temalı etkinlik (Yıldırım vd., 2019: 120)

“Uluslararası İlişkilerimiz” ünitesinde sayfa 235’te “Okuyalım Öğrenelim” başlığı altında Kilis Mülteci Kampından bir görsel paylaşılmış, Türkiye’nin takribi 3,5

milyon Suriyeli mülteciye yapmış olduğu yardımlar ve her daim mültecilerin arkasında durduğu dile getirilmiş ayrıca Suriyeli mültecilere yardımın insani değerler açısından değerlendirilmesine yönelik “Cevaplayalım” isimli bir etkinliğe de yer verilmiştir (Şekil 39).

Yine sayfa 236’da ülkemizin Suriyeli mültecilere kucak açmasına yönelik “Sıra Sizde” etkinliği bulunmaktadır. Aynı sayfada “Okuyalım Öğrenelim” etkinliğinde Gürcistan uyruklu mevsimlik tarım işçilerinin ülkemize gelerek çay ve fındık işlerinde çalıştıkları dile getirilmiştir (Şekil 40).

Ayrıca 241. sayfada “Türkiye Beklenendir” isimli başlıkta 2019 yılı itibariyle Türkiye’nin 4 milyon mülteciye ev sahipliği yaptığı AFAD ve TİKA gibi kuruluşların yapmış olduğu insani yardım dile getirilmiş bir Mehmetçiğin mültecilere yapmış olduğu yardım paketi görseli ile durum somutlaştırılmıştır (Şekil 41).

Şekil 39. Mülteci Kampı-Kilis (Yıldırım vd., 2019: 235)

Şekil 40. Mevsimlik tarım işlerinde çalışan yabancılar (Yıldırım vd., 2019: 236)

Şekil 41. AFAD ve TİKA'nın mültecilere yönelik yardımları (Yıldırım vd., 2019: 241)

Kitap sonunda sayfa 258, 259 ve 260'ta "Sıra Sizde" etkinliklerine yönelik olarak cevap anahtarı oluşturulmuş ve "Kavimler göçü, Göç ve Türeyiş, Konargöçerlik, Göç ve nüfus" temalı soruların cevapları verilmiştir.

Sayfa 261'de "Sözlük Bölümde" göç sayfa 262'de ise mülteci kavramlarının tanımı yapılmıştır. Son olarak sayfa 264'te Kronoloji" bölümünde ise "Kavimler Göçü"ne yer verilmiştir.

Ele alınan her iki yayın 6. sınıf ders kitaplarındaki göç ile bağlantılı bilgiler göz önüne alındığında, öğretim programında doğrudan bir kazanım olmasa da ders kitaplarında farklı konularla ilgili olgunun bazen doğrudan bazen ise diğer konular ile ilişkilendirildiği aktarılabilir. İlgili yayınlarda göç olgusuna ait bulgular Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14.

6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Konularına Yönelik Bulgular

Yayınevi	Öğrenme Alanı	Ünite Adı	Göç Olgusuna Dair Sayfa Numarası
ANADOL Yayıncılık	Birey ve Toplum	Biz ve Değerlerimiz	14, 20
	Kültür ve miras	Tarihe Yolculuk	41, 43, 48, 50, 51, 55, 58, 59, 62, 65, 71, 72, 74, 77
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Yeryüzünde Yaşam	101, 118
	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilim ve Teknoloji Hayatımızda	132
	Küresel Bağlantılar	Uluslararası İlişkilerimiz	242, 244, 246, 251, 263
			272, 274 (Kitabın sözlük bölümü)

Tablo 14.

6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Konularına Yönelik Bulgular (devamı)

Yayınevi	Öğrenme Alanı	Ünite Adı	Göç Olgusuna Dair Sayfa Numarası
MEB Yayınları	Kültür ve miras	Tarihe Yolculuk	48, 49, 50, 52, 63, 64, 65, 66, 67, 75, 81, 100, 101, 103
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Yeryüzünde Yaşam	112, 118, 120
	Küresel Bağlantılar	Uluslararası İlişkilerimiz	235, 236, 241
			258, 259, 260 (Sıra Sizde etkinliği cevap anahtarı)
			261, 262 (Kitabın sözlük bölümü)
			264 (Kronoloji bölümü)

4.1.2.3. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

Bu sınıf düzeyinde, bulgular EKOYAY Eğitim Yayıncılık ve MEB Yayınlarına ait ders kitaplarından elde edilmiştir.

4.1.2.3.1. EKOYAY Eğitim Yayıncılık 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

Kitapta göç olgusu ilk olarak “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinde geçmektedir. 36. sayfada “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu” isimli konuda Türkistan bölgesinde yaşayan Türk boylarının 11. yy. itibariyle Büyük Selçuklu Devleti’nin yönlendirme çabalarıyla Anadolu topraklarına yapılan ve 15. yy’la kadar devam eden göçlerden ve Kayıların Anadolu’nun her tarafına yayıldığından bahsedilmektedir. Ayrıca sayfa 36 ve 37’de Köseadağ Savaşı sonrası Moğol baskısının artmasıyla Anadolu’nun batısına yapılan göçler de ifade edilmektedir.

“Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinin 41. sayfasında Osmanlı Devleti’nin “İşkân Politikası” adı altında Rumeli’de fethedilen topraklara göçler vasıtasıyla Türklerin yerleştirildiğinden söz edilmektedir.

“Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinde sayfa 46’da “Devşirme Sistemi” ifade edilmektedir. Bu sistemin temeline bakıldığında gayrimüslim aile çocuklarının eğitim sistemine alınarak “Kapıkulu Ocağına” yerleştirilmeleri söz konusudur. Bu sistemde eğitim ve sonraki süreç de dâhil edilecek olunursa iş amacıyla yapılan bir göçten

bahsedilebilir (Şekil 42). Yine sayfa 47’de Yeniçeri askeri yetiştirilme usulünde de bahsedilmektedir.

Görsel 2.24: Yeniçeriler (Minyatür, Hünernâme, Nakkaş Osman, 1584)

Ben Kapıkulu Ocaklarında görev yapan bir yeniçeriyim (Görsel 2.24). Rumeli’de bir köyde doğdum. Hristiyan bir ailenin dört erkek çocuğundan biriydim. 14 yaşına geldiğimde köyümüze gelen görevliler ailemle görüşerek beni Kapıkulu Ocağına almak istediklerini söylediler (Görsel 2.25). Ailem geçim zorluğu içinde olduğu için ben de Kapıkulu Ocağına girmek istiyordum. Böylece köyümden ayrıldım ve görevliler beni Anadolu’da bir Türk ailenin yanına yerleştirdiler. Bu ailenin yanında Türkçeyi, Türk geleneklerini ve İslam dinini öğrendim. Daha sonra beni ilk askeri eğitimimi alacağım Acemi Ocağına aldılar. Buradaki düzenli eğitimin ardından Yeniçeri Ocağı’na geçtim. Bu sistemin adına “Devşirme Sistemi” denildiğini öğrendim. Biz yeniçeriler savaşta padişahın yanında yer alır, ordunun merkezinde bulunuruz. Kapıkulu Ocakları içinde görev yapan cebeciler silah yapımı ve onarımından, topçular ise top yapımı ve kullanımından sorumludurlar. Kapıkulu süvarilerinden olan silahtar ve sipahiler ise savaşlarda padişahın güvenliğini sağlamakta, ordunun sancak ve hazinesini korumaktadır. Bizler devletimizin bize verdiği maaşla geçimimizi sağlarız.

Görsel 2.25: Rumeli’de çocukların devşirilmesi (Minyatür, Süleymannâme, 16. yüzyıl)

Şekil 42. Devşirme sistemi (Azer, 2019: 46)

“Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinde sayfa 49’da “Etkinlik Zamanı” adı altında bir çalışma yapılmış Osmanlı Devleti’nin genişlemesinde etkili olan unsurlar ifade edilmiş ve bunlarda iskân politikasına yer verilmiştir (Şekil 43). “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinde İstanbul’un Fethi konusunda sayfa 57’de şehrin (İstanbul) Türkleşmesi için ve Türk nüfusunun artırılması için Anadolu’dan göçün teşvik edildiği ifade edilmektedir. Sayfa 59’da “Rodos’un Fethi” konusunda da iskân politikası gereği Türk nüfusunun Anadolu’dan getirtililerek yerleştirildiği aktarılmıştır.

Etkinlik Zamanı

Örneği inceleyiniz. Osmanlı Devleti’nin sınırlarını genişletmesinde ve güçlü bir devlet hâline gelmesinde aşağıda sol tarafta yer alan unsurların etkisini karşılarına yazınız.

Gaza ve cihat

Osmanlı Devleti’nin gaza ve cihat yaptığını duyan gazilerin Osmanlı Devleti’ne katılması askeri gücü arttırmış, fetihleri kolaylaştırmıştır.

Coğrafi konum

İskân politikası

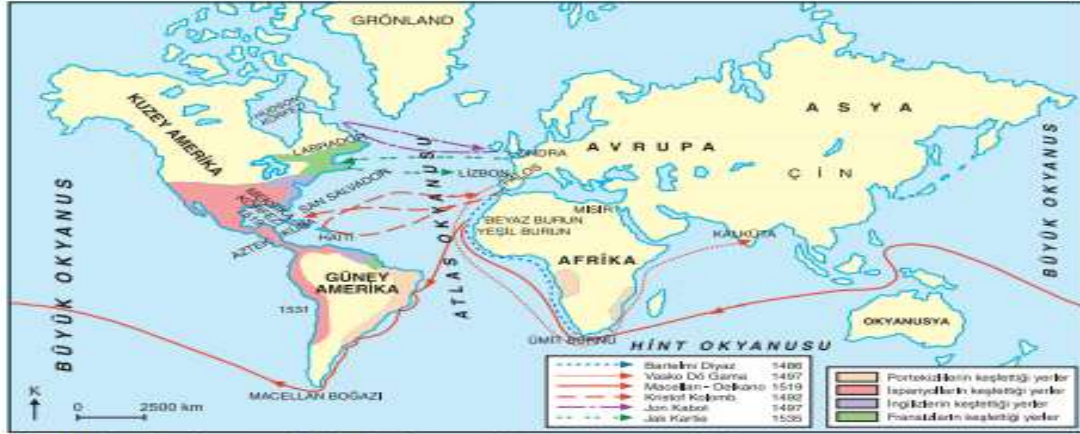
Askeri yapı

Adaletli yönetim

Anadolu Beylikleriyle ilişkiler

Şekil 43. İskân politikası (Azer, 2019: 49)

“Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesi “Avrupa’daki Gelişmeler ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri” konusunda 15. yy’da başlayan coğrafi keşiflerden bahsedilmektedir. Sayfa 62 ve 63’te Amerika ve Afrika’nın güneyinin keşfedildiğinden söz edilmekte ve konu ile ilgili bir harita sunulmaktadır. Doğrudan aktarılmassa da bu durumda da göç olgusu söz konusudur (Şekil 44).

Harita 2.7: Başlıca coğrafi keşifler haritası (15. ve 16. yüzyıllar)

Şekil 44. Coğrafi keşifler haritası (Azer, 2019: 63)

Bahse konu ünite de sayfa 64’te coğrafi keşiflerin etkisinden söz edilmiş “Etkinlik Zamanı” adı altında bir okuma metni verilmiş ve Kolomb sonrası Amerika’ya olan insan akını sunulmuştur.

Aynı ünite de sayfa 68’de “Sanayi İnkılabı ve Sömürgecilik” konusu anlatılırken sanayi inkılabı sayesinde fabrikaların açıldığı ve şehirlerin hızla büyüdüğü bununla birlikte işçi ihtiyacını karşılama adına göç aldığı aktarılmıştır (Şekil 45).

Köyde geçimimizi sağlamak zorlandığımız için yeni fabrikaların açıldığı Manchester’a (Mençistır) göç ettik. Babam, annem, ben ve üç küçük kardeşim haftanın her günü, günde 12 ila 15 saat çalışıyoruz. Çalışma şartlarımızın iyi olduğunu söyleyemem. Çocuk olduğumuz hâlde büyüklerle aynı zorlukta işleri yapmak durumundayız. Tüm ailem çalıştığı hâlde ancak geçinebiliyoruz. Çalıştığımız için okula gidemiyoruz.

Şekil 45. Sanayi inkılabı ve göç (Azer, 2019: 68)

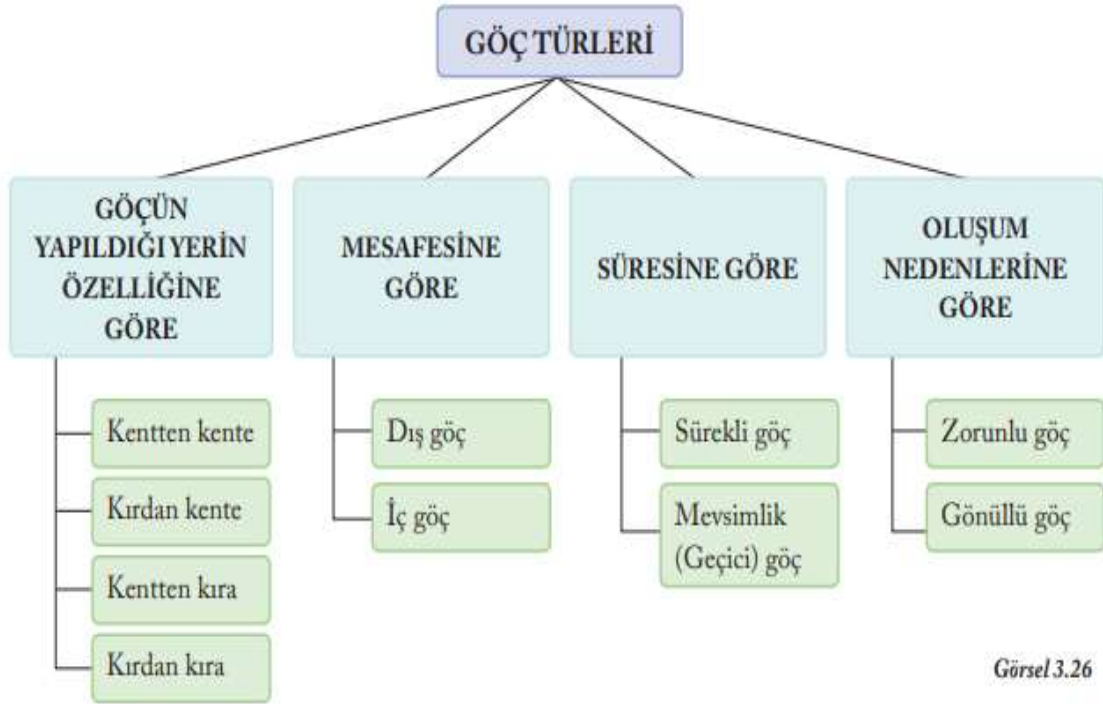
Söz konusu ünite de sayfa 93'te "Öğrendiklerimi Değerlendiriyorum" başlığı altında Osmanlının iskân politikasına yönelik bir soruya, sayfa 95'te sanayi inkılabına ve devşirme sistemine yönelik soru ve etkinliğe yer verilmiştir.

"Ülkemizde Nüfus" ünitesinin "Nüfusumuz" konusunda sayfa 107'de Türkiye fiziki haritası paylaşılmış ve haritada kahverengi olan yerlerin yükseltisi fazla olan yerler olduğu ve buraların nüfusunun az olduğu bu bölgelerin göç verdiği ifade edilmiştir.

"Ülkemizde Nüfus" ünitesinin 114 ile 117. sayfaları "Nedenleri ve Sonuçlarıyla Göç" konusuna ayrılmıştır. Sayfa 114'te ilgili konunun, kitlesel göç temalı bir görsel verilerek; görselin dikkate alınmasıyla göçün nedenlerinin neler olabileceği hakkında bir tartışma sorusuyla başladığı aktarılabilir (Şekil 46). Sonrasında, göçün tanımı, göçün tarihi temelleri, milattan önceki göçlerin sebeplerinin genelde iklimsel kaynaklı olduğu, sonraki dönemlerde zengin yeraltı kaynaklarının, verimli toprakların ve deniz ile su kaynakların göç alan yerler olduğu ifade edilmiştir. Göç çeşitlerinin iç ve dış göç olduğu, dış göç ile iç göçün tanımı yapıldığı ve iç göçün de kırdan kente, kırdan kıra, kentten kente ve kentten kıra olacak şekilde çeşitlendiği aktarılmış ve anlatılanlar çerçevesinde göç çeşitlerine ait bir görsel paylaşılmıştır (Şekil 47).

Şekil 46. Kitlesel göç (Azer, 2019: 114)

Şekil 47. Göç türleri (Azer, 2019: 114)

Sayfa 144’te verilen görsel incelendiğinde göçlerin; yapıldığı yerin özelliğine, mesafesine, süresine ve oluşum nedenleri gözetilerek 4 ana başlık altında değerlendirildiği görülmektedir. Göçün yapıldığı yerin özelliğine göre kırdan kente, kırdan kıra, kentten kente ve kentten kıra; mesafesine göre iç, dış; süresine göre sürekli ve mevsimlik (geçici); oluşum nedenlerine göre zorunlu ve gönüllü olmak üzere bir sınıflandırma yapılmıştır. Ayrıca aynı sayfada bir etkinlikte öğrencilerden ülkemizdeki mevsimlik göçlere örnek vermeleri istenmiştir.

Sayfa 115’te göçlerin sebepleri bir şema üzerinde gösterilmiştir. Bu sebeplerin ekonomi, sağlık, mübadele, doğal afet, eğitim, savaş, terör ve toplumsal baskıdan oluştuğu ifade edilmiş ve bu sebeplerin açıklamaları yapılmıştır (Şekil 48).

Şekil 48. Göçlerin sebepleri (Azer, 2019: 115)

Sayfa 115'te "Dağ Köylerinde Yaşlılardan Başka Kimse Kalmadı" başlıklı bir haber metni sunulmuş burada yapılan göçün kırdan kente göç olduğu ifade edilmiştir. Bu haber metninden yola çıkılarak göçün kır ve kentteki sonuçları aktarılmıştır (Şekil 49).

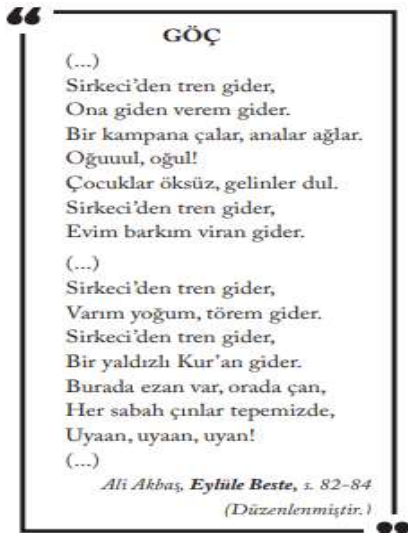
Şekil 49. Göçlerin sebeplerine yönelik haber metni (Azer, 2019: 115)

Sayfa 116'da göçün sonuçlarının tarihin akışını bile etkileyebileceği aktarılmış ve bir haritada üzerinde Orta Asya'dan Anadolu topraklarına yapılan göçler gösterilmiştir (Şekil 50). Bunun haricinde Osmanlı döneminde büyük göçlerin yaşanmış olduğu, savaşlar sonunda Balkanlardan ülkemize göçlerin yaşandığı yine 1960'lı

yıllarda ise ülkemizden iş amaçlı Avrupa'ya göçlerin olduğu ve bu durumun bir şiir ile sunulduğu tespit edilmiştir (Şekil 51). Beyin göçü de ifade edilen kavramlar arasındadır. Yine beyin göçünün ülkenin yetişmiş nitelikli insanların başka ülkelere göç etmesinin ülke açısından olumsuz bir durum olduğu da aktarılmıştır. Eğitim, iyi şartlarda yaşama isteği, can güvenliği gibi durumların göçün temelinde yattığı ifade edilmiş ve güney komşumuzdan ülkemize savaş nedeniyle göç eden Suriyeli mültecilerden bir görseli paylaşılmıştır. Ayrıca “Etkinlik Zamanı” başlığı altında göçlerin sonuçları, mevsimlik işçi, beyin göçü, mübadele gibi konuların ölçüldüğü birtakım soruların yer aldığı görülmüştür.

Şekil 50. Türklerin Anadolu'ya göç yolları (Azer, 2019: 116)

Şekil 51. Göç şiiri, Göç eden Suriyeliler (Azer, 2019: 116)

Sayfa 117'de Doğu ve Orta Balkanlarda Rus ve Bulgar ordularının ilerleyişi ve Sırp baskıları nedeniyle Bosna'dan Anadolu'ya uzanan bir göç hikâyesi bir etkinliğe konu olmuş ve bu metin ile ilgili sorulardan oluşan göç olgusu ele alınmıştır (Şekil 52).

Etkinlik Zamanı

Metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Osmanlı Devleti hızla çözülüyordu. Doğu ve Orta Balkanlar'da Bulgar ve Rus orduları sürekli ilerlemekteydi. Osmanlının zararına, ortalığı en çok karıştıranların başında Sırp'lar geliyordu. Bosna vilayetinde ise işler uzun zamandan beri iyi gitmiyordu ve Ali Sabir'e göre göç kapıdaydı.

Göçmeye kesin olarak karar vermişti. Bu kararın Hasret'e zor geldiğini biliyordu. Burada doğmuştu. Burada evlenmişlerdi. Burada çocukları olmuştu. Çocukları için de burası çok önemliydi. Göz açıp gördükleri, gönül verip sevdikleri bu geniş vadi, sonradan onlar için cennet bahçesi gibi özlenen bir yer olacaktı. Anılarının hoş tadı giderek acılaşacak, zaman zaman canlarını yakacaktı. Göçün yaklaştığı bu günlerde karısı da çocukları da korku içindeydi. Nihayet yola koyuldular.

Göç çileli bir yolculuktu. Acı ve hüznü dolu. Hastalık başlangıcı gibi gelen baş dönmesinin ardından, gitgide bedenlerini ve ince yerlerini titreten anılarına dalıp hüznülandiler. Sonra yine toparlandılar, göçün yarattığı yalnızlık duygusunun gününü dertlerinin ardına itip huzur bulmak için seçtikleri şehre doğru yürüdüler. Saraybosna'dan Üsküp'e! Bu yolculuk daha sonra Selânik, Edirne, İstanbul ve İzmir'e kadar devam edecektir.

Tren yolu vardı artık. Ama çok daha zahmetli olan eski yolu kullanmak zorundaydılar. Ali Sabir'in işi gereği ata da ihtiyacı vardı öküzlere, onların çektiği yaylı arabaya da. Ayrıca, Sacide'nin omuzuyla boynu arasından başka yerde uyumayan kedisine, Alemdar'ın yavrularına da sahip çıktığı köpeğe vermeleri gereken sevgileri vardı. Bunlara engel olsalar çocuklar daha çok ayrılık acısı yaşayacaklardı.

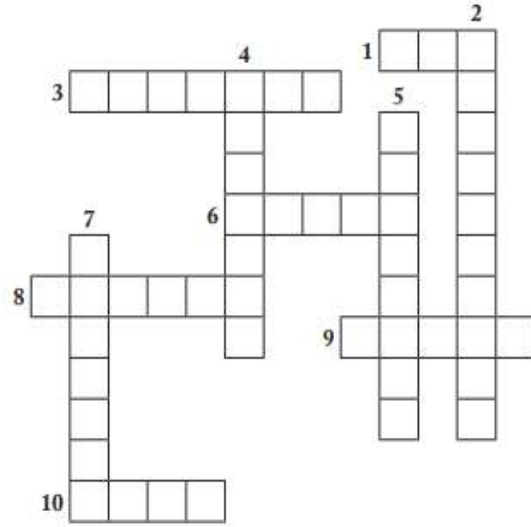
Ayla Kutlu, Yedinci Bayrak – Urumeli'den İzmir'e, s. 50 - 52, 71, 97 (Düzenlenmiştir.)

Şekil 52. Balkanlardan Anadolu'ya göç temalı okuma metni (Azer, 2019: 117)

Sayfa 121'de "Etkinlik Zamanı" adı altında yerleşme ve seyahat özgürlüğünün kısıtlandığı durumlar sıralanmış burada doğal afetler nedeniyle yapılan göçler ile ilgili kurulmuştur. Sayfa 122'de "Neler Yaptım? Neler Öğrendim?" başlığı altında göçün sebep ve sonuçları ile ilgili bir değerlendirme ölçütüne yer verilmiştir. Sayfa 123'te "Öğrendiklerimi Değerlendiriyorum" başlığında göçün tanımı (Doğru/Yanlış) ve mübadele (Boşluk doldurma) kavramlarına yönelik farklı türde soruların olduğu tespit edilmiştir Sayfa 124'te mülteci kavramına yönelik bir eşleştirme sorusu yer almaktadır. Sayfa 125'te göç temalı çoktan seçmeli soru ve göçün nedenleri, sığınmacı bilgisinin ölçüldüğü bir bulmacaya yer verilmiştir (Şekil 53).

E. Aşağıdaki bulmacayı çözünüz.

1. Bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma.
2. Konya'nın Çumra ilçesindeki en eski yerleşim yerlerinden biri.
3. Sığınmacı, savaş ya da başka nedenlerle başka bir ülkeye sığınanlar.
4. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları faaliyetlerin tümü.
5. Yurt dışına çıkışta gerekli olan belge.
6. Yeryüzünde, sınırları belli geniş ya da küçük bir bölgedeki insanların toplam sayısı.
7. Bir yerden bir yere kısa süreliğine gitme.
8. Göç nedenlerinden biri.
9. Japonya'nın ve dünyanın en kalabalık şehri.
10. Ülkemizde, nüfus miktarı gibi resmi istatistikleri hazırlayan kurumun kısa adı.

Şekil 53. Göç olgusuna yönelik bulmaca (Azer, 2019: 125)

“Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinde “Geçmişten Günümüze Üretim Araçları” konusunda sayfa 159’da 19. yy’da sanayileşme ile birlikte büyük fabrikaların kurulduğu çalışacak çok sayıda insana ihtiyaç duyulduğundan köyden kente yoğun göçlerin yaşandığı ifade edilmiştir. Tarımda makineleşmeye bağlı olarak insan gücüne olan ihtiyacın azaldığı bu bağlamda köyden kente göçlerin arttığı da aktarılmıştır. Sayfa 160’ta “Etkinlik Zamanı” başlığı altında teknolojiye bağlı olarak köyden kente göçlerin arttığını ölçen bir soruya da yer verilmiştir (Şekil 54). Sayfa 161’de yine “Etkinlik Zamanı” adı altında “Çiftçi Robotlar” isimli bir metin verilmiş ve metinle alakalı sorular sorulmuştur. Metin incelendiğinde sorulan sorulardan bazılarının göç olgusunu ölçmeye yönelik olduğu görülebilir.

Etkinlik Zamanı

Aşağıdaki cümleleri uygun ifadelerle tamamlayınız.

Üretim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde daha fazla alan ekilebilir hâle geldi. Bunun sonucunda _____

Üretim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde insan gücüne duyulan ihtiyaç azaldı. Bunun sonucunda _____

Üretim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde yılın her mevsimi ürün elde edilebilir oldu. Bunun sonucunda _____

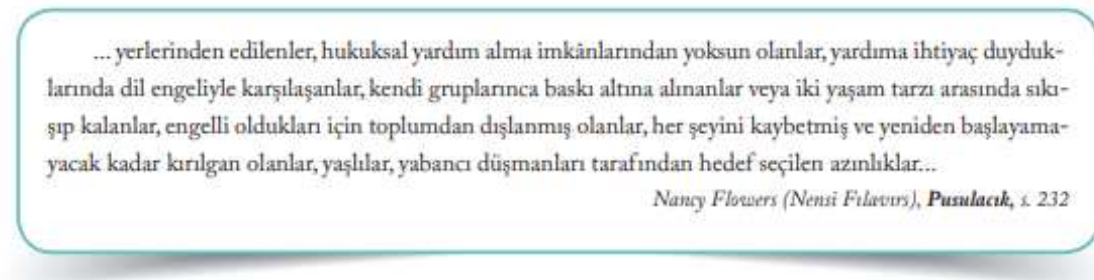
Şekil 54. Sanayileşme ve göç bağlantısı (Azer, 2019: 160)

“Sosyal Hayatta Vakıfların Yeri” başlığı altında sayfa 163’te “Etkinlik Zamanı” isimli çalışmanın Kızılay’ın göç ve mülteci hizmetlerine yönelik olduğu görülmektedir (Şekil 55). Sayfa 177’de “Öğrendiklerimi Değerlendiriyorum” etkinliği altında Kızılay’a yönelik bir “doğru/yanlış” sorusu yer almakta olup bunun göç olgusunu ölçmeye yönelik olduğu değerlendirilebilir.

Şekil 55. Kızılay’ın göç ve mülteci hizmetleri (Azer, 2019: 163)

“Yaşayan Demokrasi” ünitesinde sayfa 196’da “Daha Fazla Demokrasi” adı altında konu ele alınmış dezavantajlı grupların antidemokratik durumlarla karşı karşıya kaldığı ifade edilmiştir. Bu durum bir metin (Şekil 56) ve mülteci kampından bir çocuğun olduğu görsel ile somutlaştırılmıştır (Şekil 57). Yine “Öğrendiklerimi Değerlendiriyorum” başlığı altında sayfa 203’te antidemokratik durumlara yönelik bir soru bulunmakta ve bu soru göç olgusu ile ilişkilendirilebilir.

Şekil 56. Yerlerinden edilenlerin antidemokratik muameleye maruz kalması (Azer, 2019: 196)

Görsel 6.13

? Savaş nedeniyle vatanından edilen ve bir mülteci kampında yaşamına devam eden çocukların (Görsel 6.13) bu süreçte karşı karşıya kaldıkları insan hakları ihlalleri neler olabilir?

Şekil 57. Mülteci Kampındaki çocuğun uğradığı insan hakları ihlali (Azer, 2019: 196)

“Ülkeler Arası Köprüler” ünitesinde “Yurtta Barış Dünyada Barış” başlığı altında sayfa 206’da “Nato’nun Yeni Askeri Yeni Askeri Revizyonu Türkiye’yi Vazgeçilmez Kılıyor” isimli haber metni ile Türkiye’nin kaynaklanan mülteci akımı ve çeşitli tehditlere karşı vazgeçilmez olduğu ifade edilmiştir. Sayfa 207’de UNICEF’ten bahsedilirken bir haber metninde Myanmar’da şiddet gören ve evlerinden olan Bangladeşli çocukların durumlarına dikkat çekilmiş ve acil yardım çağrısında bulunulduğu aktarılmıştır (Şekil 58). Aynı sayfada Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin amacından bahsedilmektedir. 208. sayfada “Modern İpek Yolu Ortak Turu Başlıyor” isimli haber metninde “Göçebe Oyunlarından” söz edilmektedir.

Şekil 58. Arakanlı çocuklar (Azer, 2019: 207)

“Biz Konuksever Bir Milletiz” başlığı altında konu ile ilgili olarak sayfa 216’da “Mültecilere Karşı Yargılar Sanatla Kırılabilir” isimli bir haber metni yer almakta ve resmi rakamlara göre 2018 itibariyle ülkemizde 3,5 milyon mültecinin bulunduğu, 210 bin 177 kişinin Geçici Barınma Merkezlerinde, merkez dışında 3 milyon 331 bin 395 kişinin yer aldığı ifade edilmiş ve mültecilere karşı yargının kırılması yönünde birtakım açıklamalar yapılmış ve sanat ve kültürün rolüne değinilmiş ve bu haber metni ile ilgili sorular sorulmuştur (Şekil 59).

Etkinlik Zamanı

Haberi okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Mültecilere Karşı Yargılar Sanatla Kırılabilir

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 2018 verilerine göre Türkiye’de 3.5 milyon mülteci bulunuyor. Geçici barınma merkezlerinde 210 bin 177, bu merkezlerin dışında ise 3 milyon 331 bin 395 kişi var. 2017 verilerine göre dünyada her gün 44 bin 400 insan yerinden ediliyor. Bu veriler etrafında, göç, mültecilik, birlikte yaşama gibi kavramların tanımı sürekli güncelleniyor. Toplamların bir kısmı yabancıların varlığını şiddetle reddederken bazıları ise eşitlik ilkesini benimsiyor. Toplumlarda mültecilere karşı kulaktan dolma bilgilerle edinilmiş kalıp yargı ve ön yargılara dayalı ayırıcı ve dışlayıcı davranışların kırılması gerekiyor.

İstanbul’da bir vakıf, yeni bir araştırmaya imza attı ve “Birlikte Yaşamak: Kültürel Çoğulculuğu Sanat Yoluyla Geliştirmek” adlı 7. raporunu yayımladı. Kanada Trent Üniversitesinden Dr. Feyzi B. ile Wilfrid Laurier (Vilfrid Layrır) Üniversitesinden Dr. Kim R. tarafından kaleme alınan rapor, farklı kültürleri barındıran toplumlarda, özellikle mülteci ve göçmenler ile ev sahibi nüfusun bir arada yaşam becerilerinin gelişmesinde kültür ve sanatın rolüne odaklanıyor.

Mülteci ve göçmenlerin ev sahibi toplumlara entegre olmalarında kültür ve sanatın kolaylaştırıcı ve kaynaştırıcı rollerini temel alan raporda Gaziantep’te yer alan bir kültür evi, İstanbul’daki başka bir kültür evi, Suriyeli Kadınlarla Sanat Atölyesi gibi mültecilere alan açan yerlere değinilmiş. Bu örnekler eşliğinde yerel yönetimler, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarına yönelik genel ve özel önerilerin geliştirildiğini görüyoruz.

Genel ağ haberi, 28 Temmuz 2018 (Düzenlenmiştir.)

Şekil 59. Mültecilere karşı yargının kırılmasında sanatın rolü (Azer, 2019: 216)

Sayfa 218’de “Dünyayı Biz Kurtaracağız” başlığı altında dünyayı tehdit eden bazı sorunlar sıralanmış ve bunların içinde göçe de yer verilmiştir. Terörün göçün sebeplerinden biri olduğu aktarılmıştır. Sayfa 220’de göç başlığı ele alınmıştır. Göçün bir küresel sorun olduğu, günümüzde 200 milyondan fazla insanın doğduğu yerler dışında yaşamlarını sürdürdüğü, daha çok iyi şartlar altında yaşama arzusu ile göçlerin yapıldığı, göçlerin zorunlu ve isteğe bağlı olarak ikiye ayrılabilceği ve bu göç türlerine ait açıklamaların yapıldığı ve yurdundan kopan birçok kişinin zorunlu göçe maruz kaldığı, mülteci ve sığınmacı kavramlarının neler olduğu ve göçün önlenmesinde ne gibi faktörlerin etkili olduğu aktarılmıştır (Şekil 60).

Şekil 60. Göç (Azer, 2019: 220)

221 ve 222. sayfalarda "Etkinlik Zamanı" isimli çalışmalarda yine göç olgusuna yönelik ifadeler yer almaktadır. Sayfa 225'te ise "Öğrendiklerimi Değerlendiriyorum" başlığı altında zorunlu göç türüne yönelik boşluk doldurma sorusuna yer verilmiştir (Şekil 61). 226. sayfada çoktan seçmeli bir soruda ve 227. sayfada ise bulmacada göç olgusuna yer verilmiştir.

B. Aşağıdaki cümleleri kutucukta verilenleri kullanarak doğru olarak tamamlayınız.

NATO, zorunlu göç, ön yargı, rol, UNICEF, barış, UNESCO

6. Bir kişi ya da olay hakkında yeterli bilgi edinmeden karara varmaya _____ denir.
7. Uyum, karşılıklı hoşgörü ile oluşturulan ortama _____ denir.
8. _____ Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonunun kısa adıdır.
9. Üyesi olunan grupta üstlenilmesi gereken sorumluluklara _____ denir.
10. İnsanların yaşadıkları yerden kendi iradeleri dışında ayrılmalarına _____ denir.
11. Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü yani kısa adıyla _____ uluslararası bir askeri kuruluştur.

Şekil 61. Zorunlu göçe yönelik değerlendirme sorusu (Azer, 2019: 225)

Sayfa 236 ve 237'de kitabın "Sözlük Bölümü"nde "konargöçer" ve "mülteci" kavramlarının tanımına yer verilmiştir (Şekil 62).

konargöçer : Göçebe bir hayat süren, bir yere sürekli yerleşmeyen (aşiret, oba vb.), göçerkonar.

mülteci : Savaş, iç karışıklık ve benzeri nedenlerle bulunduğu ülkede yaşama imkanı kalmayıp başka ülkelere sığınan kimse.

Şekil 62. Konargöçer ve mülteci kavramları (Azer, 2019: 236-237)

4.1.2.3.2. MEB Yayınları 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Göç Olgusuna İlişkin Bulgular

Kitapta göç olgusu ilk olarak sayfa 8’de “İçindekiler” bölümünde “Nüfus ve Yerleşme” isimli 3. ünite de “Neden Göç Ediyoruz?” ve “Türkiye’de Göçün Sonuçları” başlıklarında geçmektedir.

Sayfa 36’da “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesine hazırlık aşamasında Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya göç etme sebeplerini hatırlatma anlamında bir sorunun yer aldığı görülmektedir. Sayfa 38’de “Bir Devlet Doğuyor” başlığı altında Kayıların farklı görüşler olmakla birlikte Moğol baskısı sonucu Anadolu’ya geldikleri ifade edilmiştir. 40. sayfada Osmanlı Devleti’nin kısa sürede güçlenmesinin sebepleri sıralanmış sürekli olarak doğudan gelen Türkmen göçleriyle nüfus ve askeri gücünün arttığından da bahsedilmektedir. Aynı sayfada “İskân Politikası” adı altında bir başlık açılmış ve bu politikanın ne olduğu hangi amaçla uygulandığı sunulmuştur. Ayrıca Anadolu topraklarında araların sorun ve husumet olan ailelerden bir bölümünün Rumeli’ye göç ettirilerek toplumda huzur ve düzenin sağlandığı da aktarılmıştır.

Sayfa 41’de “Hımm... İlginç” uyarısıyla Mustafa Kemal Atatürk’ün ailesinin de Rumeli’nin Türkleşmesi için Anadolu’dan bu topraklara göç ettirilenler arasında yer aldığı ifade edilmiştir (Şekil 63).

Şekil 63. Rumeli’nin Türkleşmesinde Atatürk’ün ailesi de göç ettirilmiştir (Açıl vd., 2019: 41)

Sayfa 42’de ordu sisteminde “Kapıkulu Askerleri” anlatılırken devşirme sistemi için bir başlık açılarak sistemin ne olduğu ve nasıl işlediği ifade edilmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi devşirme sistemi de göç olgusunu barındıran bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sayfa 44’te “Osmanlı Toplum Yapısı” başlığı altında bir sınıflandırılma yapılmış yaşayış biçimi olarak ele alınan kategoride “göçebeler” de yer almıştır. Sayfa 46’da toplum yapısından yönetilenler anlatılmış ve “konargöçer” sınıfı

da ifade edilmiştir. Nasıl bir yaşam sürdürdükleri, ne işlerle uğraştıkları, nerede yaşadıkları aktarılmıştır (Şekil 64).

Şekil 64. Reaya sınıfından temsili bir görsel (Açıl vd., 2021: 46)

Sayfa 47’de “Birlikte Yapıyoruz” etkinliği altında Osmanlı toplumundaki bazı kişilerin hangi toplumsal yapı içinde bulundukları istenmiş bu etkinlikte konargöçerlere de yer verilmiştir (Şekil 65).

BİRLİKTE YAPIYORUZ

Aşağıdaki tabloda Osmanlı toplumunda yer alan bazı kişiler verilmiştir. Bu kişilerin karşısına hangi toplumsal yapı içinde yer aldıklarını yazınız.

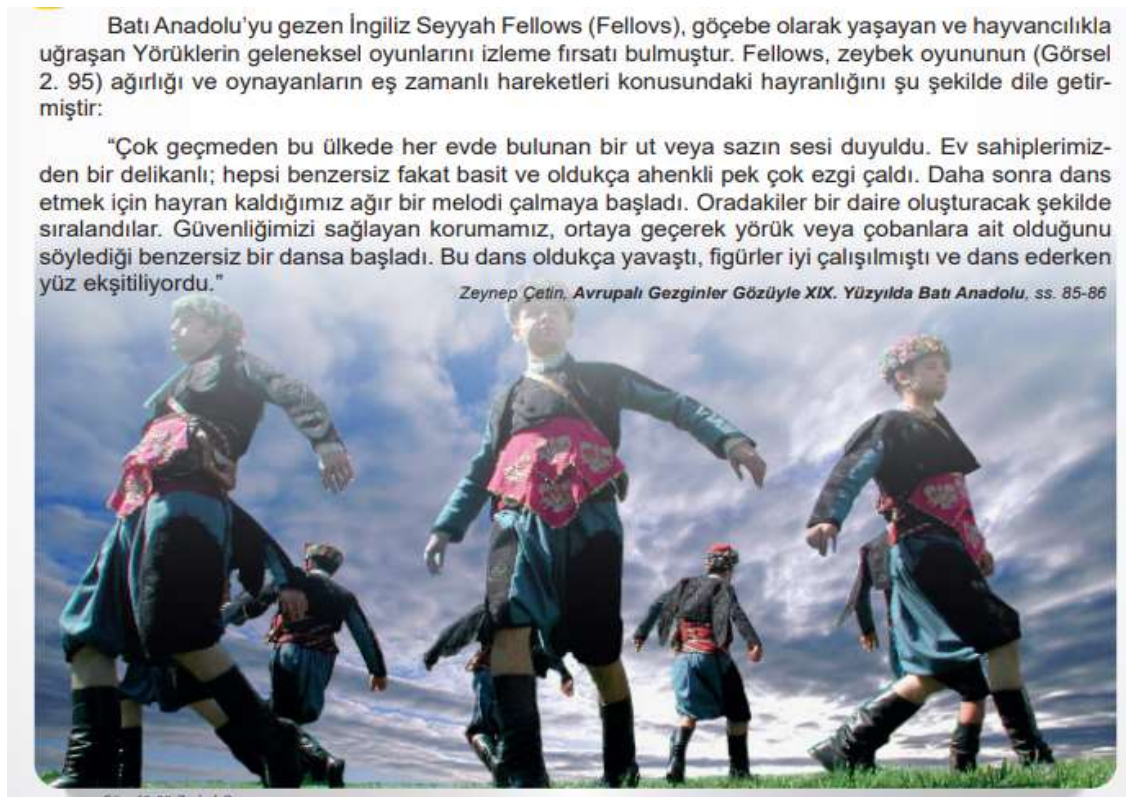
Kişiler	Toplumsal Yapı	Kişiler	Toplumsal Yapı
Sadrızam	Seyfiye	Konargöçer	Yaşayış biçimi açısından yönetilenler
Defterdar		Köylü	
Vezir		Tüccar	
Müslüman		Gayrimüslim	
Esnaf		Kazasker	
Nişancı		Şehirli	

Şekil 65. Konargöçer (Açıl vd., 2019: 47)

“Avrupa Gelişiyor, Osmanlı ve Diğer Devletler Etkileniyor” başlığı altında 64-66 sayfaları arasında coğrafi keşifler ifade edilmiştir. Burada doğrudan göç olgusu ifade edilmese de bu keşiflerin göç ile ilintili olduğu bilinmektedir. Aynı durum sayfa 67’de anlatılan sanayi inkılabı için de geçerlidir. Sayfa 74’te ise sömürgecilikten söz edilmiştir. Keşfedilen yerlerden insanların zorla, ağır ve sağlıksız işlerde çalıştırılmak üzere Avrupa’ya götürüldüğü ifade edilmiştir.

“İslahatlarla Değişen Osmanlı Kurumları” başlığı altında birtakım gelişmelerin etkileri ele alınmış ve sayfa 78’de demir yollarının gelişiminde bahsedilmiş, okuma metninde hükûmetin demir yolu yakınlarında açılmış tarımsal bölgelere Balkanlardan gelen göçmenleri iskân ettiği ifade edilmiştir.

“Kültürümle Varım” konusunda Sayfa 83’te İngiliz Seyyah Fellows’un, Batı Anadolu’yu gezerken göçebe olarak yaşam sürdüren ve hayvancılık ile uğraşan Yörüklerin geleneksel oyunlarını izlemiş olduğundan bahsedilmektedir (Şekil 66). Sayfa 84’te halı dokumacılığında bahsedilirken bir metinde Yörük kadınların çadırlarında halı dokuduğu ifade edilmiştir.

Şekil 66. Zeybek oyunu (Açıl vd., 2019: 83)

“Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesi “Kendimizi Değerlendiriyoruz” bölümünde göç olgusu ile bağlantılı bazı sorulara yer verildiği görülmüştür. Bu bağlamda sayfa 86’da “İskân Politikası” ile ilgili bir “Doğru/Yanlış” soru; sayfa 86’da “Devşirme Politikası” ile ilgili bir “Boşluk Doldurma” sorusu ve sayfa 87’de “Açık Uçlu” soru öğrencilere yöneltilmiştir (Şekil 67).

TÜRK TARİHİNDE YOLCULUK

KENDİMİZİ DEĞERLENDİRİYORUZ

A. Aşağıdaki cümlelerin başına, cümlede verilen ifadeler doğruysa “D”, yanlış ise “Y” yazınız. Yanlış olan cümlelerin doğrularını altlarına yazınız.

1. () Osmanlı Devleti’nde vezirler ilmiye sınıfına mensuptu.

2. () Karadeniz, Preveze Deniz Savaşı ile Türk gölü hâline gelmiştir.

3. () Osmanlı Devleti, iskân politikasını uygulayarak Balkanlarda kalıcı oldu.

Şekil 67. İskân politikası ile ilgili değerlendirme sorusu (Açıl vd., 2019: 86)

“Nüfus ve Yerleşme” Ünitesi Sayfa 88’de “Neler Öğreneceğiz” Başlığında “Örnek incelemeler yoluyla göçün neden ve sonuçlarını tartışacağız.” ifadesi, sayfa 89’da ise ünite konu başlıkları arasında “Neden Göç Ediyoruz?” ve “Türkiye’de Göçün Sonuçları” isimli başlıklar yer almaktadır. Sayfa 90’da “Anahtar Kelimeler” olarak “göçebe” kavramının tanımı yapılmıştır. “Geçmişten Günümüze İnsan Yerleşimi” konusunda insanoğlunun önceleri üretim yapmadığı, avcılık ve toplayıcılıkla meşgul olan göçebe gruplar hâlinde yaşadığı dile getirilmiştir (Şekil 68).

İnsanoğlu önceleri üretim yapmıyor, avcılık ve toplayıcılık ile uğraşan göçebe gruplar hâlinde yaşıyordu. Kadınlar etraftaki meyve ve tohumları topluyor, erkekler de avcılık yapıyordu. Ürünleri paylaşma ihtiyacı, insanları zamanla bir araya getirdi. İnsanoğlu bu işi, belirledikleri toplanma alanlarında yapmaya başladı (Görsel 3, 1). Bilim insanları bu toplanma alanlarını yerleşmenin başlangıcı olarak kabul etmektedir.

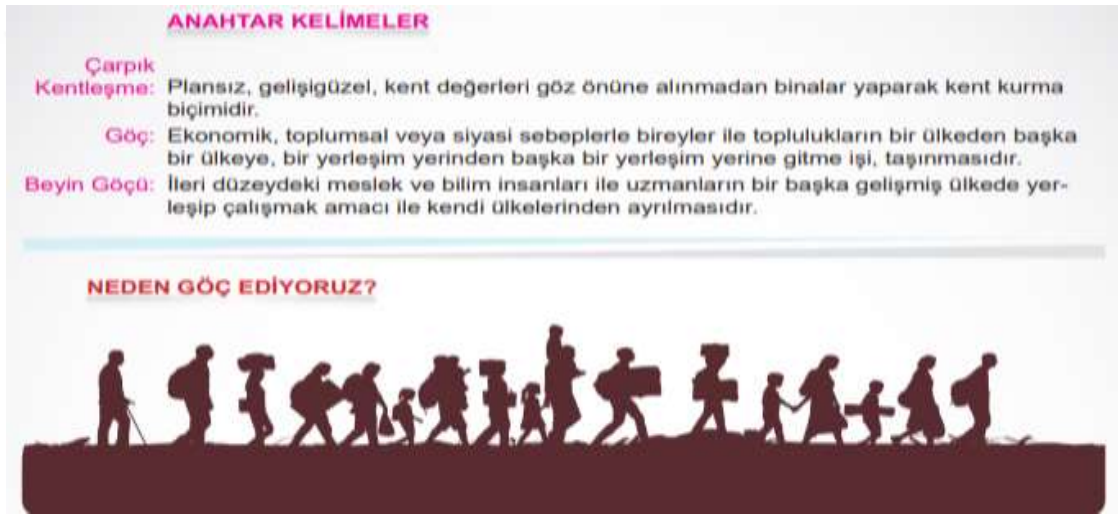
Yandaki görselde toplanma alanlarının seçilmesinde etkili olan hangi faktörleri görüyorsunuz? Açıklayınız.

Şekil 68. Göçebe gruplar (Açıl vd., 2019: 90)

Nüfusun cinsiyet durumu ile ilgili olarak sayfa 99’da dünyada; savaş, göç ve nüfusun yaş yapısı nüfustaki cinsiyet oranını etkilemektedir. Göçlerin bir yerin cinsiyet oranında dengesizlik yaratmak suretiyle etkili olduğu ifade edilmiştir. Sayfa 101’de çocuk nüfus oranını gösteren bir tablo paylaşılmış, tabloda yer alan verilere göre çocuk nüfus oranının en yüksek olduğu illerde doğum oranının yüksek olmasıyla birlikte

yetişkinlerin iş amacıyla sanayi veya turizmin geliştiği şehirlere göç etmelerinin, çocuk nüfus oranının yüksek olmasında etkili olduğu aktarılmıştır. Sayfa 103'te "Türkiye'de Kent ve Kır Nüfusu" başlığı altında tarımda makineleşmenin iş gücüne olan ihtiyacı azalttığı, köyden kente göç başlattığı ve sanayi ile hizmet sektöründeki gelişmelerin, şehirlere doğru olan göçü arttırmış olduğu ifade edilmiştir.

Sayfa 105'te "Neden Göç Ediyoruz?" konusu altında bir göç temalı bir görsel paylaşılmış (Şekil 69) ve "Anahtar Kelimeler"i içinde "göç" ve "beyin göçü" kavramlarının tanımlarına yer verilmiştir. Konu başında "İnsanların doğup büyüdüğü topraklardan başka alanlara göç etmesinin sebepleri neler olabilir? Açıklayınız." şeklinde bir sorunun olduğu görülmektedir.

Şekil 69. Göç (Açıl vd., 2019: 105)

Sayfa 105'te göçün, insanlığın geçmişi kadar eski olduğu, Sanayi İnkılabı sonrasında Avrupa'da şehirleşme ile birlikte göçün hız kazandığı ülkemizde özellikle 1950'li yıllardan sonra insanların yaşamlarında önemli ölçüde etkili olduğu ifade edilmiştir. Göçün; iç ve dış göç şeklinde iki ana bölümde incelenebileceği, iç göçün ne olduğu, en yaygın iç göç türünün kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru yapıldığı, iç göçlerin zaman bakımından (sürekli göç), geçici (mevsimlik) göç olarak adlandırıldığı, sürekli göç ile geçici göçün nasıl oluştuğu, mevsimlik göçün ne olduğu ve nasıl gerçekleştiği ülkemizden örnekler verilerek aktarılmıştır (Şekil 70).

Şekil 70. Mevsimlik kayısı işçileri (Açıl vd., 2019: 105)

Sayfa 106’da dış göçün tanımı yapılmış, dış göçün hangi amaçlarla yapılabileceği, dış göçün bir çeşidinin de beyin göçü olduğu, beyin göçünün neyi ifade ettiği, ülkemizin de beyin göçü veren ülkeler arasında bulunduğu aktarılmıştır. Beyin göçüne örnek olarak Oktay Sinanoğlu verilmiştir (Şekil 71).

Oktay Sinanoğlu kimdir?

“Lise öğrenimini Türkiye’de bitirdikten sonra Kimya Mühendisliği okumak üzere ABD’ye gitti. 1963’te 50 yıldır çözilemeyen bir matematik kuramını bilim dünyasına kazandırarak 28 yaşında ‘Tam Profesör’ unvanını aldı. XX. yüzyılda Yale Üniversitesinde bu unvanı kazanan en genç öğretim üyesidir.

1975 yılında özel kanunla Oktay Sinanoğlu’na ilk ve tek Türkiye Cumhuriyeti Profesörü unvanı verildi. Dünyada yeni kurulmaya başlayan moleküler biyoloji dalının ilk profesörlerinden biri oldu. Türkiye’de eğitim dilinin resmî dil olmasının ve yabancı dilin takviyeli olarak öğretilmesinin gerektiğini savundu. Matematiksel yapısından dolayı Türkçenin en iyi bilim dili olduğunu söyledi. Oktay Sinanoğlu; hayatı boyunca birçok kitap yazdı, birçok kurum ve ülkeden ödül aldı.”

Oktay Sinanoğlu, Bye bye Türkçe, s. 3

Görsel 3. 25: Oktay Sinanoğlu

Şekil 71. Beyin Göçü (Açıl vd., 2019: 106)

Sayfa 106’da göç temalı iki tane tartışma sorusunun yer aldığı görülmektedir. İlki beyin göçüne yönelik olup, “Beyin göçünün önlenmesi için neler yapılabilir? Tartışınız.” şeklindedir. İkincisi ise göç verme konusuyla ilgili olup bir tablo verilerek “Tabloda yer alan illeri Türkiye fiziki haritası üzerinde inceleyerek bu illerin göç vermesinde etkili olan faktörleri tartışınız.” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Şekil 72).

Türkiye’de Bazı İllerin Aldığı Göç, Verdiği Göç ve Net Göç, 2019-2020

İL	NÜFUSU	ALDIĞI GÖÇ	VERDİĞİ GÖÇ	NET GÖÇ
BAYBURT	81.910	4.427	7433	-3006
GÜMÜŞHANE	141.702	7151	19.116	-11.965
AĞRI	535.435	14.626	24.353	-9727
MUŞ	411.117	11.720	16.548	-4828

(TÜİK, 2021)

Yukarıdaki tabloda göç veren illere ait bazı istatistikler yer almaktadır. Tabloyu inceleyerek ilgili soruyu cevaplayınız.

 Tabloda yer alan illeri Türkiye fiziki haritası üzerinde inceleyerek bu illerin göç vermesinde etkili olan faktörleri tartışınız.

Şekil 72. Göç temalı tablo (Açıl vd., 2019: 106)

Sayfa 107’de devamlı ya da geçici olması fark etmeksizin göçün önemli nedenleri olduğu ve bunların ekonomik, sosyal, siyasal ve doğal olarak sınıflandırılabilmesi ifade edilmiştir. Ekonomik nedenlerin; iş olanakları, doğal kaynakların varlığı, ulaşım, ticaret, turizm ve gelir dağılımı olarak sıralandığı görülmüştür (Şekil 73).

Şekil 73. Göçün ekonomik nedenleri (Açıl vd., 2019: 107)

Sayfa 107’de ülkemizdeki iç göçün bazı nedenleri; “hızlı nüfus artışı, tarımda makineleşme ile iş gücüne duyulan ihtiyacın azalması ve tarım arazilerinin miras yolu ile bölünmesi” olarak sıralanmıştır. Ülkemizde kırdan kente göçe neden olan faktörler açılanmış, gelişmekte olan ülkelerde, bölgeler arası gelir dağılımı eşitsizliğinin gelişmemiş alanlardan sanayisi, ticareti, turizmi ve ulaşımı gelişmiş alanlara doğru göç hareketlerine neden olduğu açıklanmıştır. Ayrıca ekonomi nedenli göç ile ilgili bir

gazete haberi verilmiş ve haberinde göçü önlemek adına ne gibi çözüm önerileri sunulduğuna dair bir soru sorulmuştur (Şekil 74).

Şekil 74. Ekonomi nedeniyle göç (Açıl vd., 2019: 107)

Sayfa 108'de daha iyi eğitim ve sağlık imkânları, tiyatro, sinema, gelişmiş sosyal yaşam alanlarına ulaşma arzusu, evlenme ya da boşanma sonucu yaşanan yerden ayrılma sosyal nedenle gerçekleştirilen göçler olarak ifade edilmiştir. Ayrıca kan davaları, aileler arasındaki husumetler, dinsel baskı ve güvenlik nedenli göçler ifade edilmiştir (Şekil 75).

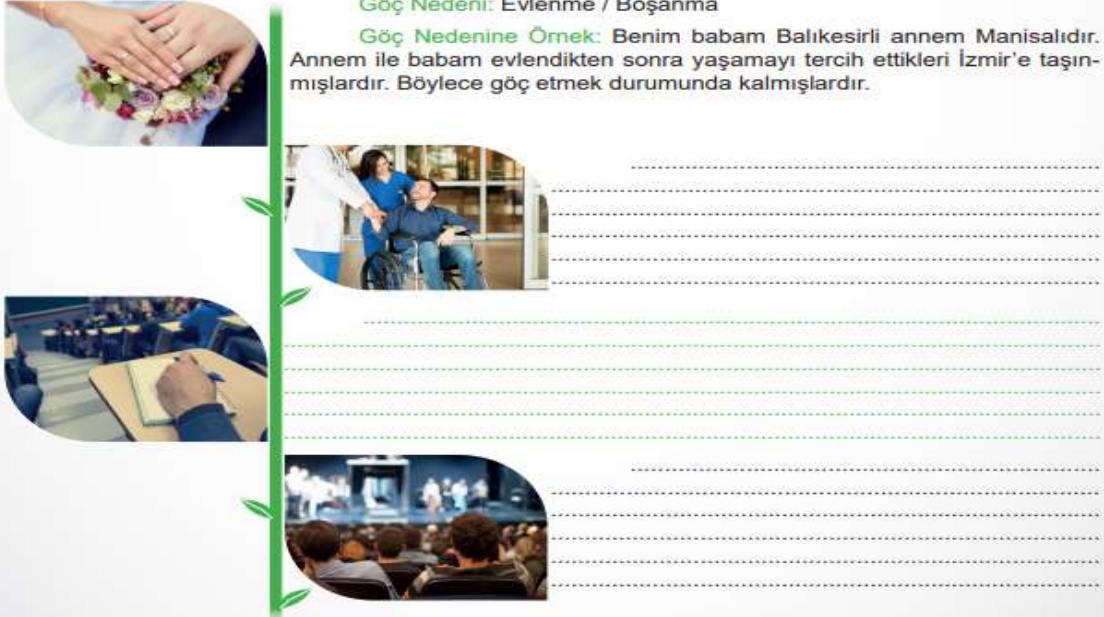
Şekil 75. Göçün sosyal nedenleri (Açıl vd., 2019: 108)

Sayfa 108’de “Birlikte Yapıyoruz” başlığı altında görseller verilerek incelenmesi istenmiş ve sosyal amaçla gerçekleştirilen göçlerin nedeninin karşılıklarına yazılması ve çevrelerinde görselde verilen göçlere bir örneğin olması durumunda ilgili alanlara yazılması istenmiştir (Şekil 76).

BİRLİKTE YAPIYORUZ

Aşağıdaki görselleri inceleyiniz. Sosyal nedenli göçlerin nedenini karşılıklarına yazınız. Çevrenizde aşağıdaki göçlere bir örnek var ise ilgili alanlara yazınız.

Göç Nedeni: Evlenme / Boşanma
Göç Nedenine Örnek: Benim babam Balıkesirli annem Manisalıdır. Annem ile babam evlendikten sonra yaşamayı tercih ettikleri İzmir’e taşınmışlardır. Böylece göç etmek durumunda kalmışlardır.

Şekil 76. Göçün sosyal nedenleri temalı etkinlik (Açıl vd., 2019: 108)

Sayfa 109’da göçün doğal nedenleri ifade edilmiş ve volkanik hareketler, deprem, sel, heyelan, kuraklık, gibi doğal afetlerin insanların yaşam koşulu anlamında daha iyi yerlere göç etmesinde etkili olduğu aktarılmıştır (Şekil 77). Bir deprem temalı bir haber metni de paylaşılmış (Şekil 78), depremin etkili olduğu bölgede göçler sonucu nüfusun 168 binden 65 bine kadar düştüğü ifade edilmiştir. Ayrıca deprem ve doğal neden kaynaklı göç temalı sorulardan oluşan bir etkinliğe yer verilmiştir (Şekil 79).

Şekil 77. Göçün doğal nedenleri (Açıl vd., 2019: 109)

Şekil 78. Deprem nedeniyle göç (Açıl vd., 2019: 109)

Şekil 79. Deprem ve doğal nedenler kaynaklı göç etkinliği (Açıl vd., 2019: 109)

Sayfa 110'da göçün siyasi nedenleri ifade edilmiş ve bunların savaş, terör, mübadele ve iltica şeklinde sıralandığı görülmektedir (Şekil 80). İltica kavramının tanımı yapılmış ve iltica hakkının İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 14. maddesinde ifade edildiği belirtilmiştir. Ülkemizin gerek coğrafi konumu gerekse çevresindeki ülkelerdeki sosyal, ekonomik ve siyasi problemler nedeniyle göç anlamında hem hedef ülke hem de geçiş (transit) ülke olduğu, çok sayıda komşuya ve uzun deniz ile kara sınırlarına sahip olması nedeniyle göçe maruz kaldığı ifade edilmiştir. Türkiye'nin göçmenlerin geçiş güzergâhında olduğu, ihtiyaç duyanlara kucak açması sebebiyle hem

dünya kamuoyu tarafından hem de yardım ettiği kişiler tarafından saygı duyulan bin yıllık köklü bir göç geleneğine sahip olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin özellikle son yıllarda komşularımızda yaşanan savaşlar dolayısıyla göç eden milyonlarca insana kucak açtığı aktarılmıştır (Şekil 81).

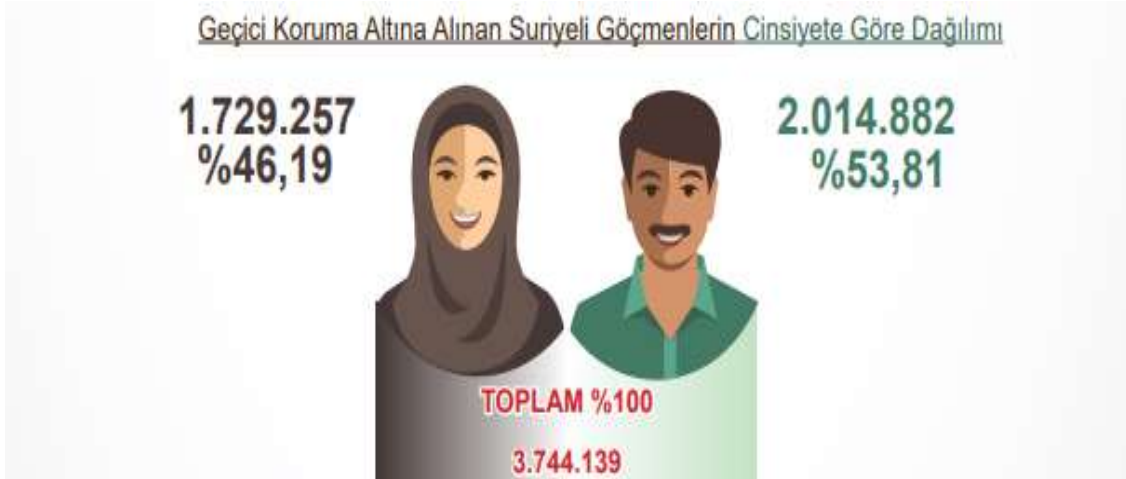

Şekil 80. Göçün siyasi nedenleri (Açıl vd., 2019: 110)

Şekil 81. Suriyeli göçmen çocuklar (Açıl vd., 2019: 110)

Sayfa 110'da "Geçici Koruma Altına Alınan Suriyeli Göçmenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı" isimli bir veri bilgisi de paylaşılmıştır (Şekil 82). Yine aynı sayfada "Suriyeli göçmenlerin ülkemizdeki yaşama daha kolay uyum sağlamaları ve daha iyi koşullarda yaşam sürmeleri için neler yapılmalıdır? Tartışınız." şeklinde bir tartışma etkinliği de oluşturulmuştur. Ayrıca "mübadele" kavramı ele alınmış ve bir metinden alıntı yapılarak mübadele ile takribi 350 bin Müslüman Türk ve 200 bin Hristiyan Rum'un zorunlu göçe tabi tutulduğu ifade edilmiştir.

Şekil 82. Geçici koruma altına alınan Suriyeli göçmenlerin cinsiyete göre dağılımı (Açıl vd., 2019: 110)

Sayfa 111’de “Türkiye’de Göçün Sonuçları” başlığı altında göçün olumlu ve olumsuz sonuçları ele alınmış; olumlu sonuçları ekonomik, sosyal ve kültürel temelli olarak değerlendirilmiş; olumsuz sonuçları olarak köyden kente göçün artması, gecekondulaşma, çarpık kentleşme, konut sıkıntısı gibi durumlar olarak ifade edilmiştir. Bunun yanında altyapı sorunu olmayan yerlerde düzenli ve planlı yerleşmenin de olduğu aktarılmıştır (Şekil 83).

Şekil 83. Çarpık ve planlı kentleşme (Açıl vd., 2019: 111)

Sayfa 112’de “Birlikte Yapıyoruz” başlığı altında göçün olumsuz nedenleri temalı bir etkinlik oluşturulmuş ve ilgili görsellerin değerlendirilmesi istenmiştir. Görseller haricinde göçün hangi sonuçlarının olabileceği sorulmuştur (Şekil 84).

BİRLİKTE YAPIYORUZ

Aşağıdaki görsellerde göç nedeni ile ortaya çıkan olumsuzluklar anlatılmaktadır. Bu olumsuzlukların ortaya çıkmasının nedenlerini ilgili alanlara yazınız.

KÜRESEL ISINIMA

Göçler sonucu kentler aşırı büyür bundan dolayı büyük şehirlerin bulunduğu alanlarda ısı adaları oluşur. Büyük şehirlerin etrafında ısınma artar. Daha sıcak, daha kurak ve yağışlar açısından daha belirsiz bir iklim ortaya çıkar.

TRAFİK SORUNU

İŞGİTİLEN ALANLARININ AZALMASI

Şekil 84. Göçün olumsuz sonuçları etkinliği (Açıl vd., 2019: 112)

Sayfa 115'te "Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğümü Kullanıyorum" başlığı altında 1982 Anayasasına göre "suç işlenmesini önlemek" için yerleşme özgürlüğünün kısıtlanabileceği aktarılmıştır. Buna terör ve savaş durumları örneği verilmiş bu gibi zamanlarda bazı alanların yerleşmeye kapatılabileceği ya da yerleşmelerin boşaltılma olasılığı dile getirilmiştir. Bu gibi durumlarda oralarda yaşayan insanların, başka yerlere göç etmek zorunda kalabilecekleri ifade edilmiştir (Şekil 85).

Şekil 85. Boşaltılmış yerleşim alanı (Açıl vd., 2019: 115)

“Nüfus ve Yerleşme” ünitesinin “Kendimizi Değerlendiriyoruz” başlığı altında sayfa 116’da bir “Doğru/Yanlış” soru, sayfa 117’de “Çoktan seçmeli” bir soru ve “Açık uçlu” iki soru göç olgusunu ölçmeye yönelik olarak tasarlanmıştır (Şekil 86).

- 2. Aşağıdakilerden hangisi iç göçün sonuçları arasında yer almaz?**
- A) Ülke nüfusu artar.
 - B) Çevre sorunları ortaya çıkar.
 - C) Nüfus belirli merkezlerde yoğunlaşır.
 - D) Plansız, çarpık kentleşmeler meydana gelir.

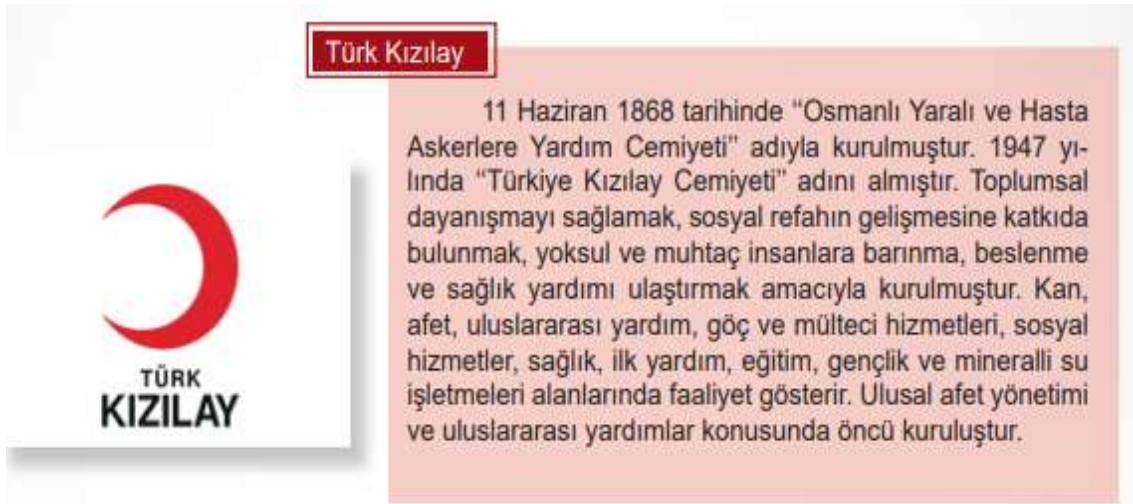
Şekil 86. İç göç temalı çoktan seçmeli soru (Açıl vd., 2019: 117)

“Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinde ilk göç olgusu sayfa 144’te önceleri göçebe yaşam süren insanların, bazen doğada hazır olan yiyecekleri topladıkları bazen de avlamış oldukları hayvanlarla hayatlarını devam ettirdikleri şeklinde sunulmuştur. “Üretim Yolculuğu” başlığı altında sayfa 150’de “Sanayi İnkılabı” değerlendirilmiş ve “Sanayi İnkılabı”nın çok sayıda insanın yaşam koşullarını iyileştirdiği ancak birtakım problemlere de kaynaklık ettiği, Avrupa’da hayatlarını sürdüren insanların, köylerden fabrikaların yer aldığı şehirlere doğru hızla göç ettiği aktarılmıştır (Şekil 87).

Şekil 87. İlk sanayi şehri, Manchester, İngiltere (Açıl vd., 2019: 150)

“Yardımlaşma ve Dayanışma Kültürümüz” başlığı altında sayfa 156’da diğer sivil toplum kuruluşlarının yanında “Türk Kızılay”ı da değerlendirilmiş ve Kızılay’ın diğer birçok hizmeti ile birlikte göç ve mülteci hizmetleri de ifade edilmiştir (Şekil 88). “Medrese ve Meslek Eğitimi” başlığı altında sayfa 160’ta “Enderun ve Meslek Eğitimi” de ifade edilmiştir. Bu mektebe “Devşirme Sistemi” ile öğrenci alındığından daha önce de belirtildiği gibi bu durumun göç olgusu ile ilintili olduğu söylenebilir.

Şekil 88. Kızılay’ın göç ve mülteci hizmeti (Açıl vd., 2019: 156)

“Yaşayan Demokrasi” ünitesi sayfa 189’da “Türkiye Cumhuriyeti’nin Temel Nitelikleri” konusu altında bir genel ağ haberi ve Myanmar bölgesindeki göçmenlerin yer aldığı bir görsel paylaşılmış ve yerlerinden edilen 100 binden daha fazla Arakanlı

Müslüman'ın yaşadıkları kamplara birtakım saldırıların olduğu ve saldırılar başladığını itibaren insani yardımın yapılamadığı ifade edilmiş ve bu durum ile ilgili bir etkinlik sorusu hazırlanarak ele alınan konu ile bağlantı kurulmuştur (Şekil 89).

Şekil 89. Myanmar'daki Göçmenler (Açıl vd., 2019: 189)

“Yaşayan Demokrasi” ünitesi sayfa 194’te “Huzur Demokrasi İle Gelir” başlığı altında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 14. maddesine atıf yapılmış ve sığınma hakkı ele alınmış savaş ve doğal afetlerin, çeşitli ülke vatandaşlarını başka ülke ya da bölgelere sığınmaya zorladığı ifade edilmiş ve Mart 2011 yılında başlayan ve devam eden “Suriye İç Savaşı” örnek olarak gösterilmiştir. Savaş nedeniyle birçok Suriyelinin, başka ülkelere sığınmak durumunda kaldığı sığınmacıların, sosyal hizmet anlamında daha iyi olan demokratik ülkelere daha fazla rağbet ettikleri ancak sığınma sırasında birtakım problemlerle karşılaştıkları, çalışmak zorunda olduklarından kayıt dışı bir şekilde ve ucuz iş gücü olarak değerlendirildikleri hatta demokratik ülkelerde antidemokratik çeşitli muamelelere maruz kaldıkları aktarılmıştır.

Sayfa 194’te İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 26. maddesi yani eğitim hakkı çerçevesinde değerlendirilmiş ve gerek iş imkânları gerekse yaşam koşulları anlamında daha gelişmiş demokratik ülkelere birçok insanın göç ettiği, göç edenlerin, çocuklarını daha iyi bir eğitim almaları amacıyla hedef ülkenin okullarına gönderdiği, göçmen çocuklarının bazı demokratik ülkelerin, antidemokratik uygulamalarına maruz kaldığı ve okulu bırakmak durumunda kaldığı ve işçi olarak yaşamlarını sürdürdükleri,

bazı ülkelerin demokrasi ile yönetilmesine rağmen eğitimde fırsat eşitliğini sağlayamadığı ve antidemokratik uygulamalara neden oldukları aktarılmıştır.

“Ülkeler Arası Köprüler” ünitesi sayfa 213’te “Günümüz Dünya Sorunlarına Çözümler” konusunda insanlığın çözmesi gereken bazı küresel problemler ifade edilmiş bunlar arasında göçler de yerini almıştır. Sayfa 214’te “Tsunami” başlığı değerlendirilirken, bu doğal afetten etkilenen milyonlarca insanın, ev ve iş sıkıntısı yaşadığı, daha iyi yaşam koşullarına sahip olma adına göç ettikleri veya açlık ve salgınlarla mücadele ettikleri, hayatını kaybettikleri aktarılmıştır (Şekil 90). Sayfa 217’de küresel sorunlardan terör ele alınmış; terörün, milyonlarca insanı etkilemesi nedeniyle küresel bir sorun olduğu ve insanları göç ve açlığa sürüklediği ifade edilmiştir.

Şekil 90. Tsunaminin yıkıcı etkisi, Japonya (Açıl vd., 2019: 214)

Sayfa 218’de diğer bir küresel sorun olan göç konusu ele alınmıştır. Burada göçün tanımı yapılmış, ani gerçekleştiği için plansız gerçekleştiği bu anlamda çıkış ve varış bölgelerinde sorunlar yarattığı, birçok nedenden dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalan mültecilerin küresel bir sorun olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca göçmenlerin yerleştirilmesi, iş imkânı, entegrasyonu, sosyal güvence durumları, sağlık sorunları, konut gibi sorunların çözülmesi gereken durumlar olduğu aktarılmıştır. Türkiye’nin Suriyeli mültecilere yönelik politikalarının ise takdire şayan olduğu belirtilmiş (Şekil 91) ve bir haber metnine yer verilerek “3,5 milyon Suriyeli için kalıcı konutlar yapılacağı” bilgisi vurgulanmıştır (Şekil 92). Bununla birlikte göçmen sorunlarının çözümlerine yönelik bir tartışma etkinliği oluşturulmuştur.

Şekil 91. Çadır kent, Gaziantep (Açıl vd., 2019: 218)

Şekil 92. Suriyeliler için kalıcı konut haberi (Açıl vd., 2019: 218)

Sayfa 219'da "Birlikte Yapıyoruz" başlığı altında günümüz dünya sorunları ve çözümlerine yönelik bir etkinlik oluşturulmuş ve göç olgusuna da yer verilmiştir (Şekil 93).

Şekil 93. Küresel sorun olarak göç etkinliği (Açıl vd., 2019: 219)

"Ülkeler Arası Köprüler" ünitesi sayfa 220'de "Kendimizi Değerlendiriyoruz" başlığı altında bir "Boşluk Doldurma" sorusu ile göç olgusu ölçülmüş ve 225. sayfada cevabı verilmiştir (Şekil 94).

B. Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere ilgili kelimeleri yazınız.

Avrupa	kast sistemi	barış	Barcelona
Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü	göç	İktisadi İş Birliği ve Gelişme Teşkilatı	

1. Ülkemiz dış politikası odaklıdır.
2. Akdeniz İçin Birliğin merkezi şehridir.
3. Dünyada nüfusun dengesiz dağılımını etkileyen faktörlerden biri de sorunudur.
4. Dünyada eşitsizliğin bir göstergesi olan Hindistan'da hâlâ devam etmektedir.
5. küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve yönetim sorunlarına çözüm aramak için kurulmuştur.

Şekil 94. Küresel sorun olarak göç olgusuna yönelik değerlendirme sorusu (Açıl vd., 2019: 220)

Kitabın “Sözlük Bölümü”nde sayfa 227’de “göçebe” kavramının tanımı yapılmış (Şekil 95) ve “Kaynakça Bölümü” sayfa 233’te ise göç ile ilgili iki kaynağa yer verilmiştir (Şekil 96).

göçebe: Değişik şartlara bağlı olarak belli bir yöre içinde çadır, hayvan ve öteki araçlarla yer değiştiren, yerleşik olmayan (kimse veya topluluk), göçer, göçkün.

Şekil 95. Göçebe kavramı (Açıl vd., 2019: 227)

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2017). 2016 Türkiye göç raporu. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. TDV. (2001). <i>İslam ansiklopedisi</i> Cilt 23. İstanbul: İSAM. Topdemir, H. G. (2002). <i>İbrahim Müteferrika ve Türk matbaacılığı</i>. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı. Tümtürtekin, E. Özgüç, N. (1997). <i>Beşerî coğrafya</i>. İstanbul: Çantay. Uzunçarşılı, İ. H. (1983). <i>Osmanlı tarihi</i>, Ankara: TTK. Uzunçarşılı, İ. H. (1988). <i>Osmanlı Devleti teşkilatına medhal</i>. Ankara: TTK. White, M. (1996). <i>Bilime yön verenler Galileo Galilei</i>. L. Onat (Çev.). Ankara: İlkaynak. Yıldız, N. (2000). <i>Eskiçağda yazı malzemeleri ve kitabın oluşumu</i>. Ankara: TTK.	Kinal, F. (1969). Çivi yazısının doğuşu ve gelişmesi. <i>Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi</i>, 12, 1-10. Kutlutürk, C. (2010). Hindistan'da din olgusunun sosyal hayata etkileri: Hinduizm Örneği. <i>Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi</i>, 39, 147-163. Özcan, E. S. (2014). <i>Göbekli Tepe</i>. <i>Bilim ve Teknik Dergisi</i>, 560, 30-39. Pamir, A. (2004). Osmanlı egemenlik anlayışında Senedi İttifak'ın yeri. <i>Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi</i>, 53 (2), 61-82. Pul, A. (2008). Osmanlı sosyal hayatı figüranlarından arayıcı esnafı. <i>Tarih İncelemeleri Dergisi</i>, 23 (1), 227. Sağlam, S. (2006). Türkiye'de iç göç ve kentleşme. <i>Türkiyat Araştırmaları Dergisi</i>, 5, 33-44.
---	--

Şekil 96. Göç olgusuna yönelik kaynaklar (Açıl vd., 2019: 233)

Ele alınıp incelenen her iki yayın 7. sınıf ders kitaplarındaki göç ile bağlantılı bilgiler göz önüne alındığında, öğretim programında yer alan iki kazanım doğrultusunda ilgili öğrenme alanları/ünitelerde bu olguya yer verildiği aynı zamanda ders kitaplarında

farklı konularla ilgili olarak da göç olgusunun bazen doğrudan bazen ise diğer konular ile ilişkilendirildiği aktarılabılır. İlgili yayınlarda göç olgusuna ait bulgular Tablo 15’te gösterilmiştir.

Tablo 15.

7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Konularına Yönelik Bulgular

Yayınevi	Öğrenme Alanı	Ünite Adı	Göç Olgusuna Dair Sayfa Numarası
EKOYAY Eğitim Yayıncılık	Kültür ve Miras	Türk Tarihinde Yolculuk	36, 37, 41, 46, 47, 49, 57, 59, 62, 63, 64, 68, 93, 95
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Ülkemizde Nüfus	107, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 124, 125
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Ekonomi ve Sosyal Hayat	159, 160, 161, 163, 177
	Etkin Vatandaşlık	Yaşayan Demokrasi	196, 203
	Küresel Bağlantılar	Ülkeler Arası Köprüler	206, 207, 208, 216, 218, 220, 221, 222, 225, 226, 227
MEB Yayınları			236, 237 (Kitabın Sözlük Bölümü)
			8 (İçindekiler Bölümü)
	Kültür ve Miras	Türk Tarihinde Yolculuk	36, 38, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 64, 65, 66, 74, 78, 83, 84, 86, 87, 88
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Nüfus ve Yerleşme	88, 89, 90, 99, 101, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 117
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Ekonomi ve Sosyal Hayat	144, 150, 156
	Etkin Vatandaşlık	Yaşayan Demokrasi	189, 194
	Küresel Bağlantılar	Ülkeler Arası Köprüler	213, 214, 217, 218, 219, 220, 225
			227 (Kitabın Sözlük Bölümü)
			233 (Kitabın Kaynakça Bölümü)

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Araştırmada, 2018 yılında kabul edilen Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve bu program gözetilerek hazırlanmış olan 2019 ve sonrası yıllara ait Sosyal Bilgiler ders kitaplarında göç olgusu incelenmiştir. 2018 yılından itibaren uygulanan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı dikkate alınıp göç ve göçle ilgili konulara ilişkin öğrenme alanları ve kazanımlar incelendiğinde; göç olgusunun, 3 sınıf düzeyinde (5., 6. ve 7. sınıf) toplamda 2 öğrenme alanında ve 2 kazanımda yer aldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında 5. sınıf ve 6. sınıf düzeylerinde herhangi bir kazanımın yer almadığı, 2 öğrenme alanı ve 2 kazanım ile kendine yer bulan göç olgusuna ilişkin kazanımların yalnızca 7. sınıf düzeyiyle sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Üç sınıf düzeyinde toplam 98 kazanım ve 21 öğrenme alanı düşünüldüğünde göç olgusu ile ilgili rakamların çok düşük düzeyde kaldığı görülebilir. Ayrıca ders süreleri dikkate alındığında kazanımlara ayrılan toplam süre içinde göç olgusuna yönelik sürenin de düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Bilim ve teknolojide hızlı değişimler yaşanırken, bireylerin ve toplumun değişen ihtiyaçları da gözetildiğinde, öğrenme ve öğretme süreçleri ile ilgili teori ve yaklaşımlardaki birtakım yenilik ve gelişmelerin, insanlardan beklenen rolleri doğrudan etkilediği aşîkârdır. Nitekim bu değişim, bilgiyi üretebilen, hayatta uygulayabilen, problem çözebilen, eleştirel düşünebilen, yenilikçi, iddialı, iletişim becerilerine sahip, empati gösterebilen, topluma katkıda bulunan, kültüre yardımcı olan vb. insanlardan oluşmaktadır. Kısaca nitelikli bir kişiyi tanımlamaktadır. MEB (2018: 3)'de, bu nitelikli alt yapıya sahip kişilerin yetiştirilmesine hizmet eden programların, sadece bilgi aktaran bir yapıda değil, bireysel farklılıkları dikkate alan, değer ve beceri kazandırmayı amaçlayan, sade ve anlaşılır bir yapıda hazırlandığı, bu amaç gözetilerek bir yandan farklı konu ve sınıf düzeylerinde sarmal bir yaklaşım ile tekrar eden kazanım ve açıklamaları içerirken, diğer yandan bütünsel olarak ve bir kerede kazandırılması amaçlanan öğrenme çıktılarını içerdiği ifade edilmiştir. Sarmal (spiral) yaklaşım, öğretim programları gibi kapsayıcı, süreç temelli bir öğretme ve öğrenme ortamının

düzenlenmesi amacıyla kullanılan bir içerik oluşturma tekniğidir (Brunner, 1960; Harden, 1999). Demirel (2015), sarmal yaklaşımı; konu, kavram ve kazanımları önceki bilgilerle ilişkilendirerek ve bunların üzerine yeni bilgiler inşa ederek gerekli tekrarları ilerleyen seviyelerde kullanan bir yaklaşım olarak ifade etmektedir. Her ne kadar MEB (2018)'de sınıf düzeylerinde sarmal yaklaşım ile tekrar eden kazanım ve açıklamalar olduğu ifade edilse de Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda göç olgusuna yönelik kazanım ve öğrenme alanlarının sınıf düzeyi ve sarmal yaklaşım açıklamaları dikkate alındığında ifade edildiği gibi sarmal yaklaşım ile içerik oluşturulmuş olduğu söylenemeyebilir. Çünkü öğrenme programında 5. sınıf ve 6. sınıf düzeylerinde göç olgusuna yönelik herhangi bir kazanımın yer almadığı görülmektedir.

“Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın Özel Amaçları” dikkate alındığında göç olgusunun özel amaçlarda ifade edilen birçok madde ile yakından ilişkili olduğu görülecektir. Bahse konu özel amaçların, sadece “Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri” maddesi bile göç olgusunun günümüz dünyasında ne kadar önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Bugün, her zamankinden daha fazla insanın doğdukları ülkeden farklı bir ülkede yaşadığı bilinmektedir. Dünya Göç Raporu'na (IOM 2020) göre, Haziran 2019 itibarıyla uluslararası göçmen sayısının dünya çapında yaklaşık 272 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamın 2010 yılına göre 51 milyon fazla olduğu ifade edilmektedir. Bu rakamların yaklaşık üçte ikisi işçi göçmenidir. Uluslararası göçmenlerin, 2019'da küresel nüfusun yüzde 3,5'ini oluşturmakta olduğu, bu oranın, 2000'de yüzde 2,8 ve 1980'de yüzde 2,3 olduğu aktarılmıştır. Pek çok kişi kendi tercihi dışında göç ederken, çoğunluğun da zorunluluktan göç et ettiği ifade edilebilir. UNHCR'ye göre, 2022 sonunda dünya genelinde zorla yerinden edilmiş kişilerin sayısı 108,4 milyondur. Göç İdaresi Başkanlığı Temmuz 2023 verilerine göre Türkiye genelinde toplam 4 milyon 893 bin 752 göçmen bulunmaktadır. Bu rakamlar dikkate alındığında göç olgusunun hem ülkemizi hem de dünyayı yakından ilgilendiren bir konu olduğu açıktır. Artık ulusal düzeyde değerlendirmekten ziyade küresel bir sorun olarak insanlığın karşısında durmaktadır. Bu bağlamda her açıdan ele alınması gereken bir konu olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Shaffer (1996), çocuğun çevresinde mikrosistem, mezosistem, ekosistem ve makrosistem olmak üzere dört önemli sistemin varlığından bahsetmekte, mikrosistemde çocuğun kendisinin bulunduğu; mezosistemde okul, mahalle, oyun arkadaşları, ailesi, kilise, doktor vb.. faktörlerin söz konusu olduğunu;

komşu, kitle iletişim araçları, okul idare kurulu gibi faktörlerin ekosistemi meydana getirdiğini ve nihayetinde makro sistemi ise kanunların, örf, adet ve gelenekler ile ideolojilerin oluşturduğunu aktarmaktadır. Bahsedilen bu sistemler ele alındığında okulun mezosistem ve ekosistem gibi iki önemli sistemde yer aldığı ifade edilebilir. Bu sistemler içinde yer alan ortaokul çağındaki çocukların artık bir yetişkin gibi düşünüp gerek tümevarımsal gerekse tümdengelimsel akıl yürütme ve değer geliştirme şeklinde birtakım özelliklere sahip olduklarından göçün nedenlerini ve toplum üzerindeki etkilerini kavrayabilecek durumdadırlar. Göçün olumsuz etkileri dikkate alındığında birçok toplumda göçmenlere karşı nefret dilinin geliştiği de görülebilir. Bu anlamda bahse konu yaş grubundaki çocukların değer geliştirme dönemlerinde olduklarından göç olgusuna yönelik öğrenme alanı ve kazanım sayılarının yeterli sayıda olması önem arz etmektedir. Nitekim diğer bir sistem olan makrosistem gereği ülkemizin örf, adet ve geleneği de bunu gerektirmektedir.

Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitapları incelendiğinde; 5. sınıf E Kare Eğitim Yayıncılık Sosyal Bilgiler ders kitabında “Tarihî ve Kültürel Değerlerimiz” ünitesinde 3, “Çevremizi Tanıyalım” ünitesinde 1 ve “Kitabın Sözlük Bölümü” 1 sayfa olmak üzere toplam 2 ünite ve 5 sayfada göç olgusuna rastlanılmıştır. 5. sınıf MEB Yayınlarına ait kitapta ise “Toplum İçinde Ben” ünitesinde 4, “Ülkem, Kültürüm ve Tarihim” ünitesinde 2, “Yaşadığımız Yer” ünitesinde 3, “Üretimden Tüketime” ünitesinde 3 ve “Kitabın Sözlük Bölümü” 1 sayfa olmak üzere toplam 4 ünite ve 13 sayfada göç olgusu yer almıştır. Dikkat edildiğinde MEB yayınlarında daha fazla göç olgusuna yer verilmiştir.

Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitapları incelendiğinde; ANADOL Yayıncılık’a ait kitapta “Biz ve Değerlerimiz” ünitesinde 2, “Tarihe Yolculuk” ünitesinde 14, “Yeryüzünde Yaşam” ünitesinde 2, “Bilim ve Teknoloji Hayatımızda” ünitesinde 1, “Uluslararası İlişkilerimiz” ünitesinde 5 ve “Kitabın Sözlük Bölümü”nde ise 2 sayfa olmak üzere toplam 5 ünite ve 26 sayfada göç olgusuna rastlanılmıştır. 6. sınıf MEB Yayınlarına ait kitapta ise “Tarihe Yolculuk” ünitesinde 14, “Yeryüzünde Yaşam” ünitesinde 3, “Uluslararası İlişkilerimiz” ünitesinde 3, “Sıra Sizde Etkinliği Cevap Anahtarı” 3, “Kitabın Sözlük Bölümü” 2 ve “Kronoloji Bölümü” 1 sayfa olmak üzere toplam 3 ünite ve 26 sayfada göç olgusu yer almıştır. Her iki yayına ait kitaplarda göç olgusu aynı sayıda (26) sayfalarda yer alırken; ANADOL Yayıncılık’a ait kitapta 5, MEB Yayınlarına ait kitapta ise 3 ünite yer aldığı görülmektedir.

Sosyal Bilgiler ders kitapları incelendiğinde öğretim programı gözetilerek hazırlanmış olduklarından 7. sınıf düzeyinde daha çok göç olgusu bulgusuna rastlanılmaktadır. Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitapları incelendiğinde; EKOYAY Eğitim Yayıncılık’a ait kitapta “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinde 14, “Ülkemizde Nüfus” ünitesinde 10, “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinde 5, “Yaşayan Demokrasi” ünitesinde 2, “Ülkeler Arası Köprüler” ünitesinde 11 ve “Kitabın Sözlük Bölümü” 2 sayfa olmak üzere toplam 5 ünite ve 44 sayfada göç olgusu yer almıştır. 7. sınıf MEB Yayınlarına ait kitapta ise “İçindekiler Bölümü” 1, “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinde 18, “Nüfus ve Yerleşme” ünitesinde 17, “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinde 3, “Yaşayan Demokrasi” ünitesinde 2, “Ülkeler Arası Köprüler” ünitesinde 7 ve “Kitabın Sözlük Bölümü” 1 ve “Kaynakça Bölümü” 1 sayfa olmak üzere toplam 5 ünite ve 47 sayfada göç olgusu yer almıştır. Bahse konu her iki kitapta da göç olgusunun neredeyse aynı seviyede yer aldığı söylenebilmekle beraber MEB Yayınlarına ait kitapta göç olgusunun konularda biraz daha yoğun olduğu gözlemlenmiştir.

Üç sınıf düzeyine ait toplam 6 kitap birlikte değerlendirildiğinde; üç özel yayınevi kitaplarında toplam 12 ünite ve 75 sayfada göç olgusu yer alırken, MEB yayınlarına ait kitaplarda yine 12 ünite ve 86 sayfada göç olgusuna yer verildiği tespit edilmiştir. Her ne kadar bu sayılar ifade edilse de ortalama her kitapta 30 sayfanın altında göç olgusuna ilişkin bilgilerin yer almış olduğu söylenebilir. Ayrıca her sayfada da göç olgusunun doğrudan yansıtılmadığı çoğu zaman diğer konularla ilintili olarak ifade edildiği aktarılabilir. Pehlivan-Yılmaz ve Günel (2021), araştırmalarıyla benzer bir ifade kullanmakta ve 2020 yılına ait ders kitaplarında sadece 10 konuda göç konusundan bahsedildiğini aktarmaktadır.

İncelenen ders kitapları genel olarak değerlendirildiğinde altı farklı göç türüne (iç göç, dış göç, zorunlu göç, gönüllü göç, geçici göç ve sürekli göç) yer verilmiştir. Bu göç türlerinin de alt sınıflara ayrıldığı görülmüştür. Kitaplarda göç türlerine ilişkin verilen örnekler aracılığıyla yapılan sınıflama ortaya çıkarılmıştır. İç göç kapsamında kırdan kente, kentten kıra, kırdan kıra ve kentten kente olmak üzere gerçekleştirilen göçlerden bahsedilmiştir. Ayrıca geçici göç kapsamında ele alınmış mevsimlik göçün aynı zamanda iç göç türü olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Buna karşın incelenen ders kitaplarında mevsimlik göçün geçici göç kapsamında değerlendirildiği ifade edilebilir. Pehlivan-Yılmaz ve Günel (2021), 2020 ders kitaplarında altı farklı göç

türüne yer verildiğini bunların; iç göç, dış göç, zorunlu göç, gönüllü göç, geçici göç ve kalıcı göç olduğu şeklinde tespitleri olup, buradan hareketle 2005-2020 yılları arasında göç konusunun ders kitaplarında yer almasında bir iyileşme olduğunu ifade etmişlerdir. Yapılan araştırmada da Pehlivan-Yılmaz ve Günel (2021)'in araştırmalarıyla aynı doğrultuda sonuçlar çıkmıştır. Yine Sezer ve Şanlı (2017) ile Pehlivan-Yılmaz ve Günel (2021) gibi araştırmacıların ifade ettiği gibi araştırmamızda yer alan “Göç Türlerinin Sınıflandırması (Öz, 2019)” isimli Tablo 7 ve “Göç türleri (Bozkaya, 2020: 97)” isimli Şekil 5 incelendiğinde literatürde yer alan bütün göç türlerine ilgili ders kitaplarında yer verilmediği görülebilir. Ortaokul öğrencilerinin kavrayabileceği yasallık durumuna göre göç türü olan; düzenli (yasal) göç ve düzensiz (yasadışı) göçlere ait bilgilerin ilgili ders kitaplarında yeteri kadar bulunmadığı ifade edilebilir.

Sezer ve Şanlı (2017), uluslararası bir mesele bağlamında göçü anlamının bir yolu olarak tanımladıkları mülteci ve sığınmacı gibi kavramların ders kitaplarında yer almamasını eleştirmişlerdir. Yapılan ders kitapları incelemesinde bahse konu bu kavramların yeteri kadar olmasa bile kitaplarda yer almaya başladığı daha çok görseller üzerinden özellikle Suriyelilerin yaşamlarını devam ettirdiği mülteci kamplarından örnekler verilerek sunulmaya çalışıldığı söylenebilir. Ancak mülteci kavramının genelde Suriyeliler üzerinden verilmesi eksik bir durum olarak ifade edilebilir. Ders kitaplarında “kaynak ülke”, “hedef ülke”, “transit ülke” gibi kavramların çok sınırlı ifade edildiği tespit edilmiştir. Nitekim Esendemir ve Ertaş (2018) çalışmalarında da aynı durumu dile getirmiş ve bu kavramlara ek olarak göç ile ilgili birçok kavramı da ilave ederek ders kitaplarında beklenenden daha az bu kavramlara yer verildiğini ve olumsuz çağrışımlar yarattıklarını aktarmışlardır.

Ders kitaplarında göçün uluslararası boyutunun da yeterince ele alınmamış olduğu söylenebilir. İnsan ticareti, terörizm suçlarının boyutları ve göçmen kaçakçılığı gibi gerek ulusal hukukumuzda gerekse uluslararası hukukta suç sayılan durumların uluslararası göç ile yakın ilişkili olduğu ders kitaplarında yeterince ele alınmadığı aktarılabilir. Nitekim Sezer ve Şanlı (2017), araştırmalarında aynı konuyu yani göçün uluslararası boyutunun ihmal edildiğini dile getirmektedir. Şener (2017), çalışmasında günümüzde uluslararası göç olgusu ile ulusal güvenlik arasında büyüyen bir bağ olduğunu ve uluslararası göç olgusunun artık politize edilen ve güvenlikleştirilen bir olgu olduğunu savunmaktadır. Uluslararası göçe ilişkin birtakım kısıtlayıcı uygulamaların, düzensiz göç süreçlerini öne çıkardığı, bu durumun göçmen kaçakçılığı,

insan ticareti ve terörizm suçlarını artırdığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte göçmenlerin belirli gruplar tarafından suçlu olarak algılanması ve damgalanması, yabancı düşmanlığının ve ırkçılığın körüklenmesi, gittikleri ülkelerde aidiyet ve güvenlik sorunları yaratmakta olup ayrıca bu durumun bir süre sonra göçmenleri marjinalleştirdiği ve ciddi bir iç güvenlik tehdidine dönüştürdüğü ifade edilmiştir.

Ders kitaplarında Türkiye'nin göçmenlerin geçiş güzergâhında olduğu, ihtiyaç duyanlara kucak açması sebebiyle hem dünya kamuoyu tarafından hem de yardım ettiği kişiler tarafından saygı duyulan bin yıllık köklü bir göç geleneğine sahip olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin özellikle son yıllarda Suriye'de yaşanan savaşlar dolayısıyla göç eden milyonlarca insana kucak açtığı aktarılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin bir hem hedef ülke olduğu hem de transit ülke olduğu gerçeğini kabullendiğini ve ders kitaplarına metin ve görsel ve etkinlikler aracılığıyla yansıttığını söyleyebiliriz. Kotowski (2013), çalışmasında ders kitaplarında Amerika Birleşik Devletleri'nin, kendini 'göçmenler ulusu' olarak klişe olarak tanımladığı ifade edilmektedir. Benzer şekilde Hintermann ve diğerleri (2014); çalışmalarında ders kitabı analizi bulgularının, seçilmiş hikâyelerin ders kitaplarına ve dolayısıyla Avusturya kültürel hafızasına girdiğini gösterdiğini aktarmışlardır.

Ders kitaplarında mültecilerin yaşamış olduğu zorluklar, demokratik ülkelerde uğradıkları antidemokratik uygulamalar dile getirilmiş, yasadışı ve kayıtsız olarak çalışmak durumunda kaldıkları ve ucuz iş gücü olarak algılandıkları ifade edilmiştir. Benzer şekilde Dünder ve Kenyon (2020), araştırmalarında mültecilerin yaşamış olduğu zorlukları dile getirmektedir.

Ders kitaplarında coğrafi keşifler ifade edilmiş ancak göç ile bağlantısı doğrudan verilmemiştir. Nitekim coğrafi keşifler sonrasında Amerika kıtasının keşfi ve sonrası göç hareketleri göç tarihi anlamında önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Yine ülkemizin göç tarihi açısından gerek araştırmada Tablo 9'da ifade edilen "Osmanlı Dönemi" büyük göç hareketleri gerekse Tablo 10'da belirtilen "Cumhuriyet dönemi" büyük göç hareketlerinden söz edilmemiştir. Örneğin 1856-1864 yılları arasında "Farklı istatistiki veriler bulunmakla birlikte, Rus Ordusundan kaçan yaklaşık 1.500.000 Kafkas nüfusun Osmanlı İmparatorluğu topraklarına kabul edilerek, Balkanlar'a ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirilmesi." kitaplarda yer almamış zira o dönem dünyasında çok büyük kitlesel bir göç hareketi olarak tarihe geçmiştir.

5.2. Öneriler

Araştırmada ele alınan öğretim programı ve ders kitaplarındaki bulgu ve sonuçlar dikkate alınarak aşağıdaki öneriler aktarılabilir:

- Göç olgusunun küresel bir sorun olarak algılanması, çözüm önerileri sunulması ve böyle bir gerçeğin yadsınamaz durumda olduğundan mülteci ve diğer göçe muhatap olan gruplara karşı göç geleneği olan bir ülke olarak çocuklarda bir değer oluşturma adına öğretim programında kazanım sayısının artırılması ve her sınıf düzeyine yayılması gerekmektedir.
- Ortaokul çağındaki çocuklar soyut işlemler döneminde olup tümevarım, tümdengelim ve analogi gibi akıl yürütme ve değer geliştirme şeklinde birtakım özelliklere sahip olduklarından göçün nedenlerini ve toplum üzerindeki etkilerini ve göç ile ilgili tüm kavramları algılayabilir. Bu bağlamda ders kitaplarına daha çok göç konularına yer verilmeli ve göç olgusu çok boyutlu ele alınmalıdır.
- Göç literatüründe yer alan bütün göç çeşitleri ders kitaplarında yer almalıdır.
- Türkiye göç hareketleri anlamında hem hedef ülke hem de transit ülke konumunda olduğundan bu bağlamda ders kitaplarında bu kavramlar daha sık ele alınmalıdır.
- Göçün uluslararası boyutu hem ülkemiz hem de diğer ülkeler için önem arz ettiğinden ders kitaplarında yeterince yer almalı ve göçmen kaçakçılığı, insan ticareti ve terörizm suçları ile bağdaştırılarak sunulmalıdır.
- Ders kitaplarında kavram karmaşasının önüne geçmek adına göç ile ilgili mülteci, sığınmacı, göçmen vb. kavramların Uluslararası Göç Örgütü terimler sözlüğü dikkate alınarak yapılmalıdır.
- Türkiye'nin göç tarihi gözetilerek ders kitaplarında ilgili konular doğrultusunda bu göç hareketleri sunulmalıdır.
- Göç konuları ele alınırken; çocuklarda mülteci, sığınmacı ve göçmen gruplarına karşı olumsuz düşünce ve nefret dilinin önüne geçmek ve onlarda olumlu değerler geliştirme adına bu yönde konulara yer verilmeli, proje ve etkinlikler oluşturulmalıdır.

- Ders kitaplarında devşirme politikasının göç hareketleri bağlamında ele alınması ve gayrimüslim kökenden gelen bir bireyin eğitim sistemine dâhil edilerek devletin yönetim mekanizması içinde yer aldıkları ifade edilerek çocuklarda göç gruplarına karşı bir değer oluşturmaları sağlanmalıdır.
- Mülteci ve diğer göç hareketleri sadece Suriyeliler üzerinden değil de diğer ülkelerden de güncel örnekler verilerek aktarılmasına özen gösterilmelidir.
- Ders kitaplarının genellikle güvenilir ve dersler için iyi bir destek olarak görüldüğü aşikârdır. Ancak ders kitaplarında yeteri kadar göç olgusuna yer verilmediği düşünüldüğünden Sosyal Bilgiler öğretmenleri tarafından bu açığın giderilmesi adına göç temalı farklı kitap, makale vb. destekleyici kaynaklar kullanılması gerekmektedir.
- Her ne kadar somut bir veri ortaya koymak adına her sınıf düzeyinde bir MEB Yayınlarına ait ders kitabı bir de diğer yayınevlerine ait ders kitabı incelenmişse de bu alanda çalışma yapacak araştırmacıların diğer yayınevlerinin kitaplarını da değerlendirmeleri gerekir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2017). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa* (3. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Abadan-Unat, N. (1973) *Türkiye'nin dış göç akımı ve sosyal hareketlilik*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi.
- Ablak, S. (2013). Sosyal bilgiler ders kitaplarının biçimsel özellikleri., B. Akbaba (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu sosyal bilgiler*. Ankara: Pegem akademi. ss. 52-77.
- Abrams, M. H. (1981). *A glossary of literary terms*. Holt Rinehart and Winston.
- Açık-Önkaş, N. (2009). Çocuk edebiyatı kitaplarında şiirin yeri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 23, 1-12.
- Açıkgöz, S. (2018). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabı*. Ankara: E Kare Eğitim Yayıncılık.
- Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A. ve Kılıç, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı*., E. Koçoğlu (Ed.). Ankara: MEB Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2016). Göçmenlerin kültürel entegrasyonu., A. Esen, ve A. Duman (Editörler). *Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyeliler*. İstanbul: Aryan Basım Tanıtım ve Matbaa Hizm. San. ve Tic. Ltd. Şti., ss. 173-196.
- Adıgüzel, Y. (2019). *Göç sosyolojisi* (3. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Akar, Ş. K. ve Karakoç, İ. (2004). Siyasî tarih kaynağı olarak hatırat ve gezi notları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2 (1), 383-421.
- Akbaba, T. (2004). Cumhuriyet döneminde program geliştirme çalışmaları. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 5, 54-55.
- Akbaba, B., (2005). İnkılap tarihi öğretiminde fotoğraf kullanımı. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 65-78.
- Akbaş, F. (2020). *Coğrafya perspektifinden göçler ve göç kuramları* (1. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

- Akhan Çağırtekin, G. (2022). *Öğretmenlerin örgütsel değer algıları ile örgütsel bağlılık ve okul iklimi arasındaki ilişki*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Akıncı, B., Nergiz, A. ve Gedik, E. (2015). Uyum süreci üzerine bir değerlendirme: göç ve toplumsal kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 58-83.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (20), 292-303.
- Akşit, B. T. (1997). Göç araştırmalarında hızlı değerlendirme metodolojisi., A. İçduygu, İ. Sirkeci ve İ. Aydıngün (Dü.). *Türkiye'de İç Göç*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ss. 67-77.
- Aktel, M. ve Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye’de göç yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 579-604.
- Aktüre, S. (1985). Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (4. C.), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 891-904.
- Akyol, H. (2006). *Yeni programa uygun Türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Akyüz, J. (2008). Göç yollarında; Kafkaslardan Anadolu’ya göç hareketleri. *BİLİG Dergisi*, (46), 37-56.
- Aladağ, E. (2015). Yönümüzü bulmamızı sağlayan kutup yıldızı: hayat bilgisi dersinde yapılandırmacılık ve öğretim uygulamaları., M. Gültekin (Ed.). *Hayat bilgisi öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları, ss. 57-90.
- Altun, A. (2013). Yapılandırmacı yaklaşım, sosyal bilgiler programları ve ders kitapları., B. Akbaba (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu sosyal bilgiler*. ss. 2-26.
- Arat, T. (2020). İletişim aracı olarak fotoğraf. *Aksaray İletişim Dergisi*, 2 (1), 40-50.
- Arı, O. (1960). *Bulgaristanlı göçmenlerin intibakı, 1950-51’de Bursa’ya İstanbul’da iskân edilenlerin intibakı ile ilgili sosyolojik araştırma*. Ankara: Rekor Matbaası.
- Asar, A. (2004), *Türk yabancılar mevzuatında yabancı ve hakları*. Ankara: Emek Ofset.

- Asis, M. M., & Piper, N. (2008). Researching international labor migration in Asia. *The sociological quarterly*, 49 (3), 423-444.
- Aslan, M. ve Erden, Z. R. (2020). Ortaokul öğretmenlerinin öğretim programına bağlılıklarının incelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal of Education Faculty)*, 17 (1), 175-199.
- Ata, B. (2009). Sosyal bilgiler öğretim programı. B. Ata ve C. Öztürk (Dü.). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, ss. 34-47.
- Atasü-Topcuoğlu, R. (2018). Düzensiz göç: Küreselleşmede kısıtlanan insan hareketliliği., S. G. İhlamur-Öner, N. Ş. Öner (Dü). *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar* (4. Baskı). İstanbul: İletişim, ss. 501-509.
- Aydın, İ. (2014). Değer kavramı ve değer yükleme., İ. Aydın ve K. Yılmaz (Editörler). *Eğitim Yönetimi, Denetimi ve Politikası Yazıları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, M. Z. ve Gürler, Ş. A. (2014). *Okulda değerler eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Altunok, M. (2017). Türkiye'nin göç gerçekliği ve örgütlenmesi üzerine bir tartışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (22), 295-311.
- Altunok, B. (2021). *Türkiye'de tersine iç göçü engelleyen faktörler, sorunlar ve çözüm önerileri: İstanbul ili örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yalova.
- Azer, H. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 7. Sınıf ders kitabı*. Ankara: EKOYAY Eğitim Yayıncılık.
- Balcı, Y. (2006). Türk edebiyatında deneme literatürü. *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, 4 (8), 311-330.
- Barışık, S. (2020). Göç kavramı, tanımı ve türleri., S. Barışık (Ed.). *Küreselleşen Dünyada Fırsat Eşitliği Arayışında Uluslararası Göç ve Türkiye'nin Suriye Deneyimi*. Ankara: Gazi Kitabevi, ss.1-25.
- Bartram, D., Poros, V. M., & Pierre, M. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar*. Ankara: Hece Yayınları.

- Başak, C. (2011). *Mülteciler, sığınmacılar ve yasadışı göçmenler*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayını (Genel Yayın No: 686).
- Başel, H. (2006). İç göçün sonuçları ve işgücüne etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 51, 287-321.
- Başel, H. (2007). Türkiye'de nüfus hareketlerinin ve iç göçün nedenleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53, 516-542.
- Baysal, N. Z. (2015). Okuldan yaşama uzanan köprü: hayat bilgisi dersinde beceri öğretimi., M. Gültekin (Ed.). *Hayat bilgisi öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları, ss. 215- 248.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: toplumsal sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Becer, E. (2011). *İletişim ve grafik tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Berber, F. (2011). 19. yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler. *Karadeniz Araştırmaları*, 31, 17-49.
- Bie Lilleør, H., & Van den Broeck, K.(2011). Economic drivers of migration and climate change in LDCs. *Glob Environ Change*, 21, 70–81.
- Bilgili, S. A. (2019). *Sosyal bilgilerin temelleri*. Ankara: Pegem akademi.
- Binbaşıoğlu, C. (1991). *Öğrenme psikolojisi*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Biner, Ö. (2016). *Türkiye'de mültecilik iltica, geçicilik ve yasallık Van uydu şehri örneği*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Black, R., Adger, W.N., Arnell, N.W., Dercon, S., Geddes, A., & Thomas, D. (2011). The effect of environmental change on human migration. *Glob Environ Change*, 21, 3-11.
- Bolay, S. H. (2007). Değerlerimiz ve günlük hayat. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 12-19.
- Bostan, H. (2017). Türkiye'de iç göçlerin toplumsal yapıda neden olduğu değişimler, meydana getirdiği sorunlar ve çözüm önerileri. *Coğrafya Dergisi*, 35, 1-16.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 2 (9), 27-40.

- Boyraz, Z. E. (2019). Ortaokul 8. sınıf Türkiye cumhuriyeti inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programlarında ve ders kitaplarında hatırat. *International Journal Of Field Education*, 6 (1), 164-174.
- Bozkaya, H. (2020). *5. Sınıf sosyal bilgiler dersi etkin vatandaşlık ünitesinin göçmen çocukların vatandaşlık bilinç düzeyleri üzerine etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Bruner, J. S. (1960). *The process of education*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Buran, H. (2017). Türkiye’de göçmenlerin vatandaşlığa kabulü ile ilgili mevzuat ve uygulamalar, karşılaşılan belli başlı sorunlar ve çözüm önerileri. *TESAM Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Ekonomik Siyasal ve Sosyal Boyutları ile Göç (26-27 Ekim 2016 Bursa / Türkiye)* TESAM (Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi), ss. 107-124.
- Buz, S. (2004). *Zorunlu çıkış zorlu kabul: Mültecilik*. Ankara: Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği Yayınları.
- Buz, S. (2009). Göç ve kentleşme sürecinde kadınların görünürlüğü. *Aile ve Toplum*, 11 (5), 40-50.
- Büyükalın, F. (2003). Ders kitabı ve öğretim programı ilişkisi. *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Sosyal Bilgiler*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Canpolat, H. ve Arıner, H. R. (2012). *Küresel göç ve Avrupa birliği ile Türkiye’nin göç politikalarının gelişimi*. Ankara: ORSAM Rapor No: 123.
- Cantu, L., Naples, N. A., & Vidal-Ortiz, S. (2009). *The sexuality of migration. border crossings and Mexican immigrant men*. New York: NY: NYU, ISBN: 9780814758496.
- Castelli, F. (2018). Drivers of migration: why do people move? *Journal of Travel Medicine*, 1–7.
- Castels, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri* (Çev. B. U. Bal ve İ. Akbulut). İstanbul: Kurtiş Matbaacılık.
- Castles, S. (2010). Understanding global migration: A social transformation perspective. *Journal of ethnic and migration studies*, 36 (10), 1565-1586.

- Ceylan, A. (2022). *1990 sonrası Türkiye'ye yönelik göçlerin değişen yapısının siyasal partilerin göç politikalarına etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Cervantes, M. & Guellec, D. (2002). The brain drain: Old myths, new realities. *OECD Observer*, No. 230, January.
- Chazan, B. (2022). *What is "education"?. in: principles and pedagogies in Jewish education*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83925-3_3
- Civaroğlu, Ö. (2000). *Çocuk edebiyatı*. İstanbul: Esin Yayınları.
- Cook-Martin, D. (2019). Temp nations? A research agenda on migration, temporariness, and membership. *American Behavioral Scientist*, 63 (9), 1389–1403.
- Coşkun, M. V. ve Açık-Önkaş, N. (2004). İlköğretimden ortaöğretime geçişte Türkçenin önemi. *Orta Öğretimde Yeniden Yapılanma Sempozyumu*, Ankara: MEB Yayınları.
- Curtain, R., Dornan, M., Howes, S. & Sherrell, H. (2018). Pacific seasonal workers: learning from the contrasting temporary migration outcomes in Australian and New Zealand horticulture. *Asia and the Pacific Policy Studies*, 5 (3), 462–480.
- Cwerner, S. B. (2001). The times of migration. *JEMS*, 27 (1), 7–36.
- Çağlayan, S. (2015). Suriye savaşı ve Suriyeli göçmenler: Teori ve kavramsal anlama çabası. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, 3 (6), 193-209.
- Çakır, V. (2019). *İnsan ve değer*. Ankara: Yükseliş Yayınları.
- Çapa, M. (1990). Yunanistan'dan gelen göçmenlerin iskânı. *Atatürk Yolu, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 49-69.
- Çatak, M. (2015). Türkiye'de sosyal bilgiler eğitim programlarının incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 62, 69-94.
- Çavuşoğlu, H. (2007). Yugoslavya-Makedonya topraklarından Türkiye'ye göçler ve nedenleri. *Bilig Dergisi*, 41, 123-154.
- Çeken, B. ve Aypek-Arslan, A. (2016). İmgelerin göstergebilimsel çözümlenmesi "film afişi örneği". *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 507-517.

- Çelik, A. (2020). Türk-İslam kültüründe sanat ve din ilişkisi (İslam'da tasvir, resim ve figür konusuna eleştirel bir gözle bakış). *ATLAS Journal International Refereed Journal On Social Sciences*, 6 (25), 48-71.
- Çelikkaya, T. (2011). Sosyal bilgiler programında yer alan becerilerin kazandırılma düzeyi: öğretmen görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 3 (19), 969-990.
- Çiçekli, B. (2009). *Uluslararası hukukta mülteciler ve sığınmacılar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory (3rd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Coşkun, D., Kodal, T. ve Ersoy, A. F. (2022). Ortaokul sosyal bilgiler dersinde ve okul uygulamalarında sosyal katılım becerisinin geliştirilmesi sürecinin değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 55, 129-154.
- Çolak, O. (2019). *Bursa ili örneğinde iç göç hareketlerinde istihdama duyarlılık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Cummings, C., Pacitto, J., Lauro, D. & Foresti, M. (2015). *Why people move: understanding the drivers and trends of migration to Europe*. London: Oversea Development Institute (ODI).
- Dağcı, K., ve Keskin, M. (2013). Çin'in doğu Türkistan politikası ve azınlık hakları bağlamında hak ihlalleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri*, 1 (2), 11-29.
- Demirel, Ö. (1999). *Plandan değerlendirmeye öğretme sanatı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2006). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2015). *Eğitimde program geliştirme kuramdan uygulamaya* (23. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

- Demirel, Ö. ve Kiroğlu, K. (2006). Eğitim ve ders kitapları., Ö. Demirel ve K. Kiroğlu (Editörler). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 2-11.
- Demirhan, Y. ve Aslan, S. (2015). Türkiye'nin sınır ötesi göç politikaları ve yönetimi, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 23-62.
- Demirtaş, M. (2009). Kırım savaşı ve 93 harbi sürecinde Osmanlı memleketine gelen göçmenlerin sevk ve iskânları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, TAED*, 41, 215-238.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2005). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research (3rd Ed.)*, Thousand Oaks, CA: SAGE, pp. 1-32.
- Deveci, H. (2015). Yaşama giden yolda yol haritası: hayat bilgisi dersinde öğretim etkinliklerinin planlanması., M. Gültekin (Ed.). *Hayat bilgisi öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları, ss. 115-130.
- Doğan, İ. (2011). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Dökmeci, V. ve Koramaz, T. K. (2017). Türkiye'de iller arası göç (1995-2000), T. K. Koramaz, V. Dökmeci, Z. Özdemir (Ed). *Türkiye'de Göç ve İllerin Demografik Ekonomik ve Fiziksel Dönüşümü*. İstanbul: Hiper Yayıncılık, ss.13-36.
- Docquier, F. & Rapoport, H. (2009). Documenting the brain drain of 'la creme de la creme'. *Journal of Economics and Statistics*, 229 (6), 679-705.
- Dönmez, C. (2003). Sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Sosyal Bilgiler*. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Dönmez-Kara, C. Ö. (2015). *Göç bağlamında uluslararası işbirliği ve Türkiye'nin politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Dörtok Abacı, Z. (2008). Balkan Savaşları'na Kadar Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler: Osmanlı Devleti'nin Yaptığı Düzenleme ve Uygulamaların Kriz Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi., Z. Dörtok Abacı (Ed.). *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, ss. 59-72.

- Duman, T. ve Çakmak, M. (2003). Ders kitabının nitelikleri., L. Küçükahmet (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu*. Ankara: Nobel Yayınlar, ss. 18-32.
- Duman, B. ve İkiel, C. (2002). Yapıcı öğrenme kuramına göre sosyal bilgiler öğretimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 245-262.
- Düvell, F. (2014). Transit migrations in the european migration spaces politics, determinants and dynamics. F. Düvell, I. Molodikova, M. Collyer (Eds.) *Transit Migration in Europe* Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 209-23.
- Elçin, Ş. (2001). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ.
- Emek-İnan, C. (2016). Türkiye’de göç politikaları: iskân kanunları üzerinden bir inceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 10-33.
- Emini, F. T. (2018). *Göç sonrası sorunların çözümünde sivil toplum stratejisi* (1. baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınlanmamış Raporu (2008). *Yasadışı göç, göçmen kaçakçılığı ve Türkiye*. Ankara: EGM Basımevi.
- Er, A. (2015). İtici ve çekici faktörler bağlamında iç göç: Gaye Hiçyılmaz’dan fırtınaya karşı. *Göç Dergisi*, 2 (1), 43-58.
- Er, H. ve Şahin, M. (2012). Sosyal bilgiler dersinde “biyografi” kullanımına ilişkin öğrenci görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10 (1), 75-96.
- Erbaş, H. (2019). *Gidişlerden kaçışlara göç ve göçmenler kuram, yöntem ve alan yazıları*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erden, M. (1998). *Eğitimde program geliştirme* (3.baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erden, M. ve Akman, Y. (2004). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Arkadaş yayınevi.
- Erder, S., (1995). Yeni kentliler ve kentin yeni yoksulları. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 66 (2), 110-119.
- Erder, S. (2006). *Refah toplumunda getto*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eren, A. (1966). *Türkiye’de göç ve göçmen meseleleri tanzimat devri ilk kurulan göçmen komisyonu, çıkarılan tüzükler*. İstanbul: Nurgök Matbaası.

- Erkılıç, A. ve Can, S. (2018). Eğitim yönetimi ders kitaplarının içerik ve fiziksel açıdan incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (4), 295-307.
- Erol, M. ve Ersever, O. G. (2014). Göç krizi ve göç krizine müdahale. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 24 (1), 47-68.
- Ersöz, T. (2011). *İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabı*. Ankara: Pasifik Yayınları.
- Ertuğrul, A. (2018). Editörden. A. Ertuğrul ve M. E. Uludağ (Dü.). *I. Uluslararası Göç ve Mülteci Kongresi Bildirileri*. Düzce Üniversitesi Yayınları, ss.11-12.
- Ertürk, S. (1994). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan Yayınları.
- Es, M. ve Ateş, H. (2004). Kent yönetimi, kentleşme ve göç: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 206-248.
- Esendemir, N. ve Ertaş, N. (2018). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki göç olgusuna dair unsurlar. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 72-80.
- Evirgen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. S. Elmacı, A. Altun ve A. Beldağ (Ed.). Ankara: MEB Yayınları.
- Faist, T. (2003). Avrupa birliği içinde toplumsal yurttaşlık: iç içe geçmiş üyelik., A. Kaya ve G. G. Özdoğan (Dü.). *Uluslararası ilişkilerde sınır tanımayan sorunlar* (1. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık, ss. 191-218.
- Fırat, H. (2012). Çocuk edebiyatının Türkçe eğitimindeki yeri: biyografi örneği. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 44-56.
- Fidan, N. (2012). *Okulda öğrenme ve öğretme* (3.baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Friel, S., Marmot, M., McMichael, A.J., Kjellstrom, T., & Vågerö, D. (2008). Global health equity and climate stabilisation: a common agenda. *Lancet*, 372, 1677-83.
- Favell, A. (2003), Integration nations: the nation-state and research on immigrants in Western Europe, Brochmann, G. (Ed.). *Multicultural Challenge (Comparative Social Research, Vol. 22)*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 13-42. [https://doi.org/10.1016/S0195-6310\(03\)22001-9](https://doi.org/10.1016/S0195-6310(03)22001-9)
- Garcia, J., & Michaelis, J. U. (2001). *Social studies for children: A guide to basic instruction*. Boston: Allyn and Bacon.

- Geçici Koruma Yönergesi 2001, (2023, Temmuz 8). 20 Temmuz 2001 tarihli ve 2001/55/EC (AT) sayılı Avrupa Konseyi Yönergesi (Geçici Koruma Yönergesi) 2. madde (a) fıkrası. <https://www.goc.gov.tr/avrupa-birliginde-gecici-koruma>
- Gedalof, I. (2007). Unhomely homes: women, family and belonging in UK discourses of migration and asylum. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 33 (1), 77-94.
- Geray, C. (1962). *Türkiye'den ve Türkiye'ye göçler ve göçmenlerin iskânı*, Ankara: Ajans-Türk Matbaası.
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2018). *Sosyolojide temel kavramlar (3. baskı)*. (Çev. A. Egin). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gibson, J. & McKenzie, D. (2011). Eight questions about brain drain. *Journal of Economic Perspectives*, 25 (3), 107-128.
- GİGM, G. (2017). *Türkiye göç raporu 2016*. Ankara: T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gişi, İ. (2007). *Göksun ilçesinde yaşanan göç hareketlerinin sosyo-ekonomik analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM)., (2023, Mayıs 23). *Göç tarihi*. <https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi>
- Göçer, A. ve Akgül, O. (2018). Türkçe eğitiminde karikatür kullanımı ve eğitsel değeri. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 86-100.
- Gök, G. O. (2016). Kimin güvenliği? Uluslararası göç-güvelik ilişkisi ve uluslararası örgütlerin rolü. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, KOSBED*, (31), 65 - 82.
- Gönen, S. (2006). Manzum atasözü kavramı üzerine değerlendirmeler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 249-258.
- Göngör, N. (2006). Göç olgusu ve arabesk. *Uluslararası Göç Sempozyumu*. İstanbul: Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, ss. 229-236.
- Görgün, M. (2019). Uluslararası göç ve beyin göçü., M. Görgün (Ed.). *Uluslararası Göç*, İstanbul: Beta Yayınları, ss. 35- 48.

- Görmez, K. (1991). *Şehir ve insan*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Graneheim, U. H., Lindgren, B.M. & Lundman, B. (2017). Methodological challenges in qualitative content analysis: a discussion paper. *Nurse Educ. Today*, 56, 29-34.
- Güllüoğlu, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 53-85.
- Gülüm, K. ve Ulusoy, K. (2008). Sosyal bilgiler dersinde göç konusunun işlenişinde halk türkülerinin kullanılması (örnek bir çalışma). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (26), 112-127.
- Gümüş, N., Akyol, C., Avcı, G. ve Dikicigil, Ö. (2019). Sosyal bilgiler dersi öğretim programındaki becerilerin 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan etkinlikler kapsamında incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 77, 221-229.
- Günay, E., Atılğan, D., ve Serin, E. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de göç yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 37-60.
- Günden, S. (1995). Sosyal bilgiler öğretimine genel bir bakış. *İlköğretim Okullarında Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Sorunları*. Ankara: T.E.D. Öğretim Dizisi, 13.
- Güneş, F. (2012a). Bologna süreci ile yükseköğretimde öngörülen beceri ve yetkinlikler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1 (2), 1-9.
- Güneş, F. (2012b). Testlerden etkinliklere Türkçe öğretimi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 31-42.
- Güneş, F. (2017). Türkçe öğretiminde etkinlik yaklaşımı. *Anadili Eğitimi Dergisi*, 5 (1), 48-64.
- Güngör, E. (1998). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*. Ankara: Ötüken Neşriyat
- Gür, B. S., Özoğlu, M., Coşkun, İ. ve Görmez, M. (2012), (2023, Haziran 15). 2012’de Eğitim. http://file.setav.org/Files/Pdf/20130104114533_setav_analiz_2012egitim.pdf
- Gürbüz, Ş. (2006). Kırdan kente zorunlu göçün nedenleri ve sonuçları. *Uluslararası Göç Sempozyumu*. İstanbul: Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, ss. 211-214.

- Güzel, D. ve Şimşek, A. (2012). The coursebooks in the national educational councils. *The Journal of SAU Education Faculty*, 23, 172-216.
- Hablemitoğlu, Ş. ve Özmete, E. (2012). Etkili vatandaşlık eğitimi için bir öneri. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (3), 39-54.
- Hall, P. (2005). Brain drains and brain gains: causes, consequences, policy. *International Journal of Social Economics*, 32 (11), 939-950.
- Harden, R.M. (1999). What is a spiral curriculum?, *Medical Teacher*, 21 (2), 141-143.
- Hay, I., & Thomas, S. M. (1999). Making sense with posters in biological science education. *Journal of Biological Education*, 33 (4), 209-214.
- Hilburn, J. & Fitchett, P. G. (2012). The new gateway, an old paradox: immigrants and involuntary Americans in North Carolina history textbooks. *Theory & Research in Social Education*, 40 (1), 35-65.
- Hintermann, C., Markom, C., Weinhäupl, H. & Üllen, S. (2014). Debating migration in textbooks and classrooms in Austria. *Journal of Educational Media, Memory and Society*, 6 (1), 79-106.
- Hollifield, J. F. (2004), The emerging migration state. *International Migration Review*, 3-17.
- Hökelekli, H. (2014). *Psikoloji, din ve eğitim yönüyle insani değerler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.
- Huyugüzel, Ö. F. (2018). *Eleştiri terimler sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İçduygu, A. ve Aksel, D. (2013). Turkish migration policies: A critical. *Perceptions*, 18 (3), 167-190.
- İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, F. (2014). *Türkiye'nin uluslararası göç politikaları, 1923-2023*. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi.
- İçduygu, A., Sert, D. ve Biriz-Karaçay, A. (2009), (2023, Temmuz 7). Türkiye'ye yönelen göç ve sığınma hareketleri ve politikaları üzerine brifing, *Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Programı No: 1*. <https://multeci.org.tr/wp-content/uploads/2021/07/Koc-Universitesi-Brifingi.pdf>.

- İl Emniyet Müdürlükleri Pasaport, Yabancılar, Pasaport-Yabancılar Şube Müdürlükleri Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği (İEMYPPY). (1993). İçişleri Bakanlığı, 23 Ağustos 1993.
- İnalcık, H., Göyönç, N. ve Lowry, H. W. (1980). *Osmanlı Araştırmaları 1*, İstanbul: Enderun Kitapevi.
- İpek, N. (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Internal Displacement Monitoring Centre. (2017). Norwegian refugee council. *Global Report on Internal Displacement, 2017*. Geneva.
- International Organizaton for Migration (IOM). (2009). *Göç terimleri sözlüğü*, B. Çiçekli (Ed.). İstanbul: IOM Yayınları.
- International Organization for Migration (IOM), (2018), (2023, Haziran 15). *World Migration Report 2018*, <http://www.iom.int/wmr/chapter-1>
- International Organization for Migration (IOM) (2020), (2023, Haziran 20). *World Migration Report 2020*, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf
- Julien, H. (2008). Content analysis. In: Given LM, ed. *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks, CA: SAGE, 2, 121-123.
- Kabapınar, Y. (2006). Öğrenme anlayışlarının ışığında ders kitabı hazırlama., Ö. Demirel ve K. Kiroğlu (Ed.). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 202-222.
- Kabapınar, Y. (2009). *İlköğretimde hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Maya akademi.
- Kahraman, A. (2020). Yeni medyada çağında akıllı telefonlarda fotoğraf. *Fine Arts (NWSAFA)*, 15 (4), 233-241.
- Kalkınma Bakanlığı Planı (2013). *Onuncu beş yıllık kalkınma planı (2014-2018) (Karar No. 1041 b.)*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Kara, C., Topkaya, Y. ve Şimşek, U. (2012). Aktif vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler programındaki yeri. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 4 (3), 147-159.

- Karabağ, G. ve İnal, S. (2009). Hayat bilgisi dersinde beceri öğretimi., S. Öğülmüş (Ed.). *İlköğretim hayat bilgisi öğretimi ve öğretmen el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi, ss. 267-478.
- Karabıyık, M. S. (2022). *Toplumsal eşitsizlikler kesişimindeki Afgan kadınların uluslararası zorunlu göç deneyimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karpat, K. (2017). *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaptan M. E. (2022). Batı edebiyatında 'karnaval'dan romana' roman türünün serüveni. *Hars Akademi*, 5 (2), 391-408.
- Kaya, A. (2014). Türkiye ve yeni uluslararası göçler., M. Tuna (Dü.). *Uluslararası göç teorileri bağlamında yeni göç türlerini Türkiye'de 'yabancı' ve 'öteki' olmak*. Ankara: Sentez Yayıncılık, ss. 13- 37.
- Kaya, İ. (2007). *"Müslüman Amerikalılar" göç, kimlik ve entegrasyon*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kemiksiz, Ö. (2018). Ortaokul Türkçe derslerinde biyografi türünün kullanımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 84-105.
- Kerpiç, A. & Bozkurt, A. (2011). Etkinlik tasarım ve uygulama prensipleri çerçevesinde 7. sınıf matematik ders kitabı etkinliklerinin değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (8), 303-318.
- Keser, H. (2004). İlköğretim 4. Sınıf bilgisayar ders kitaplarının görsel tasarım ilkelerine göre değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 261-280.
- Keskin, Y. (2012). Türkiye'de 1970'li yıllardan günümüze kadar yayınlanmış ilkököl, ortaokul ve ilköğretim okulu programlarında yer alan tarih dersi konularının dönemlere göre incelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4 (2), 442-461.
- Keskin, Y. (2016). Değerlere genel bir bakış: tanımı, özellikleri, işlevi ve sınıflandırılması., M. Köylü (Ed.). *Teoriden pratiğe değerler eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Kılıç, A. ve Seven, S. (2004). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Kılıç, D. (2006). Ders kitabının öğretimdeki yeri., Ö. Demirel ve K. Kiroğlu (Editörler). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 38- 53.
- Kirişçi, K. (1999). *Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin değerlendirilmesi, bilanço 1923-1938*, C.1, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (3), 163-184.
- Koçoğlu, E. (2012). *6. sınıf sosyal bilgiler dersinde karikatür kullanımının erişiyeye göre değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Koçoğlu, E., Aydemir, H. ve Ekici, Ö. (2018). Görsel materyallerle sosyal bilgiler öğretimi., R. Sever, M. Aydın ve E. Koçoğlu (Editörler). *Alternatif Yaklaşımlarla Sosyal Bilgiler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, ss. 25-98.
- Kondracki, N. L., Wellman, N. S. & Amundson, D. R. (2002). Content analysis: review of methods and their applications in nutrition education. *J. Nutr. Educ. Behav.*, 34 (4), 224-230.
- Korkmaz, S. M. ve Güler, H. (2020). 1926 Yılından Günümüze İlköğretim Okullarının Programları ve Sosyal Bilgiler. *Asia Minor Studies*, 8 (2), 501-512.
- Kotowski, J. M. (2013). Narratives of immigration and national identity: findings from a discourse analysis of German and U.S. social studies textbooks, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 13 (3), 295-318.
- Koyuncu, A. (2015). Yerel halkın “açık kapı” politikası., K. Canatani, M. Birinci, İ. Çağlar, Y. Kryvenko, S. Öksüz ve F. Altun (Dü.), *Disiplinlerarası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu 2015*, İstanbul: Elma Matbaası, ss. 455-478.
- Krippendorff, K. (2012). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Kurt, H. (2006). Göç eğilimleri ve olası etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 148-178.

- Küçükahmet, L. (2003). Eğitim programlarında ders kitabının yeri., L. Küçükahmet (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu*. Ankara: Nobel Yayınları, ss. 4-16.
- Kümbetoğlu, F. B. (2003). Küresel gidişat, değişen göçmenler ve göçmenlik., A. Kaya ve G. G. Özdoğan (Editörler). *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar* Ankara: Bağlam Yayınları, ss. 271-298.
- Laczko, F., & Aghazarm, C. (2009). Migration, environment and climate change: assessing the evidence. *Geneva: International Organization for Migration*.
- Lakshmi, V. V. & Paul, M. M. (2018). Value education in educational institutions and role of teachers in promoting the concept. *International Journal of Educational Science and Research*, 4, 29-38.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3 (1), 47-57.
- Levy, B. S., & Patz, J.A. (2015). Climate change, human rights, and social justice. *Ann Glob Health*, 81, 310–22.
- Lordoğlu, K. (2015). Türkiye'ye yönelen düzensiz göç ve iş gücü piyasalarına bazı yansımalar. *Çalışma ve Toplum*, 1, 29-44.
- Lordoğlu, K. ve Aslan, M. (2016). En fazla Suriyeli göçmen alan beş kentin emek piyasalarında değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum*, 2, 789-808.
- Lune, H., & Berg, B. L. (2017). Qualitative research methods for the social sciences. 9th Edition. England: Pearson Education.
- Maden, S. ve Altunbay, M. (2016). Türkçe eğitiminde görsel sunu ve görsel okuma aracı olarak grafik ve tabloların kullanımı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5 (4), 1971-1983.
- Mandić, D. (2022). What is the force of forced migration? Diagnosis and critique of a conceptual relativization. *Theory and Society*, 51, 61–90.
- Manik, D., Astuti, D. A. W., Tarwati, L. & E. K, Liza Dwi (2020). Ecopedagogic based education in social science learning at junior high school. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 525, 48-53.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Marshall, T. H., & Bottomore, T. (2000). Kırk yıl sonra yurttaşlık ve toplumsal sınıflar., T. Bottomore (Ed.). *Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar* (Çev. A. Kaya). Ankara: Gündoğan Yayınları., ss. 135-169.
- Mengi, N. (2005). Bir edebî tür olarak deneme ve Türk edebiyatındaki yeri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 353-368.
- Merriam, S. B. (2013). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (Çev. S. Turan). Ankara: Nobel Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2005). *Sosyal bilgiler 6-7. sınıf öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. Ankara: MEB Yayınevi.
- Mutluer, M. (2003). *Uluslararası göçler ve Türkiye*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Nail, T. (2022). *Göçmen figürü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nascimento, D. B., de Haas, E., & Baggio, R.C. (2017). Migration due to sexual orientation and gender identity. *Revista do Direito*. 51, 58-67. DOI:10.17058/rdunisc.v1i51.9442.
- Nelson, J. (2012). Hur används läroboken av lärare och elever? *Nordina: Nordic Studies in Science Education*, 2 (2), 16–27. <https://doi.org/10.5617/nordina.421>
- Nişancı, E. ve Aker, D. Y. (2016). Uluslararası göç, sığınmacılar ve Türkiye. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 1-7.
- Oğuz, S. (2013). Sosyal bilgiler ders kitaplarında beceri öğretimi., B. Akbaba (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu sosyal bilgiler*. Ankara: Pegem Akademi, ss. 280-309.
- Okay, O. (1988). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35.
- Okay, O. (1997). Hâtırat, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 445.
- Oral, B. (2006). Ders kitaplarının öğretim programlarına uygunluğu., Ö. Demirel ve K. Kıröğlu (Editörler). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 82-103.

- Öcal, A. & Yiğittir, S. (2007). İlköğretim sosyal bilgiler ders kitaplarının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (Kırıkkale örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 8 (1), 51-61.
- Ökten, Ş. (2012). Zorunlu göç zor(un)lu kabul: Ceylanpınar Afgan göçmenleri üzerine sosyolojik bir araştırma. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 171-186.
- O'reilly, K. (2022). Migration theories: A critical overview. *Routledge handbook of immigration and refugee studies*, 3-12.
- Öz, A. (2019). *Kentten- köye mevsimlik göçün tarım sektörüne sosyo-ekonomik etkileri; Konya ili Altınekin ilçesi örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Özcan, E.D.E. (2017). *Türkiye’de 2000’li yıllarda iç göç - işsizlik örüntüleri: Ankara (Tr51) Alt bölgesinin, Kırıkkale (Tr71) ve Samsun (Tr83) alt bölgelerinden aldığı göçlerin işsizlik açısından değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Özcan, M. S. (2018). *9. Sınıf Türk dili ve edebiyatı ders kitabı*. Ankara: MEB
- Özdemir, K. (2003). Türkiye’de kırsal sanayinin kentlere olan göçler üzerine etkisi, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu II (KEAS 2003)*, DPT-PAÜ (Pamukkale Üniversitesi), Ankara: DPT Yayını (Mart 2004).
- Özdemir, M. (2008). *Türkiye’de iç göç olgusu, nedenleri ve Çorlu örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Özer, A. (2007). Karikatür ve eğitim. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 84, 19-25.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, kentlileşme ve kentsel değişme*. İstanbul: Ekin Kitabevi.
- Özkalp, E. (1990). *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Özmantar, M. F., Bozkurt, A., Demir, S., Bingölbali, E. ve Açıl, E. (2010). Sınıf öğretmenlerinin etkinlik kavramına ilişkin algıları. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 379-398.

- Öztaş, C. ve Zengin, E. (2006). Göç ve Azerbaycan “Bir insanlık dramı olarak Azerbaycan’da mülteciler sorunu”. *Uluslararası Göç Sempozyumu*. İstanbul: Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, ss. 65-75.
- Öztürk, C. ve Deveci, H. (2020). Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programlarının değerlendirilmesi. C. Öztürk (Ed.). *Farklı Ülkelerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programları*. Ankara: Pegem Akademi, ss. 1-40.
- Öztürk, C. (2006). Sosyal bilgiler: toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış., C. Öztürk (Ed.). *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi (1. baskı)*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 22-49.
- Öztürk, C. (2009). Sosyal bilgiler öğretimi., C. Öztürk (Dü.). *Sosyal bilgiler: Toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış (3. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, ss. 1-28.
- Öztürk, C. (2011). *Sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Öztürk, C. ve Otluoğlu, R. (2011). *Sosyal bilgiler öğretiminde edebî ürünler ve yazılı materyaller (4. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özyakışır, D.(2012). *İç göç hareketleri ve geriye (tersine) göçün belirleyicileri: TRA 2 bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul’a gerçekleşen göç üzerine bir saha araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özyılmaz, A. (2018). *İç göçlerin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisi: Türkiye örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Patz, J.A., Gibbs, U.K., Foley, J.A., Rogers, J.V., & Smith, K.R. (2007). Climatic change and global health: quantifying a growing ethical crises. *EcoHealth*, 4, 397–405.
- Pehlivan-Yılmaz, A. ve Günel, E. (2021). Sosyal bilgiler ders kitapları ve öğretim programlarında değişen ve değişmeyen göç olgusunun incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 1713-1749.
- Peterson, K. D. & Deal, T. E. (2002). *Shopping school culture fieldbook*. San Francisco: Jossey-Boss.

- Portes, A. (2010). Migration and social change: Some conceptual reflections. *Journal of ethnic and migration studies*, 36 (10), 1537-1563.
- Rapley, T. (2007). *Doing conversation, discourse and document analysis*. London: Sage.
- Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *J Stat Soc London*, 48, 167–235.
- Robertson, S. (2014). Time and temporary migration: the case of temporary graduate workers and working holiday makers in Australia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40 (12), 1915–1933.
- Safran, M. (2015). *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi* (4. baskı)., B. Tay ve A. Öcal (Dü.). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Sağiroğlu, A. Z., Ünsal, R. ve Özenci, F. (2023). Deprem sonrası göç ve insan hareketlilikleri durum değerlendirme raporu. *AYBÜ-GPM Rapor Serisi-15*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (AYBÜ-GPM).
- Sağlam, S. (2009). Türkiye 'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 5, 33-44.
- Sarıkaya, B. (2019). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki (5, 6, 7 ve 8) etkinliklerin değerlendirilmesi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6, 563-580.
- Seçgin, F. ve Kurnaz, Ş. (2015). Sosyal bilgiler dersinde toplumsal cinsiyet etkinliklerinin öğrencilerin algı ve tutumlarına etkisi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015 (5), 24-38.
- Senemoğlu, N. (2015). *Gelişim, öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya*. Ankara: Yargı yayınevi.
- Sever, M. (2015). *Türkiye'yi hedef alan yasadışı göçmenler: İstanbul örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sever, R. (2015). Sosyal bilgiler öğretimine giriş., R. Sever (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları, ss. 1-24.

- Sever, R. (2018). Alternatif yaklaşımlarla sosyal bilgiler öğretimi ile ilgili temel kavramlar., R. Sever, M. Aydın ve E. Koçoğlu (Editörler). *Alternatif Yaklaşımlarla Sosyal Bilgiler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi., ss. 1-10.
- Sevencan, A. ve Goularas, G. (2019). Emek göçünün kalkınmaya etkisi: Asya örneği. M. Görgün (Ed.). *Uluslararası Göç*. İstanbul: Beta Yayınları, ss. 49-66.
- Sezer, A. ve Şanlı, C. (2017). Coğrafya öğretim programında ve ders kitaplarında göç olgusu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 36, 16-25.
- Shaffer, D. R. (1996). *Developmental psychology childhood and adolescence*. Fourth Edition. United States of America: Brooks/Cole Publishing Company A Division of International Thomson Publishing Inc.
- Sidekli, S. ve Coşkun, İ. (2014). Türkü: sosyal bilgiler öğretiminde yeni bir yaklaşım. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 27-38.
- Sönmez, V. (1997). *Sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahin, E. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. Ankara: Anadolu Yayıncılık.
- Şahin, M. (2012). Eğitimi ve okulu etkileyen bazı sosyal değişimlerin kavramsal çözümlemesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 194, 132-148.
- Şantaş, G. (2018). *Türkiye’de iç göçün sağlık hizmetleri kullanımı ve sağlık statüsüne etkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Stalker, P. (2002). Migration trends and migration policy in europe. *International Migration*, 40 (5), 151-176.
- Şahin, C. ve Doğanay, H. (1999). *Türkiye beşeri ve ekonomik coğrafyası*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Şener, B. (2017). Soğuk savaş sonrası dönemde uluslararası göç olgusu ve ulusal güvenlik üzerindeki etkileri üzerine bir değerlendirme. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6 (1), 1-31.
- Şemşit, S. (2018). Avrupa birliği politikaları bağlamında uluslararası göç olgusu ve türleri: kavramsal bakış. *Yönetim ve Ekonomi*, 25 (1), 269-289.

- Şirin Öner, N. A. (2016). Göç çalışmalarında temel kavramlar., S. G. İhlamur Öner ve N. A. Şirin Öner (Editörler). *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar Tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 13-28.
- Talim Terbiye Kurulu (TTK), (2023, Mayıs 8). Ders Kitapları. Milli Eğitim Bakanlığı: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_08/26180800_ders_kitaplari_hak_kin_da_brsr.pdf
- Tamer, M. (2020). Göç, göçün nedenleri ve uluslararası göç üzerine kavramsal bir analiz. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7 (60), 2808-2818.
- Tamer, M. ve Birvural, A. (2018). Zorunlu göçün toplumlarda oluşturduğu problemler., A. Solak ve V. Özpolat (Dü.). *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*. Ankara: HEGEM Yayınları, ss. 11-21.
- Tarhan, E. (2021). Adana'daki fıkra anlatma geleneğinin değişim süreci üzerine bir değerlendirme. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7 (4), 1539-1545.
- Tarman, B. ve Acun, İ. (2010). Sosyal bilgiler eğitimi ve yeni bir sosyal bilgiler hareketi. *Journal of Social Studies Education Research*, 1 (1), 1-16.
- Taşçı, F. (2009). Bir sosyal politika sorunu olarak göç. *Kamu-İş*, 10 (4), 177-204.
- Taşkın, D. (2014). Uluslararası göç sorunu perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181, 175-204.
- Tay, B. ve Öcal A. (2008). *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Taylor, S. J., Bogdan, R. & DeVault, M. (2016) *Introduction to qualitative research methods: a guidebook and resource*. 4th Edition, John Wiley & Sons, London, UK.
- Türk Dil Kurumu (TDK), (2023, Haziran 10). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de iç göç sorunsalı yeniden tanımlanma aşamasına geldi., A. İçduygu, İ. Sirkeci ve İ. Aydıngün (Dü.). *Türkiye'de İç Göç Bolu Gerde*, 6-8 Haziran 1998. İstanbul: Tarih Vakfı, ss. 7-21.

- Tekelioğlu, M., Doğan, A. ve Çelebi, F. (2015). Türkiye’de göç politikalarının gelişimi ve mevcut durum., K. Canatan, M. Birinci, İ. Çağlar, Y. Kryvenko, S. Öksüz ve F. Altun (Dü.). *Disiplinlerarası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu*. İstanbul: Elma Matbaası, ss. 3-26.
- Tekin, F. (2011). Kültürel travma olarak zorunlu göç. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 91-100.
- Tertemiz, N., Ercan, L. ve Kayabaşı, Y. (2003). Ders kitabı ve eğitimdeki önemi., L. Küçükahmet (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu*. Ankara: Nobel Yayınları, ss. 34-66.
- The National Agency for Education (2006), (2023, Nisan 10). *Läromedlens Roll i Undervisningen*.
<https://www.skolverket.se/publikationsserier/rapporter/2006/laromedlens-roll-i-undervisningen?id=1640>
- Todaro, M. P. (1969). A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *The American Economic Review*, 59 (1), 138-148.
- Tonga, D. (2013). 8. Sınıf öğrencilerinin vatandaşlık bilinci düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Triandafyllidou, A. (2013). Circular Migration between Europe and its Neighbourhood. *In Choice or Necessity*. Oxford: Oxford University Press.
- Triandafyllidou, A. (2022). Temporary migration: category of analysis or category of practice?. *Journal Of Ethnic And Migration Studies*, 48 (16), 3847–3859
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2022.2028350>
- Turner, T. N. (2004). *Essentials of elementary social studies*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Tutar, H. (2016). *Örgütsel davranış*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tuzcu, A. ve Bademli, K. (2014). Göçün psikososyal boyutu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6 (1), 56-66.

- Ulusoy, K. ve Arslan, A. (2016). Değerli bir kavram olarak değer ve değerler eğitimi., R. Turan ve K. Ulusoy (Editörler). *Faklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2016). *Değerler eğitimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- United Nations. (1994). *Human development report 1994*. New York: Oxford University Press.
- United Nations, (2017), (2023, Nisan 28). Global compact for safe, orderly and regular migration. *Addressing drivers of migration, including the adverse effects of climate change, natural disasters and human-made crises, through protection and assistance, sustainable development and poverty eradication, conflict prevention and resolution. Co-facilitators' summary of the second informal session 22–23 May 2017*, United Nations Headquarters, New York. https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/ts2_cofacilitators_summary.pdf
- United Nations Development Programme (UNDP) (2016), (2023, Mayıs 20). *Human Development Report 2016*. http://hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_EN_Overview_Web.pdf
- United Nation Development Programme (UNDP). (2007). *Human development report: fighting climate change – human solidarity in a divided world*. New York: UN Development Programme.
- Uslu, H. (2007). Eğitimde karikatür. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 84, 15-18
- Ünlü, İ. ve Ay, A. (2018). Hikâyelerle sosyal bilgiler öğretimi., R. Sever, M. Aydın ve E. Koçoğlu (Editörler). *Alternatif Yaklaşımlarla Sosyal Bilgiler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, ss. 187-209.
- Ünver, C. (2010). Türkiye'nin göç siyasetinin temel ilkelerine ilişkin yeni yaklaşımlar. *TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi*.
- Van Hear, N., Bakewell, O. & Long, K. (2017). Push-pull plus: reconsidering the drivers of migration. *J Ethn Migr Stud*. doi:10.1080/ 1369183X.2017.1384135.
- Varış, F. (1997). *Eğitimde program geliştirme teoriler teknikler* (7. Baskı). İstanbul: Alkım Kitapçılık Yayıncılık.

- Yağmur, K. S. (2018). Efsane ve mitoloji üzerine genel bir değerlendirme ve efsane mitoloji ilişkisi. *Asia Minor Studies*, 6 (12), 317-318.
- Yağmurlu, B. (2022). Türk diasporası ve ulusal güvenlik., H. Bayraktar (Ed.). Ankara: İksad Yayınevi.
- Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yalçinkaya, E. ve Sever, R. (2018). Haritalarla sosyal bilgiler öğretimi., R. Sever, M. Aydın ve E. Koçoğlu (Editörler). *Alternatif Yaklaşımlarla Sosyal Bilgiler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, ss. 99-120.
- Yaylı, D. ve Çınar, E. (2014). Ortaokul Türkçe Ders Kitapları Görsellerinde Toplumsal Cinsiyet. *Ankara International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2075-2096.
- Yazar, S. (2018). 8. sınıf Türkçe ders kitaplarının destan türünün öğretimi açısından incelenmesi. *Elementary Education Online*, 4 (3), 1190-1203.
- Yeşil, S. (2021). *Öğretmen ve öğretmen adaylarının sosyal bilgiler dersinde adalet değeriyle ilgili algı ve tutumları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*., S. Elmacı ve M. B. Yılar (Editörler). Ankara: MEB Yayınları.
- Yıldırım, M. Ş. ve Altınışık, Ç. (2002). *Mülteci haklarının korunması*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Yıldız, İ. (2018). *Türkiye'ye uluslararası göçler ve Türkiye'nin göç politikası*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (2), 1685-1704.
- Yılmaz, M. (2012). İlköğretim I. kademe öğrencilerinin kompozisyon yazma becerilerini geliştirmede planlı yazma modelinin önemi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (19), 321-330.

- Zaim, S. (2006). Türkiye'den göçler. *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, ss. 327-330.
- Zarrillo, J. J. (2016). *Sosyal bilgiler öğretimi ilkeler ve uygulamalar*. (Çev. B. Tay ve S. B. Demir). Ankara: Anı.

